

ÉRTEKEZÉSEK

A

TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

HARMADIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

FRAKNÓI VILMOS

OSZTÁLYTITKÁR.

A M. T. AKADÉMIA
KÖNYVTITKÁRI HIVATALA

BUDAPEST, 1875.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia bérházában.)

3 13602

TARTALOM.

- I. szám. A kényszer-egység a csődeljárásban. Apáthy Istvántól.
 - II. szám. Quetelet emlékezete. Keleti Károlytól.
 - III. szám. Magyarország népesedési mozgalma 1864—1873-ban és a cholera. Keleti Károlytól.
 - IV. szám. Újabb adataink Magyarország bűnvádi statistikájából. Konek Sándortól.
 - V. szám. A statistika és a nemzetgazdaságtan közti viszony a mai korban. Konek Sándortól.
 - VI. szám. Emlékbeszéd szigeti Warg János l. tag felett. Galgóczy Károlytól.
 - VII. szám. Statistikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota felett. Dr. Weszelovszky Károlytól.
 - VIII. szám. Visszapillantás az előbbi m. k. curiának 1724—1769-ki működésére. Wenzel Gusztávtól.
 - IX. szám. Emlékbeszéd Csacskó Imre l. tag felett. Pauler Tivádtól.
-

STATISTIKAI TANULMÁNYOK

H A Z Á N K

KÖZEGÉSZSÉGI ÁLLAPOTA FELETT.

Dr. WESZELOVSZKY KÁROLYTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1873. január 12-iki ülésén.)

BUDAPEST, 1875.

A M. TUD. AKADEÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

TARTALMA

a mellékelt tábláknak.

- I. Tábla. A magyar korona országainak népesedési mozgalma.
17 nyugoteuropai államnak legnagyobb halandósága.
- II. » Nyugoteuropai államoknak népesedési mozgalma.
- III. » Királyhágon inneni megyék népesedési mozgalma.
A fölös számu elhunytaknak, és a 21—24, s 25—26 éves el-
hunytaknak kimutatása.
Halandósági térkép.
- IV. » A magyar-osztrák monarchia országainak népesedési moz-
galma hitfelekezet szerint.
- V. » A magyar korona országai és az egyes nemzetiségek népes-
ségének középeletkora.
- VI. » A magyar korona országai népességének középelettartama
= holt évei; és
Korosztály szerinti halandóságának összehasonlítása külál-
lamokkal.
- VII. » Europai államok, és lajtántuli országok népességének közép
életkora, s középelettartama.
- VIII. » Az 1857-ki és 1870-ki népszámlálás korosztályainak össze-
hasonlítása közegészségi szempontból.
- IX. » Mily munkaerőt képvisel népünk, az egyes nemzetiségek, és
más államok népessége?
- X. » Anyaországunk két időközi népesedési mozgalmának, és a
fölös számu elhunytaknak összehasonlítása.
Magyar-Erdélyországnak népesedési mozgalma hitfelekezet
szerint.
- XI. » Az »Utószó« szövege között: az 1855-ki és 1873-ki általá-
nos, és a cholera halálozásnak összehasonlítása. Anyaor-
szágunk 1873-ki halandósága megyék és hitfelekezet sze-
rint.
- XII. » A születési és halálozási arányszám oki viszonya felderítésé-
hez való táblák.

STATISZTIKAI TANULMÁNYOK HAZÁNK KÖZEGÉSZSÉGI ÁLLAPOTA FELETT.

Dr. WESZELOVSZKY KÁROLYTÓL.

Köztudomásu, hogy hazánk közegészségügyi állapota kedvezőtlen, ha tehát javítani akarjuk, tüzetesen kell azt ismernünk; miért is feladatul tűztem ki magamnak tolmácsolni a physicailag sokat szenvedni kényszerült nemzet bajait, minden kimélet nélkül leplezetlenül feltárni sebeit, s megismertetni a nép physikai állapotának körjeleit, melyek állami s társadalmi életünk szívgyökereire káros hatást gyakorolnak, miszerint azokból mindenki megítélni képes legyen, szükséges-e valóban a baj orvoslására általunk, orvosok által már több ízben javalt, látszólag ugyan csak drága és heroicus gyógyszerközök? Hogy pedig ezt a hazai közönség megítélhesse arra nézve véleményem szerint nem elég azt pusztán csak elhinni, de a nemzet érdekében felette kívánatos, hogy szíve s lelke mélyében áthatva legyen azon meggyőződéstől, hogy közegészségi állapotunk valóban oly rossz, a milyennek azt mi ismerjük, mert csak így s csak is akkor remélhetjük jövőre annak javítását. Ezen javítás szüksége pedig, főleg a magyar fajra vonatkozólag oly sürgős, hogy kénytelen vagyok hangoztatni: XI-et ütött már az óra!

Közegészségi szempontból tett statiskai tanulmányomból meritett véleményem szerint u. is *tulságos halandóságunk* miatt veszély, jöllehet még távolban levő, de a melyet nem lehet eléggé jókor jelezni, a nagy közönség előtt ismeretlen veszély fenyegeti a hazát és nemzetet; ezt előadásomban kimutatni szándékozom. S ha sikerül a hazai közönséget meggyőznöm a létező baj veszélyes voltáról, ugy annál biztosabb a remény, hogy physikai, s ez által egyszersmind anyag

jöléte védelmére nyolczvan évi lethargiájából legalább akkor ébredend fel a nemzet, ha a fenyegető vést számokban kifejezve saját szemeivel látandja; ez okból szándékom megismertetni a nemzet individualitását, s vázolva a közegészségi állapotot kimutatni a tulságos halálozásból eredni szokott, mert eddig nem igen ismert, azért kevésbé is méltatott károkat. Elmondom majd nézetemet a nagy halálozás okairól, s végre kijelölendem az utat, melyet véleményem szerint követnünk kell, hogy elejét lehessen venni jövőre a tulságos halálozásnak, melynek félelmetes következései sürgetően követelik közegészségi ügyünk korszerű rendezését.

Számos év óta éber figyelemmel kísérem a hazánk közegészségi állapotáról szóló tudósításokat. Egyes ritka kivétellel, s a nagyszerű járványoktól eltekintve, azon jelentések szerint közegészségi állapotunk majd kedvező, majd ismét kielégítő volt legtöbbnyire; de midőn tiz évvel ezelőtt szülő-megyém orvosi helyrajzához szükségelt tizenkilencz évi népesedés mozgalmi és betegeskedési adatokat rendezém, feltűnt több körülmény, mely ösztönül szolgált közegészségi állapotunkat egybehasonlítani más államokéval, s minthogy a különbség igen nagy, hosszabb tünődés után végre a következő tulmerész, de igen szomorú ötletre jöttem.

Tudva levő, hogy az 1840 és 1865-ik évi időközbe eső több drágasági év, melyekben előbb nagyobb hagymázjárványok uralkodtak, majd ismét a burgonya rothadás következtében több nyugoteurópai államban kiütött nagy mérvű éhség, véres forradalom s néhol még véresebb reactió, több öldöklő háború, 1848—1855., sőt némely államban még 1856, 57-ben is dühöngött a cholera. Elővettem tehát 17 nyugoteurópai államnak főleg ezen, de részben nagyobb időközből is talált halálozási adatait, egyből 8, egyből 10, a többiből 13, 15, 20, 25, sőt 30 és 34 évi adatokat, minden államból kiválasztottam azon évet, melyben ott legnagyobb volt a halálozás, *) s ezen legnagyobb halálozások átlagával egybehasonlítottam az egy évtized alatt államunkban észlelt legkedvezőbb halandóságot, *) s fájdalom még ezen összehasonlítás is hihetetlen

*) 1. az I. tábláz. 6. alatt.

különbséget tüntet fel. 1865-ben u. is harminczhárom ezerrel, tiz évi átlagban pedig százezernél több halt meg, mint a művelt külföld legnagyobb halálozásainak átlaga mellett meghalt volna. — Ez nem az egyszerű rendes adósság lefizetése, melylyel a természetnek tartozunk, hisz ez hallatlan borzasztó uzsora, melyet az államnak tovább tűrnie nem lehet, tűrnie nem szabad, ha akarja, hogy ezentúl minden egyes nemzedék jobban s biztosabban boldoguljon.

Tehát tiz év alatt egy milliónál több embert vesztetünk fölös számmal, vagy is idő előtt, be nem számítva az ezek után bizton remélhetett szaporodást. — Mily tekintélyes jutalékkal növelték volna ezek védseregünket! Ám de a rendezetlen közegészségi ügynek, s ennek következtében hiányos kezelésének talán legnagyobb részt felróható, évente elhullott ezen áldozatai nem kiáltottak oly hangosan mint Austerlitz és Wagram, Magenta és Solferino, avagy Königrätz; s azért nem is sokat törődtek azelőtt ez ügygyel.

Azon államokban és időközben, melyből a halálozási adatokat használtam, nyolczvanhárom milliónál több halálozeset fordult elő; ez talán oly tekintélyes szám, melynél nagyobbbat a népesedési mozgalom statistikai összehasonlításánál méltányosan kivánni alig lehet.

A közegészségi kérdés minden tekintetben megérdemli az államnak különös figyelmét. Én főleg három, illetőleg csak két, tudomra részletesen eddig nem is szellőztetett szempontot fogok kiemelni; mert erkölcsi oldalát elég talán csak megérintennem, miután ezt a művelt közönség legalább is oly jól tudja mérlegelni mint én, valamint azon körülményt is, mennyiben emelte volna a nemzetnek erkölcsi, physikai erejét és szellemi műveltségét csak ezen egy millió ember megmenetése; egy század alatt pedig az eddigi közegészségi viszonyok mellett, s helytállónak feltételezve az egy évtized előtti népszámot, tizenegy milliónál több ember halna meg fölös számmal. — Mily sok remény és támasz, mennyi öröm és boldogság, mennyi szellemi- mennyi munka- s véderő temettetik el az így idő előtt elhunytakkal! Hasztalan fohászkodik tehát nemzetünk, hogy megbűnhődte volna már a jövőndőt is, ezekből lehet némileg talán meggyőződni, hogy még a multat sem.

Az általam tett összehasonlítás eredménye még szomorúbb, ha az adatokat specialisáljuk. A tíz év alatt fölös számmal elhunytak közül 875 ezer hazánk [királyhágóninnyi részére esett, majdnem százezer Horváltótországra, és közel másfélszázezer a határörvidékre; s minthogy az eddigi adatok után ítélve a németek és rumánok, (valószínűen, sőt bizonyosan az israeliták is) több tekintetben, némely tekintetben a tótok és szerbek is jobban állanak, tehát úgy látszik, hogy a rutenek mellett a magyar faj szenved legtöbbet, s ezt mutatja részben némileg az utolsó népszámlálás is. Tudva van, hogy 1857-ben majd kétharmada az országnak közigazgatási tekintetben területileg össze-vissza volt keverve, miért is csak az akkor fel nem darabolt megyéknek szaporodását voltam képes kiszámítani. Sáros és Máramaros mint tisztán külön ajkuaknak tekinthető megyék 20 és $19\frac{1}{2}\%$ -kal szaporodtak, Árva 14.2% -kal; ellenben a tisztán magyar ajku megyék közül egyetlen Csongrád szaporodott 11% -kal; Somogy és Abaúj-torna, mely már jó részben kevert ajku 14.94 és 14.1% -kal; Borsod, Gömör és Nógrád együttvéve 10, Esztergom Győr és Komárom együtt 8.56 — Fehér 8.17 — Tolna csak 2.25% -kal!

Sokan sopánkodnak a magyar faj lassu növekedése felett, ennek azonban a mint *eddig kivétel nélkül általánosan de tévesen hiszik*, nem a születések csekély száma, hanem a hallatlan halandóság az oka, mert a mint a II. és III. táblázaton látható, **egyetlen nyugoteurópai állam, hazánkban egyetlen nemzetiség sem mutat oly kedvező házassági arányt, egyszersmind oly magas születési $\%$ -ot mint a magyar faj**, s ha annak tulságos halálozása eddig fel nem tűnt eléggé, nézetem szerint részben onnan lehet, hogy a külön ajku honfiak, kik a magyarok aegise alatt a szabadságot legjobban biztosítva, s a különféle érdekeket is eléggé megóva látván, »*romanus sum civis*« módjára büszkén magyaroknak tartva és vallva magukat, nem csekély részben növelik azoknak számát. De van e halandó ki bizton állíthatná, hogy a magyar propaganda eszközei, értem a civilizatiót, a műveltséget, a törvény előtti egyenlőséget, és a szabadságnak különbség nélkül mindenkire kiterjesztését, ha nem is mindig, de legalább még igen sokáig képesek lesznek biztosí-

tani a magyar fajnak ilyenmő szaporodását; főleg ha a magyarokénál nagyobb kitartás, ezenkívül még fanatikus izgatások mellett veszélylyel fenyegető más propaganda hatályosabb eszközökkel talál sikra kelni ellene, mint ennek előjelei állítólag itt-ott már is mutatkoztak; mert államunk azon politikai égőv alatt fekszik, mely a nemzetiségi harcoknak sőt viharoknak is többé-kevésbé mindig kileend téve, és tudva levő, hogy a nemzetiségi kérdés még a szabadság érdekeit is képes háttérbe szorítani, ez tehát a nemzet jövőjére nézve életkérdés. S mint hogy az államnak hivatása és feladata századokra kiterjeszteni nemzetünk politikai életére vonatkozó számitásait, azért már politikai okokból, és önfentartási ösztönből míg idő van, minden módot és erkölcsileg megengedhető eszközt, s ezek között első sorbau a közegészségi ügy rendezését, és czélszerű egészségi törvényeket fel kell használni a népnek, s így a magyar fajnak is kedvezőbb direct szaporítására; nehogy egykor kedvezőtlen politikai constellatiók között a könyörületlen sors ama végzetteljes szavakat hangoztassa a magát áltató, erejében elbizakodó magyar faj fülébe, már késő!

És ez a közegészségi kérdésnek nemzet politikai oldala, vagy esetleg a magyar fajnak, mint önálló politikai nemzetnek létkérdése.

A rendkívül nagy és korai halálozásnak természetes következménye a rövid közép életkor; ez a VII. táblázat szerint

19 nyugoteurópai országban átlag 27 év 8 hónap

Erdélyországban » 26 » 4 »

Horváltót » » 25 » 6 »

Magyar » » 25 » 4 »

Hazánkban tehát két évvel és 4 hónappal rövidebb a közép életkor mint 19 nyugoteurópai népcsaládnál átlag véve, éppen oly rövid mint a szerencsétlen nyomorult irlandi népnek életkora volt a negyvenes években kiütött népesedés mozgalmi borzasztó crisis előtt, és tizenhárom hónappal rövidebb, mint az irlandi életkor a most említett crisis után. Nálunk 12 inproductiv évre $13\frac{1}{3}$ productiv év esik, míg nyugoteurópában 12 évi 5 havi inproductiv korra $15\frac{1}{4}$ productiv év jut. Ezen tárgy felvilágosítására és könnyebb megérthetése végett fel-

hozom itt Dr. Engel statistikusnak fejtegetését, mely kimutatja mily fontos, váratlanul érdekes és mély pillantást enged vetni egy népcsalád életébe a közép életkornak ismerete, s annak improductiv és productiv évekre való felosztása.

Az ember egy bizonyos ideig absolute képtelen magát fentartani, tegyük fel 15-ik évig bezárólag, azaz: ennyi időt tölt el improductive, és csak ezen idő eltelte után kamatoz azon tőke, mely fentartására, neveltetésére, szellemi s erkölcsi képeztetésére fordított. E szerint minden ember képvisel nagyobb vagy kisebb tőkét, mely reá fordított míg azzá lett a mi; s egy népcsaládnak fentartása azon alapszik, hogy minden nemzedék visszafizesse a következőnek azon tőkét, melybe improductiv koru fentartása került, s mely neki ismét az őt megelőző nemzedék által előlegeztetett. Ezt meg is teszi a midőn azt a következő új nemzedék nevelésére fordítja; de mivel a népszám nem helytálló, hanem mindig növekedik, azért az utónövés számának megfelelőleg a tőkét még azon felül növelni, vagy is kamatosítni vissza kell fizetni. A tőke visszafizetése és növelése majd könnyebb majd ismét nehezebb feladat a szerint, a mint erre hosszabb vagy rövidebb idő van engedve; ezen visszafizetés határideje pedig minden államban külön-külön ki van tűzve a népnek közép életkora által; mennél hosszabbra terjed ez, annál kedvezőbb az improductiv és productiv évek aránya, tehát annál több idő jut a tőke visszafizetésére. — Hogy a nemzet el ne szegényedjék, hogy a nemzeti vagyon növeltessék, az élő nemzedéknek élete productiv szakában nem csak ezen tőkét kell megszereznie, hanem még némi felesleget is kell megtakarítania, hogy a születések fölőse által mindig növekedő szaporulatot felnevelhesse, sőt hogy még aggkorára is, midőn ismét keresetképtelenné tehát fogyasztóvá válik, valamit megtakaríthasson.

Ebből kitetszik, hogy a nemzet vagyonosodása vagy elszegényedése a legszorosabb, legbensőbb összeköttetésben áll a közép életkorról, mert ha ez hosszabb mint feltétlenül szükséges arra, hogy az inproductiv korban nyert előleget megtéríteni lehessen, akkor a productiv korban állóknak nem kell minden keresményüket a következő nemzedék neveltetésére fordítaniok, hanem a felesleget tőkésíthetik s productiv

célokra fordíthatják; e szerint nem csak a következő nemzedéket részesíthetik jobb gondozásban, s azt szellemileg és physikailag jobban nevelhetik, hanem azonkívül vagyont is szerezhetnek, mi által a nemzeti vagyon gyarapíttatik; így a nemzeti jólét emelkedik, és az általános műveltség is halad.

Ha pedig a közép életkor éppen annyira terjed, hogy a productiv korban állók csak annyit kereshetnek, mennyivel saját nélkülözhetlen szükségéik fedezésén kívül a következő nemzedéket csak is úgy nevelhetik a mint ők neveltettek, akkor a nemzet vagyoni s műveltségi állapota helytálló marad.

Egészen más fordulatot vesz az ügy, ha a közép életkor kelletinél rövidebb; a születések száma azért nem csökken, s minthogy az improductiv kor (=0—15 év) állandó, a fentartási költség ugyan az marad, de a visszafizetés sokkal nehezebb, mert kevesebb évekre oszlik. — Ha tehát a közép életkor oly rövid, hogy az improductiv korban nyert előleg visszafizetésére sem jut elegendő idő, akkor a productiv korban állók kénytelenek a netalán előbb valamely nemzedék által gyűjtött tőkét fogyasztani, vagy ennek hiányában maguknak mindenben korlátot szabni; rosszabbul ruházkodnak és táplálkoznak, a magasabb műveltségről s ennek élvezetéről, valamint különféle más élvezetről is le kell mondaniok, és ha ez sem elég, a következő nemzedéknek azon nevelést sem képesek adni, melyben ők részesültek; sőt a mi legszomorubb, az improductiv kort rövidebbre kell szabni, azaz: a gyermekeket idő előtt a neveléstől el kell vonni, s munkakeresetre már zsenge korukban szorítani; ha pedig elegendő munka nincs, nem marad egyéb hátra, minthogy a szülők gyermekeikkel együtt a vagyonosaknak, s főleg az államnak terhére essenek, (nézetem szerint tehát a kellőnél rövidebb közép életkor egyik szülőoka lehet a pauperismusnak;) de mivel az állam is csak munka által szerezhet vagyont, tehát a fenntartás terhe mindég kevesebb egyén vállaira nehezedik; gyengébb, egészségtelenebb, s így kevésbé életképes gyermekek nemzetenek, ennek következtében szellemileg s physikailag elsatnyul a nép, s tönkre kell jönnie, ha — rendkívüli módon nem segítetik rajta. Ezen rendkívüli segélyről nem felejtke-

zett meg a gondviselés, mert dühöngő pusztító járványok, éhség és korai halál azon borzasztó ut és mód, melyen a termelők és fogyasztók, a productiv és improductiv kor között helyreállítatik ismét a kedvezőbb arány; a népnek főleg szegényebb, kevésbé életképes része, leginkább pedig a gyermekvilág és az aggok kihalnak, és a természet helyrehozza az egyensúlyt, de nézetem szerint csak egy időre, mert ha a viszonyok nem változnak, rövidebb vagy hosszabb idő múlva ugyan ez ismétlődik. Ily borzasztó módon növekedett pár év alatt az írlandi közép életkor századunk 5-ik tizedében tizenhárom hónappal. — Nem lehetne-e ily módon részben kimagyarázni gyakori járványos pusztító betegségeinket és szerfeletti halandóságunkat, nem merem feszegetni.

Most már mindenki befogja látni társadalmi nagy jelentőségét annak, hogy a VII. táblázat szerint

Franciaországban 3 fogyasztóra 8 termelő esett.

19 nyugoteurópai államb.	3	»	6	»	»
míg hazánkban	3	»	5	»	jut. —

Ezzel talán eléggé ki van mutatva a közép életkor fontossága és társadalmi nagy jelentősége, mert elemeire felbontva a nép állapotának hű tükrét, vagy is a nép activ s jövedelmező erejének leltárát tünteti előnkbe.

Ha pedig tekintetbe vesszük a közép élettartamot, azaz: az elhaltaknak közép életkorát, az ugynevezett holt éveket, az még szomorítóbb, mert nálunk csak 12%-a az elhunytaknak éli túl a 60-ik évet, míg tizenkét nyugoteurópai államban átlag 26%-a, (l. a VI. és VII. tl.) és a minden évi elhunytainknak felénél többet az öt éven aluli gyermekek képezik. (l. az I. és II. tábl.) Hallatlan a művelt világban egy per excellentiam földmivelő államra nézve, tehát nálunk a gyermekeknek majdnem kissebb fele csak azért születik, hogy mindjárt első éveikben megtöltsék a sirokat. — Tizennyolcz nyugoteurópai államban a közép élettartam átlag (a VII. tábl. szerint) 30 év 11 hónap, Erdélyben 28 év 2 $\frac{1}{2}$ hónap, Horvát-tórorszában 24 év, Hátár-vidéken 21 év 22 nap, hazánkban csak 21 év 11 nap! midőn még Poroszországnak is nagy halálozásáról hirhedt hét kormánykerületeinek csak egyikében található ehhez hasonló rövid élettartam, t. i. a brombergi kerületben 21 év 15 nap.

Nemzetünk, de főleg a magyar faj növekedése, daczára a művelt államok között legszámosabb születéseinek, igen igen mérsékelt és lassu, s ha ezzel be is elégednénk, tulságos halandóságunk, a rövid közép életkor, s még rövidebb élet-tartam szomorú jele annak, hogy életerőben fogyunk és hanyatlunk, s ha ez még tovább is így fog tartani, félni lehet, hogy a legnagyobb magyar jóslata »Magyarország még nem volt, hanem lesz«, alig menend teljesedésbe.

Statistikusok szerint a népesedési mozgalomnál legkedvezőbb azon arány, mely mellett egyenlő haladás, a népeségnek egyenlő gyarapodása a legkissebb számú születések által, s így legkevesebb számú halálesetek mellett éretik el. Ha helytálló születési arányszám mellett a nép számszerint jobban, sebesebben gyarapodik; vagy ha csökkenő születési arányszám mellett a népszám növekedése azonos marad: ez jele s bizonyítéka a nép növekedő prosperitásának; ezen kedvező eset csak akkor áll be, ha az életerő növekedése mellett a közép élettartam emelkedik. Ha ellenben nagyobbodó születési viszonzszám mellett a népnek évenkénti gyarapodása azonos marad; vagy ha azonos születési arányszám mellett az évenkénti népgyarapodás csökken, ez kedvezőtlen jelül veendő, mert az életerő csökkenését bizonyítja. Már pedig az életerő, éltrevalóság (vitalitas) öregbedése és csökkenése czáfolytalan bizonyítéka a nép valódi haladásának vagy hanyatlásának.

A VIII. táblázaton anyaországunk jogi népszámának számításánál kimutattam, hogy 1850—1857-ig százezer után 835 lélekkel szaporodtunk évenként, míg 1858—1870-ig csak 628-czal. Ha 1858—1870-ig olyan lett volna az átlagos évi szaporodás mint 1850—1857-ig, akkor 1870-ben **kétszáz negyvenhárom ezerrel többen lettünk volna.**

E szerint az 1858—1870-ki időközben viszonyítva az 1850—57 kihez vagy csökkent a születések száma azonos halálozás mellett; vagy egyenlő születési arányszám mellett növekedett a halálozás; avagy szaporodtak kissé a születések, de annál jobban a halálesetek is; vagy végre csökkent a születési viszonzszám, és szaporodott a halálozás. Ezen okoknak melyike vehető fel jelen esetben, nem lehet biztosan meg-

tározni, mert az 1860—63-ki, és 1866—69-ki, vagy is tiz évi időközből nyolcz évi statisztikai adataink kutba estek; talán sikerül a lankadatlan buzgalmáról dicséretesen ismert országos statisztikai hivatalnak azokat megmenteni. ¹⁾

Hogy az utóbbi időközben gyarapodásunk oly tetemesen csökkent annál szomorítóbb és kedvezőtlenebb, mivel hazánkban 1851—1857-ig, vagy is hét év alatt két évben! a halálozás felülmulta a születések számát, míg 1858—1869-ig ez alig történt, talán 1866-ban sem; mert az ezen évi cholera-ban elhunytak száma csak valamivel nagyobb felét teszi az 1855 ki cholera áldozatainak, (Dr. Konek Sándor akadémiai székfoglaló értekezése szerint,) holott az 1866-ki népszám legalább egy millióval nagyobb volt. — Ez szomorú jele annak, hogy hazánk nagy mérvű vagy erkölcsi bajban —, miután pedig ez alig tehető fel, tehát physikai bajban szenved, mely ha még sokáig tartana, a nemzetet politikai lételében fenyegetheti.

Fenntebbi súlyos kifejezésemet még azzal is indokolhatom, hogy Rau tanár szerint (kit egy Quetelet e szakban tekintélyes tudósnak tartott) a harminczas évek előtt hazánk évi gyarapodása 24 promille volt, és számítása szerint népszámunk ezen gyarapodás mellett 29.2 év alatt megkétszereződhetett volna, pedig az első, 1785-ki népszámlálás óta, (mí-dőn Horváltótországgal együtt — Erdély nélkül — 7,008,574 voltunk Dr. Sauer akadémiai székfoglaló értekezése szerint), vagy is nyolczvanhét év alatt sem szaporodtunk két annyira, ehez az utolsó két népszámlálás közötti szaporodás mellett még 33 év kell, holott csekélyebb születési % mellett

Hesszia 1817—1877=60 év alatt megkétszerezendi népszámát, az eddigi gyarapodást ezentul is feltételezve, s betudva a kívándorlottakat.

Skótország 1801—1861=60 év alatt majd megkétszerezte népszámát.

¹⁾ Meg is mentette azoknak felét, s a legközelebb megjelent statisztikai évkönyvében már közölte is az 1866—70-ki adatokat, de az 1860—63-ki adatok még hiányzanak.

Poroszország (a hódított területen kívül) 1817—1867=50 év alatt majd megkétszerezte népszámát.

Norvégia 1815—1865=50 év alatt majd megkétszerezte népszámát.

Írland 1791—1841=50 év alatt megkétszerezte népszámát.

Szászország 1815—1865=50 év alatt megkétszerezte népszámát.

Éj. Amerika egy. államaiban 1820—1850=30 év alatt Carey szerint megkétszereződött a népszám *csak a természetes növekedes mellett, tehát a bevándorlottakon kívül, csupán a születések fölőse által.*

Végre Anglia 1790—1870=80 év alatt majd **megháromszorozta** népszámát, betudva a kivándorlottakat.

Hogy hazánkra nézve a »nosce te ipsum« szabálynak tölem kitelhetőleg eleget tegyek, összeállítottam a VIII. táblázaton két táblát A. és B. alatt, mely szintén igen szomorú és fontos adatokat tartalmaz; ennek beható vizsgálatából állami s társadalmi életünknek nagy jelentőségű több kóros tünetényét lehet kiolvasni, melyek a népnek szenvedő állapotát positive bizonyítják.

Mindezek után nem csoda, hogy népünk nagy részének jelenleg már is igen alant fokon álló életképessége fogyott, miért is az élettartamnak és az életkornak észrevétlenül bár, de rövidülni, vagy legalább helytállónak maradni kellett. — És ez végre a közegészségi kérdésnek nemzetgazdasági oldala.

Ha 20—30, vagy a mint az 1870-ki nyáron a sztánai alagutnál történt, 60 emberéletnél is több vész el, azt borzasztó szerencsetlenségnek tartjuk; összállamunkban pedig tíz év alatt minden áldott nap mintegy 300, Királyhágón innen közel harmadfél-száz ember halt meg fölös számmal, és ezt mint mindennapivá vált dolgot megszokva eddig közönyösen tűrtük. Ezen kérlelhetlen számok tanúsága szerint tehát legyek gyanánt hullnak polgártársaink, s minthogy *tizenegy év alatt kilencz évben !! majd egyes, majd számos*

megyében, ¹⁾ sőt kétszer, t. i. 1854 és 1855-ben az egész államban a halálozás felülmulta a születések számát, méltán kérdezhetjük magunktól: mióta változott édes honunk egy nagy temetővé, arra szánva, hogy azt jó népünk, s túlnyomó számmal a magyar faj idő előtt benépesítse? Hiszen ha így maradna tovább is, egészségi tekintetben pomptini vidékhez

¹⁾ A halálozás felülmulta a születéseket

1852-ben Bereg, Ugocsa, Ung megyében

1853-ban » » » Abaujtona, Sáros, Zemplén, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Trencsén megyében.

1854-ben Bars, Hont, Nógrád, Borsod, Heves, Nyitra, Trencsén. Zólyom, Baranya, Somogy, Zala, Vas, Abaujtona, Bereg, Ugocsa, Ung, Zemplén, Szepes, Sáros, Gömör, Máramaros, Arad, Bihar, Szabolcs, Szatmár megyében; 48,892-vel több halt meg mint született.

1855-ben Csongrád, Arad, Bihar, Heves, Bács, és a bánsági megyék kivételével az egész országban 79,162-vel több halt meg mint született; illetőleg ezen nyolcz megyén kívül az ország többi részében 93,558-cal multa felül a halálozás a születéseket.

1856-ban Baranyában és a volt Vojvodinában.

1858-ban Esztergom, Hont és Tolna megyében.

1859-ben Baranyában.

1863-ban Borsod, Bihar, Temes megyében; 31 megyéből azonban közülve sincsenek az adatok,

1864-ben Békés, Csanád, Temes Torontál Jászkúnság, Borsod, Heves Nógrád, Gömör, Hont, Bars, Nyitra és Zólyomban.

Ujabbi adatok szerint:

1866-ban Csongrád, Esztergom, Fehér, Győr, Komárom, Pest, Tolna, Veszprém, Bars, Hont, Nyitra, Trencsény, Mosony és Pozsonyban.

1867-ben Baranya, Csongrád, Esztergom, Pest és Torontál megyében.

1871-ben Arad, Baranya, Bihar, Kővár ker., Közép-Szolnok, Krassó, Kraszna, Szatmár, Temes, Torontál és Zaránd megyében.

1872-ben Arad, Bács, Baranya, Bihar, Csanád, Kővár ker., Közép-Szolnok, Krassó, Kraszna, Pest, Somogy, Szabolcs, Szatmár, Temes, Torontál, Ugocsa és Zaránd megyében.

1873-ban Fehér, Mosony, Sopron, Tolna és Vas megye kivételével az egész országban több halt meg mint született, és pedig ezen öt megyét kivéve, az ország többi részében 272,153-mal multa felül a halálozás a születéseket.

E szerint tizenkilencz év alatt **tizennégy évben** fogyott a népesség majd egyes, majd számos megyében, sőt **háromszor** az egész országban.

lenne majd idővel hasonlítható hazánk; ily módon közeledünk lassan majdnem a megtizedeltetéshez. 1855-ben Szabolcsban 6.⁸² — Somogyban 7.⁴⁶ — Zalában 9.²² — Ungban 9.⁶⁶ — Árvában 1847/8-ban 11.17%, egyes egyházi községekben 20%, sőt ennél is több, t. i. kilencz közül kettő halt meg! Már pedig éghajlatunk talán csak nem változott századok óta annyira, a nép el nem erkölcstelenedett, a civilisatióban nem hanyatlott, avagy el nem szegényedett annyira, hogy a statisticusok szerint ez lenne oka a tulságos halandóságnak? Mi előny van akkor abban, ez áldott szép hon lakosának lenni, ha más népcsaládokhoz képest átlag majd harmadfél évvel rövidebb közép életkor, s tíz évvel rövidebb közép élettartam mellett idő előtt el kell halnunk?

Magától felmerül ezek után a kérdés, mi az oka ezen, a művelt világban példa nélküli nagy halálozásnak, holott ez Európában az utolsó száz évben általánosan csökkent?

A statistika megerősíti azon egészségtani állítást, hogy a despotismus nyüge alatt élő népnek egészsége csorbát szenved, öregsége korán áll be, s életkora rövidebb, a mint ezt Legoyt Franciaországáról kimutatta, hol századunk elejétől fogva az életkor csekély ingadozással folyton növekedett, és a hatodik évtized második felében hat hónappal csökkent; miért is közel áll azon gyanu, hogy még a nem rég fennállott absolutismus, és annak következtében rögtön beállott elszegényedés okozá csak a legutóbbi két évtizedben ezen nagy halandóságot. Vajha ugy lenne! hisz akkor dicsőn uralkodó királyunk maga Ő felsége segített volna rajtunk, midőn 1867-ben visszaállítá az alkotmányt. Igaz, hogy a szabadság hiánya, főleg az ahoz szokva volt népnek szabad fejlődését gátolja, s életét egyik alapfeltételében megszokta támadni és rövidíteni; de vajjon királyhágotúli testvéreink nem csörtettek ugy rablánczot mint mi? a kormány zsarnoki önkénye csekélyebb nyomást gyakorolt-e náluk? avagy miveltebb, vagyonosabb, erkölcsösebb ott a nép? s mégis egész százalékkal csekélyebb ott a halálozás, és hat európai művelt államénál kedvezőbb; ott ugyan azon idő alatt mint nálunk egyszer sem multa felül a halálozás a születéseket.

Hazánkban a tulságos halálozás nem ujabb keltü, de

ugy látszik fájdalom! nagyon is meghonosult; ezt tanúsítja (Dr. Linzbauer codexe szerint) a magyar k. h. tanácsnak 1777. jul. 10-én kelt 3741. sz. intézvénye, (pedig 1770 óta idáig, a mennyire kipuhatolni birtam, a pestis nem fordult elő hazánkban, sőt más nagyobbserű járvány sem volt;) ezen intézvény értelmében meghagyatott a megyei hatóságoknak, hogy miután több megyében excessivus a halálozás, felterjesztendő jelentéseikben soroltassanak elő azon betegségek, melyek az emberek között leginkább dühöngnek, miszerint czél-szerű intézkedések által a tulságos halandóságnak elejét lehessen venni; a szomorú tényből, hogy az még folyton tart meggyőződhetünk, hogy csak is palliativ eszközökkel éltek. Ezt tanúsítja továbbá ugyan azon helytt. tanácsnak 1785. febr. 14. kelt 3531. sz. intézvénye, melynek értelméből kivethető, vagy legalább a sorok között kiolvasható, hogy némely törvényhatóságnak népszáma némileg apad. ¹⁾

Ez uton tehát — a statistikusokat követve — meg nem fejthető tulságos halandóságunk.

De miután a hazai közönség, a mennyiben az állam gondoskodik kiképeztetésünkről, jogosítva van tőlünk követelni, hogy mint szakértők adjuk okát a halál gazdag aratásának; én nyiltan és őszintén azt felelem: a gyógytudomány általános elvei alapján egyik másik okát gyaníthatjuk, de positive nem tudjuk, mert — nem tudhatjuk. Mit tudunk mi a halálozás okairól, a mint azt jól szervezett orvosi statistika által megtudhatnók? Ha valaki rendünk legjelesbjeitől, egytől-egyig kérdezné, hazánk mely része van inkább kitéve a tüdővésznek, s mely vidéke kiméltetik meg attól legjobban; vajjon tetemes, s mily különbség forog fen azon vidékek közt, folyók vagy állóvizek, erdők s milyenek közelléte hasznos, ártalmas vagy közönbös e ezen betegségekre nézve? s a ki erre

¹⁾ Tormay Károly volt tolnai r. megyei főorvos szerint 1845,6-ban Tolna megyének 197,381 lakosa volt, 4₃₉ születési — és 3₀₅ halálozási ‰-kal, de szerinte a megelőzőtt években sokkal nagyobb volt a gyarapodás, azt több évi átlag után 1₅ ‰-ra teszi s mondja, hogy ily módon 1867-ben 318,295 lakosa lehet, pedig 1870-ben csak 220,740 volt; e szerint 1857-ig=12 év alatt 9₃₇ ‰-kal szaporodott, míg az utóbbi 12 évben csak 2₂₅ ‰-kal oly magas születési ‰ mellett.

positive tudna felelni, ugyan csak magnus mihi esset Apollo. Ez pedig áll oly betegségről, mely több áldozatot ragad el mint ezelőtt bármely járvány, magát a pestist sem véve ki, mert kilenczed része az emberiségnek, némely államban hatoda, sőt majd egy negyedrésze is abban hal meg; a 15 és 30 év között, sőt negyven évesekig is, tehát a legvirágzóbb, legfontosabb, mert productiv korban állóknak egy harmada, sőt Oesterlen szerint fele is annak esik áldozatul. Ez talán eléggé feltűnteti ezen iszonyatos betegségnek nagy jelentőségét úgy orvosi, mint socialis és politico oeconomicai tekintetben, ehez járul azon szomorú tapasztalat, hogy több államban még mindig növekedik.

Szabadjon egy más, csak még egyetlen egy, és pedig per excellentiam honos betegséget felhoznom teendő deduction indokolására. A váltóláz a testnek mocsárgerj általi fertőzésétől eredettnak állittatik, így tanultuk ezt koromban, így tanittatik ma is, ezen nézetet mondhatnám dogmának tartjuk; de azon mocsárgerj természetét, lényegét, terjedését s miképeni hatását nem ismerjük, ez tehát hypothesis, mely egykor talán fictionnak bizonyulhat. Mily nagy számmal halnak bele vagy utóbajai következtében hazánk lakosai, azt nem tudja senki, annyi bizonyos, hogy tetemes kárt okoz hazánkban. Igaz, hogy posványos vidéken leggyakrabban, száraz vidéken pedig ritkán fordul elő; de hiszen ezt már Hipocrates tudta 2300 évvel ezelőtt állítva: hogy a posványos víz szaporítja az epét, felpuffasztja a lépet, idült váltólázat s vízkört idéz elő, vészércsomókat és fekélyeket okoz az alsó végtagokon férfikorban, hogy ily alkat mellett korán áll be az öregség s rövid az élet. (Vajjon saját kutatásainkkal mennyire haladtunk azóta?) Azonban gyakran uralkodik a váltóláz úgy endemice mint epidemice egészen száraz vidékeken, szíklás talajon, sivatagokon, fensíkon és nagy magaslatokon, hol posványosnak vagy állóviznek semmi nyoma, ¹⁾ hol

¹⁾ Így Oesterlen szerint: Corsica, Minorca szigeten, Castilia és Estremadura 3000' fensíkjain, Calabriában, Rómában és Campagna vidékén, toscanai fensíkon, Algierban, Persiában, Peruban és Mexikóban, Mississippi vidékén, Ceylonb., malabari partokon, Alpeseiken, Apennineken.

M. Tud. Akad. Ért. A Társ. Tud. köréből.

Oesterlen szerint a mystikus talajvíz sem okoztatható; — s ellenkezően minden állóvíz és kiterjedt posványok daczára némely mérsékelt és forró égálju tájakon igen ritkán, vagy épen nem fordul elő; ¹⁾ valamint ismét váltólázi vidékeken gyakran éveken át igen kevés vagy semmi váltóláz sem észleltetik; — avagy megfordítva, egyszerre pandemice, azaz: általános kór gyanánt szokott fellépni oly helyeken, sőt egész tartományokban, hol azelőtt alig volt hire, vagy legalább mint tájkór nem ismertetett; (íme mennyi ellentét!) s így vagyunk legt. bb zymotikus, főleg miasmatikus betegséggel, melyekben az elhunytaknak talán harmadrésze vagy ennél is több hal el nálunk; ezek pedig a közegészségi állapotnak legérzékenyebb fokmérője, egyszersmind egy népcsalád prosperálásának fontos criteriuma.

A gyógytudománynak egyik legfontosabb, közvetlenül leghasznosabb része, mely t. i. a betegségek okait tárgyalja, még igen nagy sötétségben kénytelen tapogatódzni; ezt azonban minden pirulás nélkül bevallhatjuk, mert magán a betegnek csak a betegség természetét, lényegét észlelhetjük, hogy azt sikerrel gyógykezelní lehessen; annak okait azonban a külvil szonyokban és pedig a helyszínén kell keresnünk és kémlelnünk, e nélkül a mai tudomány színvonalán álló maga Hipocrates sem oldaná meg a talányt, ha egy személyben egyszersmind Oedipus is lenne; de ehez törvény, és állami segély kívántatik.

A gyógytudománynak fő és utolsó czélja a physikai jólét, azaz: egészség; de ezen czél elérése tekintetéből nálunk mai napiglan a fő, s majdnem egyedüli sulypont a betegségek

¹⁾ Így az éj. amerikai atlanti partokon, California déli partjain, a golfi államokban, bermudai szigeteken, a német birodalom és Svajcz némely mocsáros völgyeiben, több európai kikötőben s tengerparti városban, La Plata Corientes tartományában, Uruguay szigeteken. Papeti, a társas szigetek egyikén négy év alatt 2207 beteg között csak 9 váltóláz eset fordult elő, a sziget pedig nagyobbbrézt egy mocsár 20° R. évi hőmérsékkel, tehát tropikus éghajlattal. Tropikus éghajlatu sok gyarmatban van elég posvány és marschföld a nélkül, hogy egészségtelen volna a vidék, avagy uralkodnék ott a váltóláz. (Oesterlen és Pappenheim szerint).

gyógykezelésére helyeztetett, pedig tévesen, mert mi jobb, bár mily rövid idő alatt a legkedvezőbb módon felgyógyulni, vagy meg nem betegedni? Legalább is hasonló gond fordítandó ennél fogva a megakadályozható betegségek elhárítására is, ez sokkal nagyobb horderejű, a népre nagyobb áldást hozó, az államnak több hasznot hajtó működés; »principiis obsta, sero medicina paratur, cum mala per longas invaluere moras;« mi csak akkor nyúlunk az óvó rendszabályokhoz, s immel-ámmal követjük azokat, ha ég felettünk a ház.

1839-ik évi jelentésében Farr Vilmos kijelenté: »Minden tulzás veszedelme nélkül bizton állithatni, hogy Angolországban és Walesben az évenkénti halálesetek számát harminczezerrelcsökkentenilehetséges«. Az 1839. előtti halálozást melyre Farr állítását alapította, nem ismerem ugyan, de némi ingadozás kivételével, 1838. óta az tetemesen nem változott; a születési ‰ azonban folyton, minden évtődben emelkedik, és a születések fölőse általi népszaporodás 1866—70-ben ezer lélek után közel kettővel nagyobb az egész országban, mint 1841—1845-ben volt. A városok halálozása azonban szembetűnően csökken.

Közegészségi szempontból tett statistikai tanulmányaim alapján azt merem állítani: hogy **hazánkban 90 ezerrel lehet csökkenteni a halálozást** a nélkül, hogy ezt tartanám a netovábbnak.

Általánosan ismeretes mily sokáig képes az ember túrni a legnagyobb viszátságokat, főleg ha azok mint idült bajok lappangva lépnek fel; így van ez a betegség és halálozás általi pusztítással is, nyugodtan türelik ez mint oly véget, melyen feltevés szerint változtatni nem lehet. Az emberiség javáért lelkesülő, felvilágosodott férfiak sokkal előbb mint sem Anglia az egészségügyi reformokra csak gondolni is kezdett volna, feltűntették azon súlyos szenvedéseket, melyek a népre nehezednek, de szavuk elhangzott a pusztában; az 1848-ki dühöngő cholérának kellett bekövetkeznie, hogy a hathatós egészségügyi reformok szükségét az angol nép tudatára hozza, s hogy kényszerítse a népet és parlamentet erélyes kezdeményezésre, a természet elleni harcra. A mint u. is hitteles statistikai adatokból köztudomásra jött, hogy magában

Angliában a közegészség ápolásának hiánya miatt, vagy is oly betegségek következtében, melyeknek okai czélszerű törvények, valamint egészségügyi és társadalmi rendszabályok által elháríthatók, évenként 160 ezernél több embernek el kell hálnia; (ily módon számítva nálunk talán 190 ezer is elhal fölös számmal), holott czélszerű intézkedések mellett jövőben előreláthatólag megmenthetők volnának, a sajtó — Reclam szerint — az egészségügyi reformok zászlaja körül sorakozott, és a vezércikkeknek szánt tért, pártüzelmek és parlamenti választások helyett egy időre az egészségügy javítását tárgyaló fejtegetéseknek engedte át; s ennek tulajdonítható, hogy Anglia mai nap méltán büszke lehet egészségi törvényeire, melyek a jelen és utókor csodálatát megérdemlik.

Hogy nálunk a tulságos halálozásnak eleje vétethessék, szükséges különösen a járványos betegségeknek eddig ismeretlen okait kutatnunk, hogy azoknak elhárítására meg lehessen tenni a czélszerű intézkedéseket; a mint megszüntettetik részben vagy egészen az ok, a szerint megszűnik az okozat is. Szükséges ennél fogva évenként az egész országban minden haláleset okát regisztrálni, mint ezt a helytartó tanácsnak 1805-ki szeptember 25-kén tett felterjesztésében az orvostanári kar ajánlotta; valamint szükséges a nagyobb veszélyvel fenyegetni szokott járványos betegségek minden eseteit, és az erre befolyt viszonyokat jegyezve adatokat gyűjteni, hogy a másutt észlelt betegedési halálozási és egyéb külviszonyokkal összehasonlítani lehessen; ily módon ha nem is valamennyi, de legalább a legtöbb, és főleg járványos valamint honos betegségeink valószínű okait idővel kinyomozni lehet reményünk. Az így nyerendő eredmények alapján már biztosan kiszámítható praeventiv közegészségi szabályokat s törvényeket lehet alkotni.

A betegségek okainak kutatásaiból, és a statistikai vizsgálatokból maga a kórtan fog legnagyobb hasznót vonni, de ennek gyümölcsét ismét csak a nép, tehát megbetegedés esetében mindnyájan fogjuk élvezni. Hiszen évezredek óta tanulmányoztatnak a betegségek a nélkül, hogy azoknak csak kissébb részét is képesek volnánk *teljes biztonsággal* gyógyí-

tani; s ki tudja hány évtized, század, avagy évezred fog még lefolyni míg biztos szerek feltalálatnak, de ez esetben is talán érdemes, sőt szükséges, hogy más népek módjára tegyünk kísérletet nyomozni a betegségek okait, hogy azoknak elejét lehessen venni; avagy nem sokkal czélszerűbb-e és fontosabb a fenyegető veszélyt megakadályozni, mint annak kitörését bevárva az ártalmasság hatásait nagyobb költséggel és nehézséggel utólag legyőzni, sőt gyakran siker nélkül ellene küzdeni? — Tehát a betegségek okait nem csupán hatásait kell gyógyítanunk, praeventiv irányban is kell a gyógmódot alkalmaznunk; helyezzük magunkat inkább védelmi mint kirekesztőleg támadó állapotba, s legyen jövőre irányadó elvünk legalább is oly mérvben elhárítani, megakadályozni betegségeinket, a mint eddig volt főképen gyógyítani azokat. Ne hiányuk fatalisták módjára, hogy a betegség és halál oly események, melyeken mit sem lehet változtatni, melyeket nem lehetne egy ideig megakadályozni. A gyermekkor gyengeségein, és az aggkor gyarlóságán kívül a különféle betegségek okai a halálózásnak, melyek acut és idült lefolyásuk alatt az életnek minden szakában metámadják az embert, egészségét feldúlják és megsemmisítik. A természet itt is követ bizonyos módszert, azt tehát elkell lesnünk, iparkodnunk kell kitudni, megismerni azon törvényeket, melyek szerint a halálesetek bekövetkeznek. — Hoffmann szerint a közép életkor maximuma 52—53 év lehet, ¹⁾ feltéve, hogy csak a gyermekkor gyengesége, és az aggkor gyarlósága folytán következnek be a halál; a mennyiben tehát ezen életkori átlag valamely népcsaládnál kevesebb számú éveket tüntet fel, annyiban kellett a most említett természetes, változhatlan okokon kívül még más okoknak is hatást gyakorolniok, melyek amaz, a termé-

¹⁾ A közép életkor lehető maximumát nem igen lehet kiszámítani, s annak az itt idézett feltevés mellett talán nagyobbnak kell lenni az itt fölhozottnál is ha tudjuk, hogy Humboldt 143 éves peruországi emberről tesz említést; 1855-ben Magyarországon 147 éves, 1859-ben Bukovinában 151 éves ember halt meg a hivatalos statist. adatok szerint; — és Froriep's Notizen szerint Chesterfield melletti Dunston községben Sarman R. 161 éves 8 hónap korában, Washington ápolónője pedig Joice Heth 162 éves korában halt meg New-Yorkban.

szet törvényein alapuló, tehát szükségképeni okokkal ellentétben, esetlegeseknek tekintendők. Ezen esetleges halálokokat mindig csekélyebb szűkebb körre szorítani nem csak a közegészség ápolásának feladata, hanem ez feladata az államnak és tudománynak; ennél nagyobb szerű és jutalmazóbb feladat absolute nem képzelhető. Ezen cél elérése talán megérdemli, hogy az állam minden lehető áldozatot hozzon, mert ez erkölcsi, szellemi, gazdasági és politikai tekintetben nemzetünkre nézve sokkal fontosabb volna, mint egy gazdag tartomány meghódítása.

Hogy ezen esetleges okokat idővel kinyomozhassuk, szükségünk van jól szervezett orvosi statistikára, mert a betegségek számarányának, vagyis relatív gyakoriságának megállapítása egész népeknél különböző viszonyok között, első lépés arra, hogy egykor azoknak okai s törvényei, általában mindazon viszonyok kipuhatótassanak, melyek az életnek normalis lefolyását zavarni s megrövidíteni törekednek; tehát első lépés a gyógytudomány utolsó s legfőbb céljához, t. i. az egészséghez. Alig fogja valaki kétségbe vonni, hogy az egészségi és megbetegedési viszonyok statistikája, vagy is azon viszonyok nyomozása, a melyek között például a váltóláz, hagymáz, tüdővész sat. keletkezik, sokkal hasznosabb, mint ezen betegségek direct kémlelése, és az azokban szenvedők hulláinak vizsgálata. A tapasztalat már is fényes tauuságot szolgáltat erre.

A cholera, hagymáz, a himlő nem vitt végbe oly pusztításokat, mint a világ betegségeinek legborzasztóbbika a pestis, annál borzasztóbb, hogy a gyógyászat tehetetlenül állott vele szemben első fellépte óta egész végeig, tehát körülbelül negyedfél ezer éven át; mert mintegy két harmada, sőt Dr. Heine porosz államtanácsos szerint 80—90 százaléka a betegeknek rendesen elhalt. Több járvány, melyről Mózes könyvei, Homer, Plutarch, Thucydides, Herodot és más ó-kori írók megemlékeznek, Dr. Stamm és mások szerint is a pestissel azonos volt; milliói a népnek ebben haltak el. Gallienus alatt 262-ben csak magában Rómában 5,000 halt meg egy nap alatt; Konstantinápolyban pedig Justinian alatt 544-ben ezer sirásó nem győzte a pestis áldozatait eltakarítani; —

mily pusztítást okozott Justinian alatt kitetszik abból mit Procopius — jöllehet nagyon túlozva — ír, hogy t. i. sok millió hulla nem volt eltakarítható, hanem régi tornyokba hányatott, mely földdel betöltetett, és egész hajóterhek nyílt tengeren elsüllyesztettek vagy elégettettek. Egyes néptörzsek a pestisben végkép kihaltak. Süssmilch szerint Londonban 1665-ben nem egészen fél millió lakos közül hetvenezernél több halt meg. 1709 és 1710-ben a brandenburgi lakosságnak majd harmada, Danzignak majd fele halt ki. 1718-ban Pariset szerint ötven nap alatt kétszázezer ember halt meg Egyiptomban; Brayer szerint 1812-ben Konstantinápolyban százhatvan ezer halt meg, naponként átlag ezer-kétszáz. — Az orvosok túlnyomó nagy többségének véleménye szerint kelet volt bölcseje, és Dr. Stamm szerint Cairo volt fészke. Az emberiségnek ezen, talán a világ teremtése óta, legnagyobb ostora 1845 óta keleten nem létezik többé; egy zsarnok szüntette meg azt. — Mehemmed Ali alkirály u. is fővárosának szépítését tartva szem előtt, azon bámulatos merész gondolatra jött, a várost övszerűen környező, és attól, főleg a sivatag belsejéből jövő szárító szeleket elzáró, 150—200 meternyi magas domblánczot elhordatni, s az így nyerendő tért kertekké alakítani át. Legidősebb fia Ibrahim pasa hozzáfogott a műhez, s a Boulák nevű külváros meg nilusi delta közötti két legmagasabb domb elhordott földjével kitöltette a posványos, dögleletes levegőt árasztó mélyedéseket, egy harmadik dombot saját költségén hordatott szét. A munka öt évig tartott, ezrenként hajtattak erőszakosan a fel-láhk annak folytatásához, s jöllehet a terhes és fáradságos munka sulya alatt számosan elhaltak, de a veszélyes mocsárok helyén olaj és gyümölcsfa ültetvények keletkeztek, és a szárító szeleknek út nyittatott. Hozzá járult jobb egészségi rendőrség, melynél fogva az azelőtt földdel sekélyen alig bekapart, ¹⁾ (melyet a szél könnyen elhordott), sőt igen számos házban bent a lakásbau tartatni szokott hullák kellően elta-

¹⁾ Erre nézve Froriep érdekes adatot közölt báró Larrey Clinique chirurgicale 5. kötetéből Morel 67 éves hadnagyról, ki 1836-ban a rok'antak avignoni fiok laktanyájában tartózkodott. Morelnek a Szt. Jean d'Acre melletti rohamnál golyó által keresztül fúrt mindkét czomb-

karítottak, a város tisztán tartása, elrendeltetett, közelében a dögök meg nem türetek, és azóta a pestis keleten nem ütötte fel fejét, holott azelőtt ritkán maradt mentve tőle.

A gyógytudománynak nemes és magasztos hivatása bölcsőjétől kezdve sirjáig kíséri az embert életének változatos viszonyai között, róla gondoskodni, felette örködni; nem pedig már csak akkor ápolni, midőn talán egyik lábával a sir szélén áll. De jelenleg a gyógyászat, (mely eddig legtöbbszörre alárendelt, kellően igen ritkán méltányolt betegápoló háladatlan szerepére volt utalva), csak azoknak nyújt előnyt, kik annak segélyét igénybe vehetik, és mint sok más, úgy e tekintetben is legjobban vannak biztosítva a vagyonosak, míg a veszélytől leginkább fenyegetett s legnagyobb számú osztály vajmi gyakran meg van attól fosztva, holott czélszerűen alkalmazva legnagyobb jótévője lehet mindnyájunknak egyformán; járvány idején azonban majdnem egyaránt veszélyeztetvük a vagyonosak is, mert ha a vész keletkezése helyén el nem fojtatik, akkor azon házak, utcák, községek is hol az nem támadott, kárt szenvednek, miután sajátlagos falusi és városi járványok, vagy szegények és vagyonosak járványai nem léteznek, hanem a szó valódi értelmében népkórok, melyek keletkezési helyük határait áttörve, s a vagyonosakra is elterjedve kiszámíthatlan horderejű pusztítást idézhetnek elő. Oesterlen szerint — kinek több eszméjét vettem fel jelen fejtegetésembe — a gyógyászat curatív iránya úgy viszonylik

ját a sánczok alatt Larrey kötözte be. Midőn a hadsereg Egyiptomba visszavonult, a már felüdült Morel Cesarea mellett pestisben megbetegedvén, El Arisch erődben halálhoz hasonló kábultságba esett, és más a pestisben elhunytakkal egy gödörbe temettetett. Kevés órával ezután az arra menő katona őr észrevette, hogy az eltemetettek egyike mozog, miért is segítségére sietett, s Morelt a kórházba kísérte. A mint itt már lábadozni kezdett, ujlag kábultságba esett, s holtak tartatván, vászon zsákba burkolva egy, a homokban kapart sírba másodszor maga egyedül temettetett el. A következő éjjel keletkezett erős szél azonban elsodorta azon kevés homokot melylyel fedve volt, s felébredvén a takarót szétszakította, és nagy fáradsággal az erőd kapujához vánszorgott, honnan a kórházba szállíttatott, melyben csak hosszú idő múlva üdült fel; hallását azonban és beszédjét csak a rokkantak avignoni laktanyájába való felvétele után több évvel később nyerte vissza.

annak praeventiv irányához, mint egy szegények háza a szegénységnek azon megakadályoztatásához, mely a társadalmi viszonyok javítása által idéztetik elő; a helyett, hogy előmozditanók a társadalom physikai jólétét, köztöztetjük annak sebeit. — A helyett tehát, hogy a közönségnek akarata, előitélete és szenvhiánya következtében kénytelenek vagyunk gyakran tehetetlenül állani az életnek azon búskomor levezető csatornája torkolatánál, melyen át annak áramából naponta ezerével kiküszöböltetni fenyegettetik jó népünk, rendeljen az állam orvosok közül egy csapatot annak forrásához, hogy a csatorna egy részét el lehessen zárni. — Válgék meg a hazai közönség azon téveszmétől, mely talán az egész világon ápoltatik, hogy mi előszeretettel viseltetünk a betegek iránt az egészségesek felett, s hogy érdekünk kívánja miszerint azon okok és viszonyok fennállása türessék, melyeknél fogva az emberek oly roppant számmal megbetegednek. Nem említve a régibb és igen régi idöket, csak egy évtized óta nem mi vagyunk-e azok kik főképen, sőt majdnem kizárólag hangoztatjuk a közegészségügy korszerű reformjának szükségét? ¹⁾ De távol van tőlem ezt érdemül felróni testületünknek, hisz ezzel csak a haza és emberiség iránt hallgatag elvállalt köteleességet teljesítünk, mert az állam, a társadalom és a törvény reánk bizza a nép életét azon reményben és várakozásban, hogy ily módon az legjobban leend biztosítva; e szerint hivatva vagyunk elől haladni, és a közönséget felvilágosítani az iránt, mire van szükségünk, s így jogosítva is vagyunk nyíltan és őszintén kimondani az igazat, még ha az talán kellemetlen is lenne, figyelembe nem véve azt, hogy a szerencsétlen próféta nem azért üldöztetik mert tévelyt —, hanem mivel keserü igazságot hirdet.

Tehát az elősorolt és azokhoz hasonló statistikai adatok alapján lehet csak (kell-e egyszersmind? ítéljenek a hivatottak), egyszer valahára felderíteni annak is okát, a művelt

¹⁾ Legutóbbi idöben Keleti Károly, az országos statist. hivatal főnöke is hangsúlyozta már az erélyes közegészségügyi politikának szükségét; szerinte 1864—1873-ig 3.84% volt a halálozás Magyarország Erdélyben, pedig Erdélyben sokkal kedvezőbb a halálozási viszony mint Királyhágón innen, itt ugyan azon évtizedben megközelíti a 4%-ot.

európai államok között, valamint hazánk nemzetiségei közt is legnagyobb születési százaléka daczára, miért oly csekély s lassu a nemzet magvának gyarapodása, míg az más népfajoknál sokkal kedvezőbb. — Az orvosi statistika első lépés a közegészség ápolásának általános szervezéséhez.

Ezen az uton indult legelőször számos német és svájci város, Londonban már 1660-ban, tehát 212 évvel ezelőtt; ezeket követte (jóllehet kevésbé részletes adatok gyűjtésével) Svédország 1749-ben, Poroszország 1810-ben, azután Franciaország, Bajorország 1840-ben, Baden 1852-ben, Holland 1866-ban és 1868 óta Hesszia; de legkiterjedtebb és legponosabb ilyenü fölvételek történnek a genfi és zürichi cantonban, Belgiumban és Angliában, hol felette ritkán és csak kivételesen hal meg valaki orvosi segély nélkül, míg nálunk talán 80%-nál is több; ezen államokban tehát alig fordul elő haláleset a nélkül, hogy az, egyszersmind annak oka is ne regisztráltatnék, s azért ezen államok képesek számot adni majd minden egyes halálesetről, valamint arról is, hogy ott, hol nagyobb a halálozás, megtesznek-e minden lehető annak apasztására. De a halálozás okainak ezen regisztrálása ott mintegy 30—40 évvel ezelőtt törvény által lön elrendelve, mert az orvosok legjelesbjei megvoltak győződve ezen rendszabály szükségéről és véghetetlen hasznáról, egyszersmind oly szerencsés helyzetnek örvendettek, hogy a legfőbb állami méltóságok és az ország képviselőinél nézeteiknek érvényt szerezhettek; a mely állam ezeket nem követi s követni nem akarja, annak természetesen kelletinél nagyobb, nálunk ropant néphalálozási kárt tovább is kell túrnie.

Ellenvethetné valaki (a mint előttem hazánk egy kitünősége általánosságban megjegyzé, hogy a statistikai adatok az országnak már is sok pénzébe kerülnek), ellenvethetné mondom, minek költskezzünk még orvosi statistikára miután más államokban szerzett tapasztalatokra támaszkodva a már megtört uton indulhatunk, s a jónak, czélszerűnek bizonyult ösvényen haladhatunk. Eltekintve attól, hogy különösen Angliában, hol legnagyobb eredmény éretett el, az egészségügyi intézkedések és javítások eddig főleg a városokban alkalmaztattak és foganatosítottak oly fényes sikerrel, hogy

például (Hobrecht berlini építészeti tanácsos szerint) Croydon városban a halálozás 23.66-ról promille 18.46-ra csökkent, és *a tíz évi közép élettartam 30 év és egy hónapról, az egészségügyi intézkedések utáni évtizedben 33 évre, tehát 3 évvel növekedett egy évtized alatt!!*¹⁾ Salisbury városban pedig Dr. Simon szerint most már felével kevesebben halnak el tüdővészben. Az egészségügyi intézkedéseket és javításokat közvetlenül megelőző tizenkét évben 2.7% volt az átlagos évi halálozás; a javítások bevégezése utáni tizenkét évben pedig 2%-ra csökkent, és későbbi három évben 1.7%-ra Dr. Middleton szerint. A hagymáz majdnem ismeretlenné lett, és a cholera, melyben 1849-ben az egészségügyi intézkedések és javítások előtt kétszáz ember halt meg, 1864-ben ama javítások alatt csak tizennégyet ragadott el, 1866-ban pedig egyet sem.²⁾ — Eltekintve tehát ettől, azon ellenvetésre azt felelem: a ki lehetőleg biztos czélt akar elérni, annak akarnia kell az eszközöket is. Kétséget nem szenved ugyan, hogy a mi e tekintetben másutt jónak bizonyult, az nálunk is sikerrel alkalmazható; de tudjuk-e hol s milyen javításra van szükségünk, nem kíváncsi-e néhol más javítás? hiszen hogy ezt megtudhassuk már is orvosi statistikára van szükségünk. És ha például Angliát utánozva ugyan azon javításokat alkalmaznók, az általános halandóság többé kevésbé egyenlő arányban csökkenhet mindenütt, de miután a különböző nemzetiségű és vallásfelekezetű lakosok egyenlő physikai és socia-

¹⁾ Ha három évvel növekednék közép élettartamunk, az még akkor is legrövidebb volna a művelt Európában, közel hét évvel rövidebb mint a VII. tábl. közlött tizennyolcz nyugoteurópai államnak átlagos közép élettartama. Három év népünk közép élettartamában igen tetemes különbséget okozna; ennek kiegyenlítése programja lehetne a legdicsvágyóbb államférfiúnak is; mert **11.200,000** főnyi népünk közép élettartamát három évvel növelni annyit tenne, mint évenként **tizennégy millió** évvel növelni a nép munkaerejét; már pedig a munkaerő a nemzetek vagyonosodásának egyedüli kuforrása.

²⁾ Az Orvosi Hetilap 1869. április 18. sz. husznál több város van felhozva, hol aránylag rövid idő alatt kisebb-nagyobb siker követte a javításokat; ezen városokban (összesen egy millió lakossal) az egészségügyi intézkedések bevégezése után mintegy 1900-zal kevesebb halt el mint azelőtt.

lis viszonyok között fognak élni a javítások után a mint élnek jelenleg, s éltek ezelőtt, több mint valószínű, hogy a halálozási % különbsége ugyan az fog maradni, mely jelenleg létezik; s vajjon nem vagyunk-e egy anyaországnak édes gyermekei? miért szenvedjen hát egyik többet, még ha az másiknak előnyére volna is, de abból másnak semmi haszna, ha csak nem a káröröm; miért adózzék többet a természetnek a magyar faj mint a tót, ez többet mint a ruthen és rumán; miért szenvedjen legtöbbet Ung, miért többet Szabolcs, mint Zala, ez többet mint Somogy és Nyitra; miért legtöbbet a római katolikus, a protestans többet mint a görög katolikus? Erre nézve pedig más állam nem nyújthat felvilágosítást, ezt csak is specifikus magyar orvosi statistika fogja megfejtetni, feltéve, hogy az állam érdekében levőnek tartja erről tudomást szerezni, hogy czélszerűen intézkedhessék; mert az egyes nemzetiségű és vallásfelekezeti lakosok halálozási nagy különbsége, és a statistikusok által elismert halálozási tényezők között nagy az ellenmondás, az általános népesedési statistika tehát nem fejt meg eléggé ezen különbséget.

A halálozás okainak registrálása Angliában már igen szembetűnő eredményeket vont maga után, mert a mint nolens volens meggyőződtek a kimerítő statistikai adatokból, hogy a megakadályozható halálozásnak reájok nézve ijesztő nagy száma — pedig tizenkettővel promille csekélyebb volt mint jelenleg nálunk — tulnyomóan csak egyes, főleg szegényebb és munkás osztályok között fordul elő, a parlament egyik bizottságot más után nevezett ki a legbuzgóbb szakértőkből nem pedig laicus hivatalnokokból, (kik ezen ügy iránt általán kevesebbet érdeklődnek, s csekély kivétellel kevésbé is képesek méltányolni fontosságát), s üdvösnél üdvösebb törvények követték egymást. — A halálozási okok registrálásának, és azon okok ellen tett egészségügyi intézkedések eredményére nézve igen röviden csak pár példát idézendek, mely az Orvosi Hetilap említett számában eredeti kútfő után közöltetett. 1848-ban kezdték meg az egészségügyi intézkedéseket, s azoknak következtében a hagymázban 42%-kal, a hasmenésben 8½%-kal kevesebben hálnak már, a gümőkóros betegségi halálozás is 20%-kal apadt; sőt szá-

zadunk legnagyobb ostroma, a cholera is ez úton megszelídítettett, s az legyőzött rém lenne már Angliában, a mint ez a III. táblázaton 4. alatt látható. — Angliában minden városba hol évenként több hal meg mint 23 promille, (hazánkban majd 37 hal el), azonnal egészségügyi inspektorok küldetnek ki, hogy fürkésszék ki ezen nagyobb halálozás okait, s azokat lehetőleg távolítsák el; síkföldön nem annyira szükséges ezt tenniök, mert ott nagyobbbrészt csak 18—20 promille hal meg.

Mily iszonyu anomalia tehát, ha kénytelenek vagyunk hazánk közegészségi állapotát kielégítőnek tartani — ez volt eddig a legtöbb tudositásnak kifejezése — oly nagy halálozás mellett, milyen más culturállamokban még dühöngő nagyobb-szerű epidemiák, éhség, véres forradalom s öldöklő háborúk alkalmával sem szokott előfordulni. Adja isten, hogy ivadékaink legalább félig behegedve találják ezen sebet, mely ősapáink alatt a nemzet testén keletkezett.

Kitetszik ezekből, hogy a közegészségi ügy koránt sem orvosok személyes ügye, mint ezt csekély kivétellel a nagy közönség, sőt még az orvosoknak is egy része tartja, hanem első sorban s kiválóan a nép ügye; hiszen ez állami közügy, alig is lehet egy népcsaládnak közösebb ügye, melynél minden egyes állampolgár vallás, nemzetiség s pártkülönbség nélkül közelebbről volna érdekelve, mint a közegészségi ügy rendezését s előmozdítását célzó állami intézkedés; az orvosok itt csak annyiban vétethetnek tekintetbe, a mennyiben az ügy sikeres kezelése másokra teljességgel nem bízható. Kiderül tehát ezekből, hogy teljesebb joggal sehol sem alkalmazható azon régi brocardion: »*salus civitatis, seu salus publica suprema lex esto,*« mert közegészségi ügy mellett a *salus publica, vagy is salus omnium, nem csak non configit cum salute privata et singulorum, sőt inkább feltételezik egymást.*

Igaz ugyan, hogy a közegészségügyi téren égetően szükségelt organikus reformok némi költségbe fognak kerülni; de ha egy állam a kormányzat más ágainál czélszerűnek vélt új szervezés foganatba vételénél, (mint ez századunk folytában sok államban többször, az utóbbi évtizedben részben nálunk is történt), még tömeges nagyszerű nyugdíja-

zásoktól, melyek számos milliót nyelnek el sem riad vissza, csak hogy új intézkedéseit, melyektől az államra és népre tetemes előnyt és hasznot biztosan remél életbe léptethesse; s ha igaz, hogy hosszú életkor mellett a nép egészségi jóléte annak legfőbb boldogságául tekintendő: akkor annak fenntartására, illetőleg nálunk felette szükséges előmozdítására nagyobb áldozatoktól sem szabad visszariadni. S kérdem, van-e oly nagy áldozat, melytől a magyar haza egyik legszentebb érdekeért szabad volna visszariadni az államnak, ha egyszer valahára megakarja szüntetni, egyelőre azonban csak tetemesen leszállítani ama természetelleni, túlfeszített lélekadót, melyet *nemzetünk nagy részének csökkent életképessége miatt* évenként lerövíni kénytelen? miután nekünk e tekintetben, ha még jobban hanyatlani nem akarunk, mulasztani való időnk nincs, s ha szükséges, rendkívüli eszközökhöz is kell nyulni az államnak; mert a nép anyagi jóléte a nemzet virágzó életének egyik fő alapfeltétele, s munka lévén a nemzeti és magán vagyon alapja, mennél hosszabb ideig él egy nemzedék, annál több munkát végezhet, mely által megalapítja s biztosítja a maga és ivadéka jólétét; ez azonban a keresetképeségtől függ; de a munka — és keresetképeség feltételezi az egészséget, azon alapszik az egyes családok jóléte és boldogsága, s ettől függ ismét a nemzet vagyonosodása, művelődése és védereje. De lehet-e csodálkozni azon, hogy hazánk közegészségi ügye oly felette rossz lábon áll, miután arra eddig oly kevés gond, s még kevesebb költség fordított, már pedig az e téren alkalmazott tulságos takarékoság alig van maga helyén, s azért mint látjuk fájdalom! ugyan csak rosszul is kamatozott; mert *a mit az állam Hygiea vámon nyert, azt Acheron révén ugyan csak busásan elvesztette.*

Az 1840-ik évi 5. törv. cz. által országos választmány küldetett ki, hogy a büntető s javító rendszer iránt kimerítő véleményt adjon. A választmány javaslata az 1843/44. országgyűlésen kedvező auspiciumok között tárgyalatott; de a felső ház annak egy részét elkülönözve akarván tárgyalni, a követi tábla elejtette az ügyet s abba maradt az egész. Az 1848-ki igazságügyi ministerium megtette már az előkészületeket, hogy állítólag ezen javaslatot, talán módosítva az országgyű-

lés elébe terjessze, de a forradalom árja elfojtá azt. Ezen javaslat szerint az országban tíz kerületi börtön volt felállítandó öt, ötszáz rab számára, a börtönök mindegyike 3, egész 400,000 frtba került volna, számba véve a felszerelési és butorozási költséget, ennek csak 5% kamata 200,000 frtnál több; a rabok ellátása, s a szükséges személyzet fenntartása minden egyes börtönnél évenként 45 ezer frtba kerülendett; és a mennyire az országban akkor uralkodott, a sajtóban visszhangzott hangulat után itélni lehetett, az ország nem idegenkedett ötezer bűnös javítására, az államnak ezen dainadák hordói töltögetésére, az akkori olcsó időben 650 ezer forintot! évenként kiadni; s vajjon szabad-e legnagyobb sértés nélkül feltenni, hogy kilenczven ezer ártatlan, részben reményteljes, részben már hasznos emberélet évenkénti megmentésére nem volna hajlandó a szükséges költséget megszavazni? hiszen ha egy emberélet megmentésére annyi vagy talán csak fele áldoztatnék annak a mibe egy bűnös állítólagos javítása került volna, (pedig mai nap több mint két anynyiba kerül), akkor néhány évtized alatt csodákat lehetne mivelní a közegészségi téren; avagy valóban annyian volnánk-e, hogy 90,000 polgárt évenként nélkülözhetnők? — Itt azonban meg kell jegyeznem, hogy a 90,000 embernek megmenthető élete nem az egyedüli nyereség, de ezek mellett közel három millió ember megmentetik a megbetegedéstől, mert egy halálesetre 27—33 beteg esik; már pedig mi sem oly drága, mi sem kerül annyiba mint a betegség, mely alatt minden kereset megszűnik, és a kiadás isten tudja hány-szorosan szaporodik; — két millió 700,000 betegnek csak harmadát véve a productiv koru, vagyis keresetképes emberekre egy hónapjával, hetvenöt ezer évi munkaerő mentetnék meg így évenként.

A közegészség javítására fordítandó évi összeg tehát, mint per excellentiam productiv kiadás, csak előlegezés leend, mely már a legközelebbi évtizedek alatt ki sem számítható haszonnal vissza fog téríteni az államnak, mert a gyógyászatnak sikerült a halandóságot csökkenteni, és a közép életkort meghosszabbítani, mi által inproductiv évek helyébe hasznosakat helyez; az inproductiv kort túlélő ember hosszabb élet-

pályával birván többet termel, s a társadalomnak kevesebb gyermekeket, vagyis kevesebb fogyasztót kell eltartani; a gyógyászat tehát e tekintetben valósággal növeli, szaporítja a termelést, ez által pedig igen nagy és fontos szolgálatot teljesít.

Az 1791. évi 67. törv. cz. által kilencz országos választmány küldetett ki, hogy azon tárgyak iránt, melyek ezen országgyűlésen fel nem vétethettek, kimerítő véleményt dolgozzanak ki; e választmányok egyikére volt bízva a közegészségi ügy. Ezen választmánynak *Fáy Pál* torna megyei alispán által az 1793-ki márczius 18 és 20-kai ülésben előadott, a közegészségi ügy rendezéséről szóló tervezete nemzetünk életében korszakot alkotni képes munka volt, s alig hiszem, hogy akkor párja találkozott volna az európai államokban; elnapoltatott egész 1827-ig, s fájdalom mai napig sincs életbe léptetve. Ha ezen javaslat mindjárt a legközelebbi, 1796-ban tartott országgyűlésen törvény erejére emelve életbe lép, *ugy jelenleg mintegy husz millió főnyi állam volnánk, s pár millióval több lenne a tős-gyök-res magyar.*

Hazánknak szerfelett nagy halandósága oly organikus törvény meghozatalát sürgetően követeli, mely — a nevelési ügy fokozatos emelése mellett — lehetővé teendi azt, hogy már a legközelebbi évtizedekben a halálozás tetemes csökkenését nagy lépésekben gyorsan elérhessük; mert boldogulást mástól, javítást a természettől vagy véletlentől nem várhatunk. Miután pedig tulságos halandóságunk okát nem tudjuk, hogy azt apaszthassuk, szükségesnek tartom — mint célhoz legbiztosabban vezető egyedüli eszközt — a honos, és különösen a járványos betegségek eddig ismeretlen okait kutatni, hogy azokat el lehessen háritani, vagy legalább kevesbiteni. Szabadjon előadnom igénytelen nézetemet miképen gondolom azt kivihetőnek s kiviendőnek.

I. Alkalmaztassanak orvosok csak is mint tisztán egészségi hivatalnokok.

II. Alkalmaztassanak községi orvosok az országban egyenlően elosztva.

III. Minden nagyobb törvényhatóság építesse kórházat.

Az I-hez. Bizassanak meg az államorvosi felügyelettel az országban — a törvényhatóságokon kívül — a belügyministernek alárendelt állami orvosok. ¹⁾ Hatáskörükhez tartoznék :

1) a közegészségi tekintetben reájuk bízott területen az egészségügy körébe vágó törvények és szabályzatok megtartása s végrehajtása fölötti felügyelet. Továbbá: felügyelet a gyógyszerárakra, kórházakra, jótékony és gyógyintézetekre, fegyházakra és börtönökre.

2) A betegségek, különösen a járványok és tájkórok okainak kutatása: tartoznának e végből rendszeresen vizsgálni a talajt, a levegőt, az ivóvizet és italokat valamint az ásványvizeket is, az élelmi szereket, a főzéshez és ételekhez használt edényeket s eszközöket, czukrászati, játék és szépitő szereket, szöveteket, s az életben használtatni szokott mindazon anyagokat és készítményeket, melyek az egészséget veszélyeztetethetik. Minden közegészségi tárgy felett örködniök, és a tapasztalt hiányok elhárítása czéljából az illető törvényhatóságnak jelentést kellene tenniök.

3) Vizsgálniök kellene a közegészségileg veszélyesnek bejelentett lakhelyeket, az újon épült lakhelyiségeket, a bér-lakásokat és iparossegédek lakásait; a malmokat, gyárakat, az egészséget s életet veszélyeztető iparüzleteket, az iskolákat, laktanyákat, kór- és fegyházakat, jótékony és nevelő intézeteket, gyógyszerárakat, boltokat mézárászékeket és közgyűlhelyeket.

4) Legyenek jogosítva a nyilvános épületeket, iskolákat, gyárakat, jótékony és nevelő intézeteket, s mindazon helyiségeket hol élvezhető szerek és italok, edények, játék és szépitő szerek, szövetek és mérgek árultatnak és készítettnek, bár mikor szemle alá venni, hogy a közegészség előmozdítása czéljából maguknak ismeretet szerezhessenek azoknak állapotáról.

5) A magán laképületeket egy hatósági személynek

¹⁾ Hlyemü orvosok intézménye a kilenczes bizottság határozatába ütközik ugyan, annak szüksége azonban oly módon indokolható, hogy az a kilenczes bizottságot is megnyugtatóná.

mint tanunak kíséretében csak akkor legyenek jogosítva s kötelezve vizsgálni, ha azok egy hatósági személy, vagy három — jó hírben álló — községi lakos által mint közegészségileg ártalmasak vagy veszélyesek jelentetnek fel, vagy ha statisztikai adatok alapján ártalmasnak tűnnek fel. Ez esetben a tanuképen szerepelt hatósági személy tartoznék 24 óra alatt jegyzőkönyvileg a vizsgálat okát az illető lakóval közölni.

6) Legyenek jogosítva azonnal zár alá helyezni a hamisított, romlott, vagy ártalmas anyagokkal kevert tápszereteket és italokat, s az életben használtatni szokott mindazon anyagokat és készítményeket, melyek közegészségileg ártalmasnak s veszélyeseknek találtnak; erről a legközelebbi hatóságot rögtön értesíteni tartozzanak.

7) Ügyeljenek az összes orvosi s egészségügyi személyzetre, és ellenőrizzék azoknak működését.

Ezeken kívül reájuk lenne bízva mindazon teendő, mit jelenleg a physikusoknak kell végezniök.

Magán orvosi gyakorlatot nem szabad üzniök,¹⁾

¹⁾ Hogy a physikusok, ill. töleg az itt tervezett állami orvosok magán orvosi gyakorlatot ne ü. lessenek, indítványoztam már 1864. elején, s felvettem ezt azon egészségügyi törvényjavaslatba is, melyet a Pesten és Marosvásárhelyen tartott IX. és X. orvosi nagygyűlésből erre kiküldött 27 tagu választmány megbízásából az akkor fenállott viszonyokhoz alkalmazva készítettem, mely javaslat a pozsonyi 1865-ki nagygyűlésen módosítva el is fogadtatott, s az országgyűléshez petitió alakjában felterjesztetett. Pozsonyban a nagygyűlésen alig akadt pár kartársam ki nézetemet pártolta, legtöbbben képtelenségnek tartották azt; s ime fényes elégtételül szolgál nekem az, hogy **Hollandia szükségesnek tartotta ezt életbe léptetni**, pedig mennyivel csekélyebb ott a halandóság mint nálunk, a II. táblázaton látható. Az erről szóló, 1866. január 1-én érvénybe lépett törvénynek 2. §. 9. czikke így hangzik:

»Die in Artikel 2. a) genannten Medicinal-Beamten stehen in festem Gehalt, und bekommen Bureau-Reisekosten und Diäten aus der Staatskasse.«

„Sie dürfen nicht die Arzneikunst ausüben, nicht als Apotheker fungiren, und ohne Unsere Genehmigung kein anderes Amt bekleiden.“

Azon törvényezikk pedig, melyre itt hivatkozás történik, így szól:

azon vagyontalan betegek kivételével, kik a község által mint valódi szegények jelöltetnek ki.

Államorvos csak az lehetne, ki a magyar állam területén érvényes orvostudori oklevéllel bír, a tisztí vizsgát jó sikerrel letette, és öt évi magángyakorlatot, vagy két évi kórházi és két évi magán gyakorlatot okmányilag képes kimutatni.

Ilyen praxissal szükséges megbizni az államorvosokat; igaz, hogy ez nekik a kiszabott évi fizetésen kívül nem fog gyümölcsözni, de ezerek életét és százezrek egészségét segitendi megóvni, és pedig azokét leginkább, kiknek nehezen szerzett filléreiből fognak díjaztatni, eddigi viszonyok között azonban a jelenlegi physikusoktól ezt kívánni több okból lehetetlen. — Ezen állami orvosok intézménye pedig sürgős szükség nálunk, sőt *conditio sine qua non* ha a tulságos halandóságot biztosan mielőbb leakarjuk szállítani, ha akarjuk, hogy mennél kevesebbet kelljen betegeskednünk, s ha életünket megakarjuk hosszabbítani.

Államorvosokat alkalmazni hazánkban már az első független magyar ministeriumnak is volt szándékában; ezt tanusítja a kereskedelmi ministernek (hová akkor a közegészségügy tartozott,) Budapesten 1848-ki deczember 2-án kelt, a honvédelmi bizottmányhoz intézett 6855. sz. irata, melynek ide vágó pontja így hangzik: »Mire nézve ezen ministerium véleménye abban összpontosul, hogy a tisztí főorvosoknak addig is, míg a megyék rendezése és azzal együtt a tisztí orvosok hivatalos állásuk országos törvény által meghatározatnék, és **netalán álladalmi tisztséggé alakuland,** nekik — ideiglenesen — az álladalmi pénztárból pótlék fizetés, jelesül a nagyobb megyékben 300 pft., a kisebbekben 200, a megye járásbeli orvosoknak pedig 100 pfrtnyi összeg engedményeztessék.« (Linzbauer. Codex sanitario — medicinalis Hungariae).

»Art. 2. Sie (t. i. medicinische Staatsaufsicht) ist, unter Unserem Minister des Innern übertragen an:

a) Inspectoren und Adjunct-Inspectoren; b) medicinische Räthe.

Wenn nöthig, werden für einzelne Unterabtheilungen der medicinischen Staatsaufsicht temporär oder dauernd besondere Inspectoren durch uns angestellt.«

Ha ily nemű állami orvosok mellett községi orvosok alkalmaztatnak, akkor járásorvosokra nincs szükség, sőt a municipiumoknak sem lenne szükségük külön physikusra, miután ennek mint physikusnak alig volna teendője. Az állami orvos oly viszonyban állana a törvényhatósági bizottság hoz, mint egy minister, ki nem képviselő egyszersmind, a képviselőházhoz, s köteles volna a bizottsági közgyűlés két napján a közgyűlésen jelen lenni. Ha azonban a törvényhatóságok ragaszkodva a fennálló szokáshoz továbbra is megakarnák tartani a physikust, akkor ruházzák fel ezen czimmal a központi községi orvost, ki tiszteletből is, vagy legfeljebb csekély évi honorarium mellett elvégezné azon igen kevés teendőt, a mit tőle kívánhatnának.

Ha majd a közegészségügy rendes kerékvágásba leend hozva annyira, hogy annak czélszerűségéről, jóságáról és szükségéről a nép meggyőződven azt önszántából ápolni fogja; ha a halandóság az országban legalább 3%-ra leszálítva leend, akkor lehet a közegészségügyet a municipiumokra bízni; ha ez most történik, félnünk kell, hogy ez drága experimentatio leend a nép egészségével s életével a nélkül, hogy a tulságos halandóság kellően csökkentetnék.

II. Alkalmaztassanak községi orvosok, kik egyszersmind mint halottképek gyűjtendik és az illető főorvosoknak beszolgáltatandják az orvosi statistikai adatokat, melyek **nélkülözhetlenek** a betegségek okainak kutatására és lehetőleg biztos felismerésére. A községi orvosok intézete, gyökere s alapja egy tökéletes közegészségügyi rendezésnek és szervezésnek, mely által vajmi sok járványt csirájában ellehet fojtani, melyek különben gyakran roppant áldozatokat követelnek.

III. Minden megyében, a nagyobbakban legalább minden 100,000 lélek után, ugyszinte minden nagyobb városban építtessék egy kórház. Nézetem szerint legczélszerűbb lenne közmunkából építtetni a kórházakat, melyek adakozás útján felszerelendők, és fennállásuk biztosítására az állam által a népszám aránya szerint egyenlő összeggel volnának évenként ellátandók; mert a szegényebb megyék, hol nagyobb a szeg egy kórházra, kevesebb erővel és segédeszközökkel r

delkeznek. Ezen kórházak legfeljebb egy évtized alatt felépítendők.

Ezen értekezésnek egyedüli czélja volt feltüntetni közegészségi ügyünk képét, hogy a hazai közönség mennél jobban tájékozva legyen e téren. Adja isten, hogy közegészségügyi intézkedéseink csak annyira haladjanak, hogy közelebbi évtizedekben halandóságunk legalább azon fokra szállíttatnék le, mely számításom alapjául szolgált. Ezt pedig elérni lehet miután államunk kevés népes nagy várossal és csekély iparral bír; állami segély mellett *ezt elérnünk kell, csak akarjuk* erre törekedni feladata volna az államnak még akkor is, ha túl volna népesítve, mert egy államnak erkölcsileg megengedhető semmi eszközt sem szabad felhasználatlanul hagyni mely a népgyarápodást előmozdítja; a közegészségi ügy rendezésének pedig az a czélja, s akkor az egész állam életének kedvező nagy lökés adatnék, valamint annak mellőzése vagy csak foltozása roppant sok kárt okozna még tovább is. Már pedig széles e világon van-e állam, melynek inkább feketnék érdekében csökkenteni a halandóságot mint a magyarnak, mely a többi európai törzsekhez képest számra nézve maroknyi nép lévén minden rokonfaj nélkül, magára van utalva minden biztos támasz nélkül, s ezért életfeladata minden polgárának egészségét s életét óvni és fentartani, hogy gyarápodjék; miszerint a fennállhatásaért, önálló nemzeti léteért előbb utóbb vivandó élethalálharczban mennél nagyobb erővel fellépni képes legyen, hogy diadalmasan megküzdhessen. S nálunk éppen most annál fontosabb és nagyobb horderejű ezen ügy, minthogy eddigi elhanyagolása miatt oly roppant károkat szenvedvén szervezésének küszöbén állunk; miután a magyar inkább konservatív mint radikal hajlamánál fogva nem igen hajlandó a tegnap tegnapelőtt alkotott törvényt már holnap vagy holnapután ismét felforgatni; hanem ellenkezően, az egyszer szentesített törvényt megszokva, ha az nem tartalmazand gyökeres korszerű reformot, isten tudja hány évtizeden át fog az nyomást, és pedig igen káros nyomást gyakorolni az ügyre. A közegészség kedvezőtlen állapotának oka a mult idők, és pedig százados idők mulasztá-

saiban fekszik, és ha ezen hiányok mielőbb, és pedig rohamosan nem pótoltnak, azon káros következmények, melyek ivadéainkra s főleg a magyar fajra háramlanak sokkal sulyosabbak lesznek mint azon pénzázdozat, melyet az országnak a közegészségi ügy szervezése után elviselnie kellend; videant ergo patres patriae,¹⁾ kik talán innen is meghallják tiszteletteljesen esdő gyenge csekély szavaimat, videant atque caveant, ne \varnothing uid detrimenti e diutius adhuc negligendo sanitatis publicae negotio respublica, praeprimis autem stirpis hungara, deinceps quoque capiat.

Hála mélyen tisztelt törvényhozóinknak szabad ismét valahára s önálló már az ország, szabad a föld, szabad a nép, legjobb atyai szándokkal eltelt független felelős hazai kormány alatt élvezünk kitelhető szabadságot, mely lelke minden haladásnak, s mely csak némi kis anyagi jólét mellett képes a nép boldogságát megalapítani és biztosítani; csak egynek van hiányával ez áldott, a természettől oly csodálatosan megajándékozott drága hon, mi általánosán a legnagyobb kincsnek tartatik, és ez, az eddiginél tetemesen jobb közegészségi állapot; ezt pedig a közegészségügy korszerű rendezése, és hozandó czélszerű egészségi törvények által lehet javítani s biztosítani; akkor kivívta édes szép hazánk ama egyetlen adományt, melylyel eddig nem birt. A hirneves római szónok szerint: »nulla re propius homines ad deos accedunt, quam salutem hominibus dando;« adja meg tehát a magas törvényhozó test a hiányzó physikai salust a nemzetnek az által, hogy bölcse belátása szerint mielőbb leteszi lehető legjobb alapját a közegészségi ügynek, s egyszer valahára korszerűen szervezi azt, s késő unokáink is áldani fogják emlékét. Össz-államunkban tiz év alatt idő előtt elhunyt egy millió polgártársaink árnyai, s ezeknek több millió élő utódai esdve kéri

¹⁾ *Non sinite terrae superfluos mortuos gremio tegi:*

.

 jure nec enim mancupi,
 Sed brevis ad aevi tempus utendum datur.*)

Euripides versus 531.

*) scilicet: vita.

ezt a magas törvényhozó testtől általam, a magára hagyatott nyomornak mindennapi szemtanuja, s így talán jogosított sőt kötelezett, a felebaráti szeretet és részvét által felhatalmazott szöszölője, a szenvedő emberiségnek egyik tehetetlen védője által; hogy jövőben idő előtt meg ne fosztassék ismét forrón szeretett édes hazánk egy második, harmadik s még több millió munkás és védő kéztől, melyre e sokat hányatott, ahoz még saját édes fiai által is marczangolt honnak oly felette nagy szüksége van; és ha csak az általam kimutatott, mint fölös számmal elhalni szokott emberünk, egyelőre azonban ezeknek csak egy tetemes része mentetik meg a korai haláltól, és a közép életkor meg élettartam meghosszabbíttatik úgy néhány évtized múlva sokkal vagyonosabb és műveltebb számra nézve pedig pár millióval is erősebb lehet a nemzet mint eddigi viszonyok mellett; s akkor a magyar — még ha szövetséges szomszédja által netalán magára hagyatnék is, — nem csak első leendő a másod rangu államok között, hanem idővel talán! az európai uralkodó nemzetek sorában is foglalhat helyet; s így remélhető, hogy a melynek állítólag jönni kellene, valóban jönni is fog egy jobb kor, melyben nálunknál boldogabb nemzedék büszke önelégültséggel fogja hallani elmondadni a művelt külföld által: a legnagyobb magyar állítá, s honfiai mindegyre ismétlik még utána, hogy Magyarország még nem volt, mi pedig látjuk, hogy már van, és pedig azon értelemben, melyben a legnagyobb magyar alig képzelhette, hogy lesz. — Ellenkező esetben, t. i. eddigi közegészségügyi viszonyaink mellett, annál inkább pedig ha azok bár mily csekély részben rendezetlenül maradván, a mi igen könnyen megtörténhetik, hogy csak egy kissé rosszabbra fordulnak még; alaposok lehet azon aggodalomra, hogy a magyar faj kiszoríttatva a számbeli többségből, kedvezőtlen politikai konstellatiók között talán már kevés század múlva, saját házájában sem lesz uralkodó nemzet.

Ezzel kimutattam honnan fenyeget bennünket leginkább a veszély; ennek elejét venni még nem nagyon késő; de az óvszerek alkalmazását halogatnunk nem tanácsos, s mennél előbb megtétetnek a czélszerű intézkedések, annál biztosabban remélheti a nemzet, hogy még e haza fényre derül.

UTÓSZÓ.

Legközelebb megjelent a munkásságáért külföldi elismerésben is részesült országos statisztikai hivatalunk évkönyvének második évfolyama, melyben az 1866—70-ki népesedés mozgalmi adatok is közöltetnek; minthogy azonban az elhúnytak nincsenek minden egyes korév szerint kimutatva, nem lehet összehasonlítást tenni arra nézve, emelkedett-e ezen öt évi időszakban a közép élettartam vagy sem.

A III. táblázaton kimutatott megyék csoportjait, valamint az anyaországot is csak úgy lehet az összes népesedési mozgalom tekintetében összehasonlítani, ha Bihar és Zemplén megye mind a két időszakból kihagyatik, miután ezen megyék hiányos adatokat küldöttek be.

Ezen összehasonlítás a X. táblázaton A. és B. alatt van kimutatva, s abból látható, hogy 1866—70-ben a házasságok száma tetemesen gyarapodott az 1852—65-ki időszakhoz képest. A házasságok viszonyszámának emelkedése anyagi állapotunk javulását tanúsítja. Igaz ugyan, hogy az 1866-ki cholera folytán megapadt álló házasságok számának természetes és szükségszerű következése volt azoknak 1867-ben tapasztalt tetemes emelkedése, mely 1868-ban érte el tetőfokát; de még 1869 és 70-ben is sokkal magasabb volt az esketések viszonyszáma, mint az 1852—65-ki időszaknak bár mely évében. Csak az a kérdés: mennyiben vehető ez kedvező jelenségnek? Mert a gyakori esketés csak úgy lehet kedvező, ha a házasságok egyszersmind sokáig tartanak; adatok hiánya miatt azonban ezt nálunk kipuhatolni, s a házasságoknak más államokban észlelt tartamával összehasonlítani nem lehet. A házasságok viszonyszámának ily kedvező, az országban egy negyednél nagyobb gyarapodása, társadalmi viszonyaink javulásának *positiv bizonyítéka*. Ezen javulás főleg az 1867-ben és azóta életbe léptetett állami intézkedéseknek következményeül tekintendő, mely intézkedések folytán számos új meg új keresetforrás megnyilván, anyagi érdekeink felvirágzása kedvező lendületet vett, s az általános jólét emelkedett.

Ugyan azon táblázatból látszik továbbá : hogy 1866—70-ben 100,000 lélek után 52-vel kevesebb született ugyan, de 129-czel kevesebb is halt el, mint 1852—59 és 64-ben, és ezt öröndetes eseménynek lehetne tartanunk, ha nem tudnók, hogy az 1866—70-ki időszakra következett a borzasztó 1873, mely évben közel háromszor több halt el cholérában mint 1866-ban¹⁾ és majd két harmaddal több mint 1855-ben.

Mily pusztítást okoz, s mennyire növekedik a cholera és más járvány anyaországunkban, mutatja a következő összehasonlítás :

1855-ben.

Anyaországban partiumon kívül	Népszám ²⁾	meghalt		meghalt		
				cholérában		choléran kívül
		általán	%	általán	%	%
	9,532,177	489,587	5,136	104,25	1,094	4,042
magyar megyékben	4,829,833	257,557	5,332	58,424	1,209	4,123
az orsz. többi rész.	4,698,518	232,030	4,938	45,832	1,188	3,750
tót megyékben	1,429,060	73,452	5,140	18,195	1,273	3,867
ruthen megyékben	454,274	26,627	5,861	8,557	1,884	3,977
Bács és bánságim.	1,525,517	66,281	4,345	6,377	0,418	3,927
többi megyékben	1,289,667	65,670	5,092	12,703	0,985	4,107
Erdélyb. partium.	2,132,263	65,884	3,090	1,049	0,049	3,041

1873-ban.

Anyaországban partiumon kívül	Népszám	meghalt		meghalt		
				cholérában		choléran kívül
		általán	%	általán	%	%
	10,729,656	743,246	6,927	166,558	1,552	5,375
magyar megyékben	5,544,069	389,975	7,034	86,666	1,563	5,471
az orsz. többi rész.	5,185,587	353,271	6,812	79,892	1,541	5,271
tót megyékben	1,531,094	102,647	6,704	26,233	1,713	4,991
ruthen megyékben	571,667	41,419	7,250	11,617	2,032	5,218
Bács és bánsági m.	1,550,988	113,358	7,309	18,321	1,181	6,128
többi megyékben	1,531,838	95,817	6,255	23,721	1,548	4,706
Erdélyb. partium.	2,346,100	126,380	5,387	22,053	0,940	4,447
				hagymázban		himl.
				általán	%	kany.
Svédorszb. 1773-ban	1,972,407	105,139	5,330	20,137	1,021	0,615

¹⁾ 1866-ban 58,818 halt el cholérában Dr. Tormay szerint Magyarországban. (Dr. Konek Sándor akadémiai székfoglaló értekezése szerint.)

²⁾ Miért nagyobb itt az ország népszáma, mint a megyék részletes népszámának összege, annak oka a III. tábl. van kimutatva.

de Svédországban 1770-ki közép termés után 1771 és 1772-ben tökéletes terméshiány volt, ennek következtében 1773-ban kitört hallatlan mérvű éhség s éhhalál, ennek folytán pedig oly kiterjedt hagymájárvány, milyen 125 év alatt nem volt, dühöngött azonkívül a himlő és kanyaró annyira, hogy 125 év alatt csak az 1779-ki járvány által szárnyaltatott tul; és az éhség, s háromféle kiterjedt veszélyes járvány daczára csak 5.33%, tehát másfél (illetőleg 30) %-kal kevesebb halt meg mint nálunk 1873-ban.

Anyrország- ban partiumon kívül	Az 1866—70-ki halálozást normalisnak véve,*) meg- halt 1873-ban			1873-ban több halt meg mint 1855-ben		
	szabály- szerűen ‰	cholera- ban ‰	más jár- ványban ‰	egészben ‰	cholera- ban ‰	cholera- kívül ‰
	3,643	1,552	1,732	1,791	0,458	1,333
magy. megy.	3,738	1,563	1,733	1,702	0,354	1,348
az orsz. rész.	3,541	1,541	1,730	1,878	0,566	1,312
tót megyékb.	3,792	1,713	1,199	1,564	0,440	1,128
ruthen megy.	3,050	2,032	2,168	1,389	0,148	1,241
Bács és báns.	3,718	1,181	2,410	2,964	0,763	2,201
többi megy.	3,292	1,548	1,415	1,162	0,563	0,599
Erdélyb.part.	2,900	0,940	1,547	2,297	0,891	1,406

Ezen összehasonlításból látható, hogy anyaországunkban 1873-ban közel fél százalékkal több halt meg cholera-ban mint 1855-ben, holott már ez utóbbi évi cholera is sokkal nagyobb mérvben dühöngött nálunk, mint azelőtt bármikor Francia, Porosz, Baden s más nyugot európai országban. Ezen táblázatból latható továbbá, hogy 1873-ban jóval több ember esett áldozatul más járválynak mint a cholera-nak, és ötször több mint 1855-ben, s míg a cholera ellen megtörtént minden lehető, addig ama járvány ellen mit sem tettünk; már pedig az államra nézve mindegy akár a cholera, akár más járvány idézi elő a szokottnál nagyobb halálozást, főleg miután a rendes halálozás is tulságos. De még csak azt sem

*) Az 1866—70-ki halálozást azonban azért nem lehet normalisnak venni, mert az 1866-ki cholera anyaországunk ugyan ez évi halandóságát 4.24%-ra növelte.

tudjuk, cholérán kívül mely más járvány dühöngött hazánkban, mely mintegy *huszezerrel* több áldozatot követelt mint a cholera; mert a Magyarország területén 1873. év folyamán alatt uralgott emberi járványokról ismertetett főkimutatás szerint a roncsoló torok lob, himlő, hagymáz, hökhurut, kanyaró és vörheny járványokban összesen csak **8109** ember halt meg, mely járványban halt meg tehát a többi **százhetvenhét ezer** ember??? Ha például a fentebb az országra nézve szabályszerűnek elfogadott 3.6% halálozást alkalmazzuk az egyes megyékre is, akkor a *szabályszerű halálozáson és cholérán kívül* elhalt más járványban Torna megyében 5%! Szabolcsban 4, Aradban 3.5 — Borsodban és Torontálban 3.3, Biharban 3.2, Hevesben, Nógrádban, Sárosban és Gömörben közel 3% sat. a mint ezt a következő tábla mutatja, ha annak harmadik rovatában feltüntetett cholérán kívüli halálozási százalékból, a szabályszerűnek vett 3.6% halálozás levonatik. (Ezen tábla a köv. két lapon van.)

A X. táblázaton tett összehasonlításnak többi számai sokkal érthetőbben és hangosabban beszélnek, semhogy azokat kommentálnom kellene, csak azt jegyzem meg: mily szomorú, hogy azok oly hamar s feltűnően igazolják ezen értekezésemben sejtelenként kifejezett aggodalmamat; az eddigi közegészségi viszonyok mellett pedig egyhamar reményünk sem lehet tartós javulásra. Ha azonban a törvényhozó test belátja azt, hogy az államnak és népnek érdeke kívánatossá teszi a közegészségi állapot javítását, s minden halasztás és késedelem nélkül rendezni fogja a közegészségügyet, akkor teljes biztosággal remélhetjük, hogy közeli jövőben állandó javulásnak indul közegészségi állapotunk. A közegészségügy **mielőbbi** rendezése pedig azért is szükséges, mert legalább három, talán több évbe is telik míg a rendezés tökéletesen úgy vitetik keresztül, mint azt főrésztében értekezésemben vázoltam; másféle rendezés nézetem szerint, *mely meggyőződéssé érlelődött bennem*, csak experimentatio leend a nép életével; egy század óta pedig sok kedvezőtlen experimentatio történt már különböző téren és irányban ellenünk, ezt azonban mind kiheverheti a nemzet kedvező viszonyok mellett, de a közegészségügyi téren netalán teendő experi-

mentatiót még a legszerencsésebb viszonyok között sem heverí ki soha. A **mieelőbbi** rendezés továbbá még azért is szükséges, mert némi hosszabb idő kívántatik azon kutatásokra és statisztikai adatok gyűjtésére, melyek alapján a **gyökeres** közegészségi intézkedésekhez hozzá lehet majd fogni, hogy a tulságos halálozást gyors lépésekben leszállítani lehessen; addig azonban alig ha nem kell tünnünk, hogy *anyaországunkban évenként kilenczven ezerrel több ember fog elhalni*, mint más művelt államok halandósági aránya szerint legrosszabb esetben elhalni kellene. Az itt felhozott kutatásoknak, vizsgálatoknak, és részletes orvos-statisztikai adatok gyűjtésének szükségét már maga a cholera is sürgetően követeli;

		cholera-ban meghalt általán és ‰-ban
mert 183 $\frac{1}{2}$ -ben megbetegedett .	530,878	236,032=44,46
1836-ban »	67,049	40,112=59,82
184 $\frac{8}{9}$ -ben »	?	?
1855-ben csak novemb. 15-eig	148,081	60,575=40,91
1866-ban	126,672	58,818=46,43
1873-ban	389,097	166,558=42,81

Eltekintve tehát az 1836-ki járványtól, a cholera-betegek halálozási százaléka csekély ingadozással majd ugyan az.

Itt nyílik egy szép s dicső tér, a leghaladatosabbak egyike az ujabbkori nagyhatalom részére, feltéve, hogy a sajtó a közegészségi intézkedésekből várható kedvező eredményről meg van győződve, s azokat a közegészségi állapot javítására szükségeseknek, egyszersmind elég fontosaknak tartja arra, hogy velük következetesen, **szigorú kitartó konsekuensiával** foglalkozzék, szem előtt tartva a közmondást: gutta cavat lapidem, non vi, sed saepe cadendo.

Kérdés, sikerült volna e oly kedvezően az északsarki expedíció, ha ezen eszmét a sajtó fel nem karolja, nem terjeszti és nem támogatja; eltekintve pedig attól mit a tudomány nyert általa, abból egyelőre semmi közvetlen hasznunk.

Avagy, hogy nagyobb szerű, mert közvetlenül felette hasznos ügyet említsek, haladott volna-e eddigelé hazánkban a nevelésügy annyira is, ha a sajtó nem nyit oly tágas tért számára, s biztos a remény, hogy a sajtónak jövőben is az

eddigéhez hasonló magatartása mellett a nevelésügy folyton emelkedni fog, s nemsokára talán az e téren legelőbbre haladott nemzetekkel is fog versenyezhetni.

Ha tehát a közegészségügyet is felkarolja s terjesztendi, és ha a kezdeményező sajtó példáján indulva minden tekintélyes és befolyással bíró állampolgár honfiúi kötelességének tartandja ugyan ezt tenni; akkor rövid idő alatt igen népszerűvé leend a közegészségügy, s oly hatalmas apostolai s lelkes szószólói is keletkeznek majd, hogy én eltörpülök mellettök.

V. T Á B L A.

Leltára a nép activ jövedelmező erejének, vagyis:

Közép életkora a magyar korona országai polgári s katonai népességének, valamint minden egyes nemzetiségű népességnek az 1870-ben végrehajtott korszerinti népszámlálás alapján kiszámítva.

Magyar birodalom.

Kor- osztály	N é p s z á m	Productiv		A korévek összege
		Inproductiv	é v e k	
0—5 évig	2274,709	5686,772 ₅		5686,772 ₅
5—10 »	1791,623	13437,172 ₅		13437,172 ₅
10—15 »	1672,687	20908,587 ₅		20908,587 ₅
15—20 »	1471,309	22069,635	3678,172 ₅	25747,907 ₅
20—30 »	2606,115	39091,725	26061,150	65152,875
30—40 »	2182,486	32737,290	43649,720	76387,010
40—50 »	1643,328	24649,920	49299,840	73949,760
50—60 »	1090,669	16360,935	43626,760	59987,695
60—70 »	578,511	8677,665	28925,550	37603,215
70—80 »	166,378	2495,670	9982,680	12478,350
80—90 »	27,356	410,340	1940,920	2351,260
90-en felül	4,284	64,260	342,720	406,980
Összesen	15509,455	186539,972 ₅	207507,612 ₅	394097,585

Inproductiv kor: 12,03 + Productiv kor: 13,38 = Közép életkor: 25,41 év.

Magyarország.

Erdélyország.

Korosztály	Népszám	Inproductiv		A korévek összege	Korosztály	Népszám	Inproductiv		A korévek összege
		é	v e k				é	v e k	
0—5 évig	1'651,141	4'127,852 ₅		4'127,852 ₅	0—5 évig	289,904	724,760		724,760
5—10 »	1'290,142	9'676,065		9'676,065	5—10 »	242,439	1'818,292 ₅		1'818,292 ₅
10—15 »	1'224,380	15'304,750		15'304,750	10—15 »	219,679	2'745,987 ₅		2'745,987 ₅
15—20 »	1'079,998	16'199,970	2'747,785	18'948,755	15—20 »	197,967	2'969,505	494,917 ₅	3'464,422 ₅
20—30 »	1'863,033	27'945,495	18'630,330	46'575,825	20—30 »	354,709	5'320,635	3'547,090	8'867,725
30—40 »	1'559,726	23'395,890	31'194,520	54'590,410	30—40 »	294,210	4'413,150	5'584,200	10,297,350
40—50 »	1'175,284	17'629,260	35'258,520	52'887,780	40—50 »	231,165	3'467,475	6'834,950	10,402,425
50—60 »	792,590	11'888,850	31'703,600	43'592,450	50—60 »	155,706	2'335,506	6'228,240	8'563,830
60—70 »	411,537	6'173,055	20'576,850	26'749,905	60—70 »	92,072	1'381,080	4'603,600	5'984,680
70—80 »	117,821	1'767,315	7'069,260	8'836,575	70—80 »	30,511	457,665	1'830,660	2'288,325
80—90 »	19,807	297,105	1'386,490	1'683,595	80—90 »	5,679	85,185	397,530	482,715
90-en felül	3,043	45,645	243,440	289,085	90-en felül	983	14,745	78,640	93,385
Összesen	11'188,502	134'451,252 ₅	148'810,795	283'262,047 ₅	Összesen	2'115,024	25'734,070	29'999,827 ₅	55'733,897 ₅

Inproductiv kor: Productiv kor: Közép életkor:

12,017 + 13,300 = 25,32 év.

Inproductiv kor: Productiv kor: Közép életkor:

12,167 + 14,184 = 26,35 év.

Horvát-Tóförszág és Fiume.

Határörvidék.

0—5 évig	144,422	361,055		361,055	0—5 évig	189,242	473,005		473,005
5—10 »	114,876	861,570		861,570	5—10 »	144,166	1'081,245		1'081,245
10—15 »	102,967	1'287,087 ₅		1'287,087 ₅	10—15 »	125,661	1'570,762 ₅		1'570,762 ₅
15—20 »	87,281	1'304,571	218,202 ₅	1'522,773 ₅	15—20 »	106,083	1'590,945	265,157 ₅	1'856,102 ₅
20—30 »	178,802	2'682,930	1'788,020	4'470,950	20—30 »	209,571	3'743,565	2'095,710	5'238,275
30—40 »	152,984	2'294,760	3'059,680	5'354,440	30—40 »	175,566	2'633,490	3'511,320	6'144,810
40—50 »	112,806	1'692,090	3'384,180	5'076,270	40—50 »	124,073	1'861,095	3'722,190	5'583,285
50—60 »	67,388	1'010,820	2'695,520	3'706,340	50—60 »	74,985	1'124,775	2'999,400	4'124,175
60—70 »	34,352	515,280	1'717,700	2'232,980	60—70 »	40,550	608,250	2'027,500	2'635,750
70—80 »	8,455	126,825	507,300	634,125	70—80 »	9,591	143,865	575,460	719,325
80—90 »	1,063	15,945	74,410	90,355	80—90 »	807	12,105	56,490	68,595
90-en felül	162	2,430	12,960	15,390	90-en felül	96	1,440	7,680	9,120
Összesen	1'005,558	12'154,463 ₅	13'457,972 ₅	25'612,436	Összesen	1'200,371	14'244,542 ₅	15'260,907 ₅	29'503,450

Inproductiv kor: Productiv kor: Közép életkor:

Inproductiv kor: Productiv kor: Közép életkor:

Királyhágón inneni és tuli magyarok.

(A következő lapon kimutatott törvényhatóságok népessége.)

Korosztály	N é p s z á m	Inproductiv		Productiv		A korévek összege
		é v e k		é v e k		
0— 5 évig	877,848	2194,620				2194,920
5—10 »	685,559	5141,892 ₅				5141,892 ₅
10—15 »	657,712	8221,400				8221,400
15—20 »	575,720	8635,800		1438,300		10074,100
20—30 »	964,939	14474,085		9649,390		24123,475
30—40 »	834,123	12511,845		16682,460		29194,305
40—50 »	633,461	9501,615		19003,830		28505,445
50—60 »	436,306	6544,590		17452,240		23996,830
60—70 »	230,599	3458,985		11529,950		14988,935
70—80 »	66,440	996,600		3986,400		4983,000
80—90 »	10,726	160,890		750,820		911,710
90-en felül	1,642	24,630		131,360		155,990
Összesen	5975,075	71866,952 ₅		80624,750		152491,702 ₅

Inproductiv kor: Productiv kor: Közép életkor:
 12,03 + 13,49 = 25,52 év.

Királyhágón innen magyarok.

Abauj, Baranya, Békés, Bihar, Borsod, Csanád, Csongrád, Esztergom, Fehérgömör, Győr, Heves, Komárom, Kraszná, Nógrád, Pest (Budapesten kívül), Somogy, Szabolcs, Szatmár, Tolna, Torna, Veszprém, Zalamegye, Jászkunhajdukerület, Arad, Szabadka városok.

Királyhágón túli magyarok.

Aranyos, Csik, Három, Maros és Udvarhelyszék, Déés, Kolozsvár, Nagy-Enyed, Szék, Torda, és Zilah városok.

Korosztály	Népszám	Inproductiv		Productiv		Korosztály	Népszám	Inproductiv		Productiv		A korévek összege
		é	v	e	k			é	v	e	k	
0—5 évig	809,830	2,024,575				0—5 évig	68,018	170,045				170,045
5—10 »	629,369	4,720,267 ⁵				5—10 »	56,190	421,425				421,425
10—15 »	606,598	7,582,475				10—15 »	51,114	638,925				638,925
15—20 »	532,998	7,994,970	1,332,495			15—20 »	42,722	640,830	106,805			747,635
20—30 »	886,050	13,290,750	8,860,500			20—30 »	78,889	1,183,335	788,890			1,972,225
30—40 »	767,303	11,509,545	15,346,060			30—40 »	66,820	1,002,300	1,336,400			2,338,700
40—50 »	580,833	8,712,495	17,424,990			40—50 »	52,628	789,420	1,578,840			2,368,260
50—60 »	399,020	5,985,300	15,960,800			50—60 »	37,286	559,290	1,491,440			2,050,730
60—70 »	298,855	3,132,825	10,442,750			60—70 »	21,744	326,160	1,087,200			1,413,360
70—80 »	59,543	893,145	3,572,580			70—80 »	6,897	103,455	413,820			517,275
80—90 »	9,554	143,310	668,780			80—90 »	1,172	17,580	82,040			99,620
90-en felül	1,390	20,850	111,200			90-en felül	252	3,780	20,160			23,940
Összesen	5,491,343	66,010,507 ⁵	73,720,155	139,730,662 ⁵		Összesen	483,732	5,856,545	6,905,595			12,762,140

Inproductiv kor : Productiv kor : Közép életkor :

12,02 + 13,42 = 25,44 év.

Inproductiv kor : Productiv kor : Közép életkor :

12,107 + 14,275 = 26,38 év.

Németek.

Mosony, Torontál megye, Buda, Pozsony, Bazin, Modor, Sz.-György, Soprony, Göllniczbánya, Késmárk, Lőcse, XVI szepesi város, Temesvár, Versecz, Besztercevidék. Kőhalom, Medgyes Nagysínek, Segesvár szék, Szász-Régen.

Románok.

Arad, Közép-Szolnok, Krassó, Temes, Zaránd, Alsó-Fehér, Belső-Szolnok, Doboka, Felső-Fehér, Hunyad, Kolozs, Küküllő, Torda-megye, Brassó, Kővár, Fogaras, Naszód vidék, Szászváros, Szász-sebes, Szeben, Szerdahely, Újgyházzsék, Román háns. ezred.

Korosztály	Népszám	Inproductiv		A korévek összege	Korosztály	Népszám	Inproductiv		A korévek összege
		é	v e k				é	v e k	
0—5 évig	106,927	267,317 _s		267,317 _s	0—5 évig	375,355	938,387 _s		938,387 _s
5—10 »	87,585	656,887 _s		656,887 _s	5—10 »	300,248	2,251,860		2,251,860
10—15 »	88,006	1,100,075		1,100,075	10—15 »	275,218	3,440,225		3,440,225
25—20 »	82,799	1,241,985	206,997 _s	1,448,982 _s	15—20 »	253,640	3,804,650	634,100	4,438,700
30—30 »	130,218	1,953,270	1,302,180	3,255,450	20—30 »	424,854	6,372,810	4,248,540	10,621,350
04—06 »	112,008	1,680,120	2,240,160	3,920,280	30—40 »	373,688	5,605,320	7,473,760	13,079,080
40—50 »	86,268	1,294,020	2,588,040	3,882,060	40—50 »	280,644	4,209,660	8,419,320	12,628,980
50—60 »	62,059	930,885	2,482,360	3,413,245	50—60 »	178,273	2,674,095	7,130,920	9,805,015
60—70 »	34,652	519,780	1,732,600	2,252,380	60—70 »	103,238	1,548,570	5,161,900	6,710,470
70—80 »	10,905	165,575	654,300	817,875	70—80 »	31,444	471,660	1,886,640	2,358,300
80—90 »	1,753	25,795	122,710	148,505	80—90 »	5,803	87,045	406,210	493,255
90-en felül	228	3,415	18,240	21,655	90-en felül	1,024	15,360	81,920	97,280
Összesen	803,408	9,837,125	11,347,587 _s	21,184,712 _s	Összesen	2,603,429	31,419,592 _s	35,443,310	66,862,902 _s

Inproductiv kor : Productiv kor : Közép életkor :

12,244 + 14,124 = 26,37 év.

Inproductiv kor : Productiv kor : Közép életkor :

12,068 + 13,614 = 25,68 év.

Tűfők: Árva, Bars, Hont, Liptó, Nyitra, Sáros, Szepes, Trencsén, Turóc, Zólyom megye, Nagy-Szombat.

Szerbök: Nagy-kikindai kerület, Pétervárad, Némethánati, Szerbánati ezred, Titeli csajkás zászlóalj.

Korosztály	Népszám		A korévek összege		Korosztály	Népszám		Inproductiv		Productiv		A korévek összege
	é	v	é	v		é	v	é	v	é	v	
0—5 évig	228,373	570,932 ₃	570,932 ₃		0—5 évig	62,953		157,382 ₅				157,382 ₅
5—10 »	170,485	1'278,637 ₅	1'278,637 ₅		5—10 »	44,973		337,297 ₅				337,297 ₅
10—15 »	160,415	2'005,187 ₅	2'005,187 ₅		10—15 »	42,143		526,787 ₅				526,787 ₅
15—20 »	139,736	2'096,040	2'445,380	349,340	15—20 »	40,287		604,305	100,717 ₅			705,022 ₅
20—30 »	235,729	3'535,935	5'893,225	2'357,290	20—30 »	66,862		1'002,930	688,620			1'671,550
30—40 »	205,744	3'086,160	7'201,040	4'114,880	30—40 »	57,975		869,625	1'159,500			2'029,125
40—50 »	161,739	2'426,085	4'852,170	7'278,255	40—50 »	40,788		611,745	1'223,490			1'835,235
50—60 »	109,049	1'635,735	4'361,960	5'997,695	50—60 »	28,050		420,750	1'122,000			1'542,750
60—70 »	52,708	790,620	2'635,400	3'426,020	60—70 »	13,058		195,870	652,900			848,770
70—80 »	14,945	224,175	896,700	1'120,875	70—80 »	2,900		43,500	174,000			217,500
80—90 »	2,614	39,210	182,980	222,190	80—90 »	294		4,410	20,580			24,990
90-en felül	406	6,090	32,480	38,570	90-en felül	47		705	3,760			4,465
Összesen	1'481,943	17'694,807 ₅	19'783,200	37'478,007 ₅	Összesen	400,325		4'775,307 ₅	5'125,567 ₅			9'900,875

Inproductiv kor: Productiv kor: Közép életkor:

11,94 + 13,35 = 25,29 év.

Inproductiv kor: Productiv kor: Közép életkor:

11,93 + 12,81 = 24,74 év.

Ruthenek: Bereg, Máramaros, Ugocsa, Ungmegy.

0—5 évig	96,295	238,237 ₅	238,237 ₅
5—10 »	80,561	604,207 ₅	604,207 ₅
10—15 »	66,764	834,550	834,550
15—20 »	49,244	738,660	865,770
20—30 »	90,800	1'362,000	908,000
30—40 »	80,400	1'206,000	1'608,000
40—50 »	57,556	863,340	1'726,680
50—60 »	32,729	490,935	1'309,160
60—70 »	17,403	261,045	870,150
70—80 »	5,123	76,845	307,380
80—90 »	1,152	17,280	80,640
90-en felül	238	3,570	19,040
Összesen	577,265	6'696,670	6'952,160
			13'648,830

Az anyaországi szerbek azonban sokkal jobban látszanak állani, mert a kikindai kerület népességének közép életkora:

25, 64 év.

Hogy az itt kiszámított életkort összehasonlítani lehessen más nemzetek középéletkorával, a népességet azon korosztályokba kellett foglalni, melyeket Wappäus felállított a nyugoteurpai népcsaládoknak a VII. táblázaton kimutatott középéletkora számításánál.

I. Tábla.

1. Magyarország.

Népszám		esketés		élőn születtek		meghalt (halva szülötteken kívül)		az elhunytak között volt				ezer elhunyt között volt				ezer élőn született kö-zül meghalt			
		általán	hány lélekre egy	általán	ezer lakos után	általán	ezer lakos után	0—1 1—5 0—5 5t évnel idősebb				0—1 1—5 0—5 5t évnel idősebb				0—1 1—5 0—5 5t évnel idősebb			
								éves gyermek				éves gyermek				é v e s			
1852	9,345,673	106,442	90	448,252	46.96	310,493	32.53	107,330	56.871	164,201	146,292	345.7	183.1	528.8	471.8	239.4	126.9	366.3	
1853	9,612,069	86,542	111	434,502	45.20	368,106	38.30	117,826	75.541	193,367	174,739	320.1	205.2	525.3	474.1	271.1	173.9	445.9	
1854	9,610,063	79,681	120	395,728	41.18	397,731	41.38	108,215	80.086	188,301	209,433	272.1	201.3	473.4	526.6	273.4	202.4	475.9	
1855	9,532,177	76,086	125	411,782	43.20	490,944	51.50	115,115	92.525	207,640	283,304	234.5	188.1	422.9	577.1	279.5	224.7	504.2	
1856	9,608,807	98,575	97	411,773	42.85	335,143	34.88	107,234	60.691	167,925	167,218	319.9	181.9	500.9	499.1	260.4	147.4	407.8	
1857	9,682,563	89,050	109	451,307	46.61	327,039	33.77	113,860	62,270	176,130	150,909	348.1	190.4	538.5	461.5	252.3	137.9	390.2	
1858	9,753,191	85,264	114	441,108	45.22	370,480	37.98	124,207	75,732	199,939	170,541	335.2	204.4	539.6	460.4	281.6	171.6	453.2	
1859	9,879,628	70,497	140	459,203	46.48	332,766	33.68	118,666	65,368	184,034	148,732	356.6	196.4	553.9	447.9	258.4	142.3	400.1	
1864	10,684,354	86,815	123	438,608	41.05	381,687	35.72	116,584	77,758	194,342	187,315	305.1	203.1	509.1	490.9	265.8	177.3	443.1	
1865	10,814,206	102,789	105	459,062	42.45	329,210	30.44	105,226	66,767	171,993	157,217	319.8	202.8	522.4	477.1	229.2	145.4	374.6	
Átlag	9,872,273	88,174	112	435,132	44.08	364,360	36.91	113,426	71,361	184,787	179,573	311.3	195.8	507.1	492.9	270.7	164.9	424.1	

2. Erdélyország.

1852	2,115,964	19,142	110	78,093	36.90	57,016	26.94	13,921	7,738	21,659	35,357	244.2	135.7	379.9	620.1	178.2	90.9	269.1	
1853	2,121,581	16,199	131	72,932	34.37	67,315	31.72	14,552	9,586	24,138	43,177	216.2	142.4	358.8	641.1	199.5	131.4	330.9	
1854	2,127,133	15,597	136	71,046	33.40	65,494	30.79	13,658	10,358	24,016	41,478	208.5	158.2	366.7	633.9	192.2	145.8	338.6	
1855	2,131,605	16,680	127	71,014	33.31	65,884	30.90	13,585	10,454	24,039	41,845	206.2	158.1	364.9	635.1	191.3	147.7	338.5	
1856	2,150,757	18,147	118	74,490	34.63	55,338	25.73	12,770	7,840	20,610	34,728	230.8	141.6	372.4	627.6	171.1	105.2	276.6	
1857	2,175,586	17,491	124	80,923	37.19	52,912	24.32	15,016	8,012	23,028	29,884	283.8	151.6	435.5	564.8	185.5	99.9	284.5	
1858	2,195,866	15,637	140	77,399	35.66	57,059	25.98	15,545	8,937	24,532	32,527	270.9	157.5	428.4	571.6	199.7	116.1	315.8	
1859	2,222,557	16,757	132	81,275	36.57	54,585	24.56	15,587	9,026	24,613	29,972	285.5	165.4	450.9	549.1	191.9	111.9	302.8	
1864	2,074,457	17,675	117	74,544	35.93	52,379	25.25	13,750	8,669	22,419	29,960	262.5	165.5	428.9	572.9	184.4	116.3	300.7	
1865	2,095,215	16,075	130	72,020	34.37	51,262	24.46	12,957	7,978	20,935	30,327	252.8	155.6	408.4	591.6	179.9	110.8	290.7	
Átlag	2,141,072	16,942	126.4	75,374	35.20	57,924	27.05	14,134	8,865	22,999	34,925	244.9	159.9	397.9	603.9	187.5	117.9	305.1	

3. Horvát-Tórország.

1852	874,998	12,215	72	38,326	43.80	32,996	37.71	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1853	873,163	8,975	97	40,049	45.86	41,884	47.96	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1854	860,217	7,890	109	28,174	32.75	41,120	47.80	8,851	7,191	16,042	25,078	215.2	175.9	390.2	609.8	314.1	255.2	569.3	
1855	850,527	8,071	105	33,158	38.98	41,416	48.69	8,600	7,649	16,249	25,167	207.6	184.7	392.3	607.7	259.3	230.7	490.9	
1856	855,393	12,703	67	35,721	41.76	30,855	36.07	8,456	5,207	13,663	17,192	274.9	168.8	442.8	557.3	236.7	145.8	382.5	
1857	867,194	11,452	76	39,009	44.98	27,926	32.20	9,365	4,216	13,581	14,345	337.3	151.9	486.3	513.7	240.9	108.1	348.1	
1858	878,273	—	—	41,409 ¹⁾	47.15	32,861 ¹⁾	37.41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1859	889,352	—	—	41,469 ¹⁾	46.63	32,861 ¹⁾	36.95	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
(1863)	(941,630)	12,101	78	45,819	48.69	37,534	39.86	11,955	6,731	18,686	18,848	318.3	159.9	497.8	592.9	280.9	166.3	407.3	
1864	952,223	8,992	106	43,989	46.19	35,131	36.89	10,819	7,219	18,038	17,093	307.9	205.3	513.4	486.6	245.9	164.1	410.9	
1865	962,031	10,832	89	41,413	43.04	31,605	32.85	10,217	5,462	15,679	15,926	323.3	172.9	496.1	503.9	246.7	131.9	378.6	
Átlag ²⁾	886,337	—	—	38,272	43.18	34,865	39.33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Átlag ³⁾	898,459	10,292	87.3	38,188	42.50	35,084	39.05	9,752	6,239	15,991	19,093	278.9	177.9	455.8	544.2	255.3	163.4	418.7	

1) Dr. Konek Sándor akadémiai székfoglaló értékezése után kiszámítva.
2) 1863 kivételével tíz évi átlag.
3) Azon éveknek átlaga, melyekből gyermekhalandósági adatok léteznek.

4. Határőrvidék.

1852	975,362	17,508	56	50,164	51.43	36,789	37.72	10,904	6,230	17,134	19,655	296.4	169.3	465.7	534.3	217.3	124.9	341.5	
1853	974,784	14,598	67	47,351	48.57	47,929	49.17	14,795	9,946	14,741	23,188	308.7	207.5	516.4	483.9	319.2	210.9	329.2	
1854	965,499	14,310	67	41,560	43.04	50,845	52.66	12,147	8,776	20,923	29,922	238.9	172.6	411.1	588.5	292.3	211.1	503.1	
1855	954,089	12,515	76	41,130	43.11	50,056	52.46	11,656	9,314	21,000	29,056	232.4	186.7	419.5	580.5	283.9	227.2	510.6	
1856	966,965	17,934	54	51,721	53.49	38,845	40.17	11,881	6,782	18,663	20,182	305.5	174.6	480.5	519.5	229.7	131.1	360.8	
1857	1,066,242	15,993	67	55,057	51.63	36,025	33.79	12,595	5,774	18,369	17,656	349.6	160.8	509.9	490.1	228.6	104.7	333.5	
1858	1,076,179	13,272	81	52,765	49.03	42,828	39.79	13,777	8,374	22,151	20,677	321.7	196.8	517.9	482.1	261.1	158.7	419.8	
1859	1,087,359	13,087	83	54,788	50.39	43,608	40.10	14,807	9,919	24,726	18,882	339.5	227.5	567.9	433.9	270.3	181.0	451.3	
1864	1,119,120	11,406	98	55,033	49.17	46,927	41.93	15,185	9,769	24,954	21,973	323.9	208.2	531.8	468.2	275.9	177.5	453.4	
1865	1,131,502	13,266	85	54,548	48.31	42,166	37.26	13,166	8,671	21,837	20,329	312.2	205.6	517.9	482.2	241.4	158.9	400.3	
Átlag	1,031,710	14,359	71.8	50,412	48.86	43,602	42.26	13,091	8,358	21,450	22,152	300.2	191.7	491.9	508.1	259.7	165.7	425.1	

5. Magyar birodalom.

1852	13,511,997	155,307	87	614,835	45.50	437,294	32.36	132,155	70,839	202,994	234,300	326.9	175.2	502.1	497.9	229.2	129.9	352.1	
1853	13,581,597	126,314	107	594,834	43.80	525,234	38.67	147,173	95,073	242,246	282,948	304.5	196.7	501.2	498.9	265.3	171.3	436.6	
1854	13,562,912	117,478	115	536,508	39.56	555,193	40.93	142,871	106,411	249,282	305,911	257.1	191.7	449.9	551.9	266.3	198.3	464.6	
1855	13,468,398	113,952	119	557,084	41.36	648,300	48.13	148,956	119,972	268,928	379,372	229.8	185.9	414.8	585.9	267.1	215.3	482.7	
1856	13,581,932	147,359	92	573,705	42.24	460,181	33.88	140,341	80,520	220,861	239,329	305.9	175.9	480.5	520.9	244.6	140.4	385.9	
1857	13,761,585	133,986	103	626,296	45.41	443,902	32.18	150,836	80,272	231,108	212,794	339.9	180.8	520.6	479.4	240.8	128.2	369.9	
1858	13,903,509	114,173	122	612,979	44.09	503,228	36.19	153,529	93,093	246,622	256,606	326.4	197.8	524.2	475.8	268.8	163.9	431.3	
1859	14,078,896	112,460	125	637,954	45.31	463,820	32.94	161,015	91,041	252,059	211,761	343.7	194.3	538.9	462.9	251.1	142.9	399.1	
1864	14,800,154	124,888	118	614,034	41.40	516,124	34.80	156,847	102,606	259,753	256,371	303.9	199.4	503.9	469.9	255.4	167.6	423.9	

II. Tábla.

Europai államok

Országok halálozási százalék szerint sorozva			Átlagos népszám		élőn születtek		meghalt (halva szülötteken kívül)		az elhunytak között volt				ezer elhunyt között volt			
									0—1	1—5	0—5	öt évnél idősebb	0—1	1—5	0—5	öt évnél idősebb
									éves gyermek				éves gyermek			
1	Norvég	1846—1855	1.409,259	44.538	31.60	25.326	17.97	4.825	3.153	7.978	17.348	190. ₃	124. ₃	315. ₀	685. ₀	
2	Svéd	1841—1850	3.330,808	102.833	30.87	68.061	20.43	15.749	7.819	23.568	44.493	231. ₄	114. ₈	346. ₂	653. ₃	
3	Slezvig	1845—1854	380,643	10.986	28.86	7.799	20.49	1.318	915	2.233	5.566	169. ₀	117. ₂	286. ₂	713. ₈	
4	Dán	1845—1854	1.425,088	44.334	31.11	29.221	20.50	6.298	3.479	9.777	19.444	215. ₃	119. ₁	334. ₆	665. ₁	
5	Holstein	1845—1854	500,183	16.113	32.21	10.851	21.69	2.127	1.509	3.636	7.215	196. ₃	139. ₀	335. ₀	665. ₃	
6	Angol	1856—1865	20.050,485	697.478	34.79	445.543	22.22	105.672	77.522	183.194	262.349	239. ₄	171. ₇	411. ₁	588. ₃	
7	Svajcz ¹⁾	1850—1864	2.089,565	59.482	28.46	46.658	22.33	12.033	2.841	14.874	31.784	257. ₀	60. ₀	318. ₃	631. ₂	
8	Hannover ²⁾	1854—1863	1.857,860	59.107	31.81	41.890	22.54	8.360	5.013	13.373	28.517	199. ₀	119. ₆	319. ₂	680. ₃	
9	Belgium	1841—1850	4.287,820	129.968	30.31	104.050	24.26	19.528	15.982	35.510	68.540	187. ₇	153. ₃	341. ₃	658. ₇	
10	Hesszia	1863—1865	854,989	29.748	34.79	20.950	24.50	6.153	2.607	8.760	12.190	293. ₇	124. ₄	418. ₁	581. ₀	
11	Franciaia	1853—1854	35.850,989	930.214	25.95	894.193	24.94	153.631	105.584	259.215	634.978	171. ₈	118. ₁	289. ₃	710. ₁	
12	Holland	1856—1865	3.388,060	115.449	34.07	86.817	25.62	23.732	13.076	36.808	50.009	273. ₃	151. ₁	424. ₄	575. ₃	
13	Baden	1852—1863	1.350,400	44.940	33.28	34.906	25.85	11.741	3.569	15.310	19.596	336. ₃	102. ₃	438. ₃	561. ₄	
14	Islandsziget	1845—1854	60,773	2.226	36.63	1.587	26.11	615	162	777	810	387. ₃	102. ₁	489. ₆	510. ₄	
15	Porosz	1853—1862	17.755,637	662.501	37.31	474.931	26.75	131.817	83.409	215.226	259.705	277. ₄	175. ₆	453. ₁	546. ₀	
16	Szász ³⁾	1853—1862	2.117,415	82.502	38.96	57.012	26.92	21.176	7.439	28.615	28.397	371. ₁	130. ₃	501. ₀	498. ₁	
17	Erdély	1852—59 és 64, 65	2.141,072	75.374	35.20	57.924	27.05	14.134	8.865	22.999	34.925	244. ₀	153. ₀	397. ₀	603. ₀	
18	Bajor	1852—1861	4.583,132	152.346	33.24	127.566	27.83	47.936	11.330	59.266	68.300	375. ₀	88. ₃	464. ₆	535. ₁	
19	Toscana	1852—1854	1.749,047	63.606	36.36	50.273	28.74	12.924	8.867	21.791	28.482	257. ₀	176. ₃	433. ₃	566. ₇	
20	Szardinia	1828—1837	4.011,711	144.176	35.94	118.752	29.60	31.137	19.983	51.120	67.632	262. ₂	168. ₃	430. ₃	569. ₃	
21	Ausztria	1852—59 és 64, 65	18.399,387	696.352	37.84	583.527	31.71	176.527	89.039	265.566	317.961	302. ₃	152. ₀	455. ₁	544. ₃	
22	Magyar állam ⁴⁾	ditto	13.673,976	587.829	42.99	490.445	35.86	147.529	92.901	240.430	250.015	300. ₃	189. ₁	490. ₂	509. ₃	
23	Magyarország	„	9.872,273	435,132	44.08	364,360	36,91	113,426	71,361	184,787	179,573	311. ₃	195. ₃	507. ₁	492. ₀	
24	Horvát-Tótország	1854—57 és 63—65	898,459	38.188	42.50	35.084	39.05	9.752	6.239	15.991	19.093	277. ₀	177. ₃	455. ₃	544. ₂	
25	Határőrvidék	1852—59 és 64, 65	1.031,710	50.412	48.86	43.602	42.26	13.091	8.358	21.450	22.152	300. ₂	191. ₇	491. ₀	508. ₁	
20 külföldi átlag					33.22		24.50					259. ₃	130. ₃	390. ₃	609. ₇	

népesezési mozgalmak

ezer élön születt közül meghalt			ezer lakos közül meghalt				öt évnél idősebb ezer lakos közül*) meghalt	Az öt éven aluli gyermekhalandóság megközelítőleg ugy iránylik		
0—1	1—5	0—5	0—1	1—5	0—5	öt évnél idősebb		az öt évnél idősebb elhunytakhoz	az élön szülöttekhez	
éves gyermek			é v e s							
108. ₃	70. ₃	179. ₁	3.42	2.24	5.66	12.31	Norvégországban . . .	14.23	1 Slesvigben mint 31 : 77	1 Norvégiáb. mint31 : 173
153. ₁	76. ₃	229. ₁	4.73	2.34	7.07	13.36	Islandszigeten**)	15.04	2 Franciaország . . : 76	2 Slesvigben . . . : 152
120. ₀	83. ₂	203. ₂	3.46	2.40	5.86	14.62	Angolország . . .	15.04	3 Norvég » . . : 67	3 Dániában . . . : 140
142. ₁	78. ₃	220. ₆	4.42	2.44	6.86	13.64	Szász » . . .	15.25	4 Hannover » . . : 66	4 Holsteinban . . : 137
132. ₀	93. ₆	225. ₆	4.25	3.02	7.27	14.42	Svéd » . . .	15.28	5 Svajcz » . . : 66	5 Hannoverország : 137
151. ₃	111. ₂	262. ₇	5.27	3.87	9.14	13.08	Dán » . . .	15.59	6 Dán » . . : 62	6 Svéd » . . : 135
203. ₃	53. ₃	256. ₃	5.76	1.36	7.12	15.21	Hessen**)	16.16	7 Holsteinban . . : 62	7 Svajcz » . . : 124
141. ₁	84. ₃	226. ₂	4.50	2.70	7.20	15.34	Baden**)	16.19	8 Belgiumban . . : 60	8 Angol » . . : 118
150. ₂	123. ₀	273. ₂	4.55	3.73	8.28	15.98	Bajor**)	16.47	9 Svédország . . : 59	9 Belga » . . : 113
206. ₃	87. ₆	294. ₄	7.19	3.05	10.24	14.26	Hollandiában . . .	16.60	10 Erdély » . . : 47	10 Francia » . . : 111
165. ₂	113. ₃	278. ₇	4.28	2.94	7.23	17.71	Holsteinban . . .	16.72	11 Angol » . . : 44	11 Hessziában . . : 105
205. ₃	113. ₃	318. ₃	7.00	3.86	10.86	14.76	Slesvigben . . .	16.77	12 Hessziában . . : 43	12 Erdélyben . . : 102
261. ₃	79. ₄	340. ₇	8.69	2.64	11.33	14.51	Svájczban . . .	17.08	13 Hollandiában . . : 42	13 Hollandiában . . : 97
276. ₃	72. ₃	349. ₁	10.12	2.66	12.78	13.33	Poroszországban . .	17.11	14 Szardiniában . . : 41	14 Badenben . . . : 91
199. ₀	125. ₃	324. ₃	7.42	4.70	12.12	14.63	Hannover » . . .	17.64	15 Toscanában . . : 40	15 Poroszorsz. . . : 91
256. ₆	90. ₂	346. ₃	10.00	3.51	13.51	13.41	Belgiumban . . .	18.09	16 Badenben . . . : 40	16 Toscanában . . : 90
187. ₃	117. ₆	305. ₁	6.60	4.14	10.74	16.31	Toscanában**)	18.33	17 Horvát-Tótország : 37	17 Szászorsz. . . : 90
314. ₆	74. ₄	389. ₃	10.46	2.47	12.93	14.90	Erdélyben . . .	18.88	18 Ausztriában . . : 37	18 Islandsziget . . : 89
203. ₂	139. ₁	342. ₆	7.39	5.07	12.46	16.28	Szardiniában . . .	19.13	19 Poroszorsz. . . : 37	19 Szardiniában . . : 87
216. ₀	138. ₆	354. ₆	7.76	4.98	12.74	16.86	Franciaország . . .	19.53	20 Bajor » . . . : 36	20 Ausztriában . . : 81
253. ₃	127. ₀	381. ₁	9.59	4.84	14.43	17.28	Ausztriában . . .	19.69	21 Határőrvidéken . . : 32	21 Bajorországban : 80
250. ₃	158. ₁	409. ₀	10.79	6.79	17.58	18.28	Magyarországban . .	21.48	22 Islandsziget . . : 32	22 Magyar államban : 76
260. ₇	164. ₀	424. ₇	11.49	7.23	18.72	18.19	» államban . . .	21.51	23 Magyar államban : 32	23 Horvát-Tótország : 74
255. ₃	163. ₁	418. ₇	10.85	6.94	17.80	21.25	Horvát-Tótország . .	24.59	24 Szászországban . . : 31	24 Magyar rszában : 73
259. ₇	165. ₁	425. ₃	12.69	8.10	20.79	21.47	Végvidéken . . .	25.38	25 Magyarországnban . . 30	25 Határőrvidéken : 73
193. ₀	96. ₃	289. ₃	6.51	3.24	9.75	14.79	16.80		31 : 51	31 : 109

Országok és tartományok		Népszám	a halva szülötteket számba véve*)			
			született		meghalt	
			általán	ezer lélek után	általán	ezer lélek után
26	Bukovina	449,051	19.510	43.45	12.253	27.28
27	Csehország	4.788,982	188.880	39.44	134.124	28.01
28	Szilézia	462,658	18.024	38.96	13.263	28.67
29	Istria	547,020	20.779	37.98	16.406	29.99
30	Morva	1.908,739	74.258	38.90	57.904	30.33
31	Galiczia	4.731,170	208.729	44.12	173.372	36.64
Összesen		12.887,620	530,180	41.14	407.322	31.60
32	Porosz, Pozen tartomány és a sziléziai Oppeln kerület	1845—1854	4.901,179	216.103	44.09	179.840
		1855—1864	5.376,018	240.922	44.81	172.329
		1845—1864	5.138,599	228.514	44.47	176.092
33	Magyarorsz. 1852—59, és 1864—65.	9.872,273	439.677	44.54	368.905	37.37

*) A lajtántuli országok és tartományok halvaszülötteinek száma néhány évről, a porosz tartományokból pedig 1845—1854-ről ismeretlen lévén, azokkal együtt kellett közölni az adatokat Magyarországból is.

1) Svajczból 20 canton van felvéve; — a szülötteknek abszolút száma, és az összes elhunytak vannak közölve; hogy tehát itt összehasonlíthatók legyenek ezen adatok, a holtan szülöttek azon tizenöt (1.971,282 lakost számláló) cantonnak adatai után számítottak ki, melyekből a halva szülöttek száma ismeretes, és az így kiszámított halva szülöttek levonattak a szülöttek abszolút számából. Az öt éven aluli gyermekhalandóság pedig tizenhárom cantonnak ismert adatai után számítottak ki.

2) Hannoverországban 3—7 éves elhunytak voltak regisztrálva; a 3—5 éves elhunytak tehát az 1853—1864 porosz és az 1851—61 bajor arány szerint számítottak ki.

3) Szászországban 1864 végeig 1—6 éves elhunytak jegeztettek; hogy tehát a gyermekhalandóságot összehasonlítani lehessen, az 5—6 éves elhunytak az 1865-ki szász és az 1853—1864 porosz, valamint az 1851—1861 bajor arány szerint választottak el.

4) A magyar állam összegeibe Horvát-Tótországból csak az 1854—57 és 1863—65 = 7 évi adatok vétettek fel, mert ezeknél több évi hasonló részletes adatok nincsenek.

*) Az öt évnél idősebb lakosság a népszámlálás nyomán lőn kiszámítva.

**) A korszerinti népszám ismeretlen lévén, az öt év alatt születettekből a hatodfél év alatt elhunyt 0—5 éves gyermekek száma levonván, az vétett az öt éven aluli élő gyermekek számának, s ez vonatott le az ismert népszámból.

Ezen, valamint a többi táblázaton is felhozott külállami adatok régiek ugyan, de a jelen dolgozat kitűzött abbéli céljának: ismertetni s mennél több oldalról megvilágítani hazánk közegészségi állapotát, és azt összhasonlítani más államokéval, annál inkább megfelelnek, minthogy legnagyobb részt oly időkből vannak felhozva, midőn ott kedvezőtlen volt a közegészségi állapot; míg ha újabb adatok idéztettek volna, felő hogy a különbség kirívóbb lenne, a mennyiben Nyugateurópában a közegészségi állapot utóbbi időben javult. — Franciaországban csak két évi adat van ugyan kimutatva, de 1841—1869-ig 1854-ben volt a legnagyobb halálozás; Toscana három évi adatait illető megjegyzés már az I. táblázaton lett felhozva.

III. Tábla.

Magyarországi megyék népesedési mozgalmai nemzetiség és halá-

A megyék sorrendje (legkedvezőbbnél kezdve)																			
N é p s z á m ¹⁾																			
Anyaországban										szerint következő									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Csongrád megyében	184.311	1.533	120	8.612	46.72	4.70	39	5.772	31.31	26	23	8	4	3					
Nógrád »	182.762	1.443	126	7.053	38.59	4.64	51	6.207	33.96	35	25	37	7	18					
Bihar »	588.028	5.178	113	24.679	41.97	4.53	41	20.545	34.94	17	26	28	10	7					
Komárom »	105.156	929	113	4.631	44.04	4.73	51	3.779	35.94	16	21	18	13	17					
Jász-kun-hajdu kerületben	209.259	1.888	111	9.584	45.80	4.88	38	7.568	36.17	12	17	13	14	2					
Fehér megyében	180.390	1.435	125	8.505	47.15	5.63	50	6.627	36.73	32	1	6	17	16					
Tolna »	215.777	1.850	116	9.510	44.07	4.93	41	7.964	36.91	23	13	17	18	6					
Gömör »	159.855	1.487	107	6.305	39.44	4.00	57	6.014	37.62	7	38	35	19	27					
Békés-Csanád megyében	296.968	2.601	114	14.984	50.46	5.60	29	11.253	37.89	18	2	2	20	1					
Szathmár »	250.579	2.315	108	10.897	43.49	4.49	46	9.540	38.07	8	30	1	21	10					
Győr »	90.568	772	117	4.171	46.05	5.13	51	3.485	38.48	24	9	12	23	19					
Borsod »	174.848	1.648	106	7.487	42.82	4.27	52	6.748	38.59	5	34	23	24	22					
Baranya »	264.373	2.375	111	10.863	41.09	4.37	44	10.312	39.00	13	32	31	25	8					
Pest-Plis-Solt »	449.958	3.923	114	21.948	48.78	5.31	51	17.625	39.17	19	5	4	28	20					
Veszprém »	189.746	1.729	109	8.756	46.14	4.80	52	7.509	39.57	10	18	11	29	21					
Heves-Szolnok »	288.542	2.664	108	14.262	49.43	5.14	40	11.500	39.85	9	8	3	30	5					
Abauj-Torna »	168.453	1.584	106	6.833	40.56	4.00	73	6.764	40.15	6	39	32	32	37					
Esztergom »	92.550	755	122	4.315	46.62	5.39	60	3.722	40.22	28	4	9	33	31					
Somogy »	253.712	2.311	110	11.893	46.87	4.89	49	10.310	40.64	11	16	7	35	15					
Zala »	234.562	2.417	97	10.863	46.31	4.14	79	10.359	44.16	2	36	10	38	38					
Szabolcs »	151.127	1.688	90	7.769	51.41	4.32	61	6.980	46.18	1	33	1	39	32					
Magyar megyékben	4.731.525	42.526	111.2	213.9.2	45.21	4.78	49.2	180.596	38.17										
Árva-Turócban	114.143	847	133	4.362	38.21	4.92	45	3.291	28.83	37	14	39	1	9					
Liptóban	72.303	628	115	3.115	43.08	4.72	47	2.351	32.52	20	22	21	6	12					
Hontban	112.501	918	122	4.357	38.73	4.52	48	3.900	34.67	27	29	36	8	13					
Zólyomban	91.624	796	115	3.864	42.18	4.52	68	3.171	35.70	21	27	27	11	35					
Sárosban	147.500	1.323	111	6.293	42.66	4.48	59	5.301	35.94	14	31	26	12	30					
Szepesben	161.397	1.356	119	6.907	42.80	4.76	53	6.204	38.44	25	20	24	22	25					
Barsban	121.883	987	123	5.520	45.28	5.30	52	4.756	39.02	29	6	15	26	23					
Trencsénben	211.953	1.677	126	9.046	42.68	5.03	67	8.458	39.90	33	11	25	31	34					
Nyitra	414.433	2.987	139	17.744	42.81	5.60	57	16.749	40.41	39	3	22	34	28					
Tótmegyekben	1.447.736	11.518	125.2	61.207	42.28	5.00	58.2	54.182	37.44										
Bereg-Ugocsa megyében	186.736	1.304	143	6.223	33.32	4.52	52	5.742	30.75	40	28	40	3	24					
Marmaros »	184.381	1.483	124	7.738	41.97	4.93	54	5.808	31.50	31	12	29	5	26					
Ungmegyében	101.025	1.037	97	4.583	45.36	4.22	46	4.763	47.15	3	35	14	40	11					
Ruthén megyékben	472.143	3.824	123.2	18.544	39.28	4.60	50.2	16.311	34.54										
Sopronban	212.177	1.567	135	8.483	40.00	5.10	58	6.406	30.20	38	10	33	2	29					
Vas megyében	291.713	2.350	124	12.107	41.50	4.68	90	10.177	34.89	30	24	30	9	39					
Pozsonyban	235.939	1.784	132	9.403	39.85	4.89	71	8.590	36.41	36	15	34	15	36					
Zemplénben	249.549	2.231	112	9.617	38.54	4.10	49	9.096	36.45	15	37	38	16	14					
Mosonyban	76.869	608	126	3.380	43.97	5.19	66	3.005	39.09	34	7	19	27	33					
Budapestben	186.842	1.619	115	8.405	44.99	3.95	240	7.693	41.17	22	40	16	36	40					
Arad megyében	258.044	2.499	103	12.448	48.24	4.78	40	10.698	41.46	4	19	5	37	4					

¹⁾ Mittheil. aus d. Geb. d. Statist. v. d. k. k. statist. Centr.-Com-mission. 1867. adatai után számítva.

Az egyes megyék népszáma a 1857-ki népszámlálás alapján az évenkénti születések többletéből számított ki; az összes megyéknek így módon kihozott népszáma azonban majd fél %-kal kisebb annál, melyet táblázatában a cs. kir. központi statisztikai hivatal az absolu-tusmus alatti megcsonkított országból kimutatott. Ezen különbség leginkább onnan ered, hogy a statisztikai hivatal az évi végén létezett népszámot vette fel, míg az itt meggyéinkint kimutatott népszám keresése alapján az 1857-ki október végén megzámolt népszám vétetett. Ezen 0,5% népszám hiány tehát az itt meggyéinkint kimutatott halá-lozási számot a tizedesben egy, talán két egységgel is nagyobbobnak tünteti fel a valónál; ugyan ez áll aránylag a többi szám arányokról is.

A törvényes születések összege az esketése számát által- osztva adja a hánynadot; ugyan ez áll aránylag a többi szám arányokról is. Az így kiszámított házassági termékenység arányszáma azonban Wap-pius szerint 1—3 tizedessel csekélyebb a valónál, de mivel az itt ki-mutatott külföldi házassági termékenység Wappius által hasonló módon van számítva, az egyes megyéknek s hazánkban is ugyan ezen számítási mód használtatott, hogy a külföldiekkel megtehető legyen az összehasonlítás.

2. a)

Népszám 1852—59 és 64-ben = 9 évi átlagban	az országnak ezer lakosa között volt	meghalt 9 évi átlagban	az országnak elhalt ezer között volt	az 1. táblázatban kimutatott 17 külföldi állami 28.04 pro mille halálozás mellett meghalt volna	meghalt e szerint főlé számal	az országnak főlé sen el-hunyt ezer kö-zül meghalt
Ányaországban	9.696.866	—	366.682	—	271.900	94.782
a magyar megyékben	4.731.527	487.2	180.596	492.5	132.672	47.924
a többi »	4.965.339	512.1	186.086	507.5	139.228	46.858
a tót »	1.447.736	149.3	54.182	147.7	40.594	13.588
a ruthén »	472.143	48.7	16.311	44.5	13.238	3.073

2. b.

Ezen számokat a nemzetiségek 1870-ki (Keleti szerint) számarányára reducálva.					
magyar megyékben	4.855.835	500.2	185.347	505.5	136.157
a többi »	4.841.031	499.2	181.335	494.5	135.743
tót »	1.627.558	167.2	60.936	166.2	45.636
ruthén »	420.258	43.2	14.518	39.2	11.783

lozási % szerint sorozva 1852—59 és 1864-ben —9 évi átlagban.

A nyugot-európai államok között a miénket megközelítő halálozás nem létező, az a szász, porosz, badeni, bajor, hannoveri, belga, svájci, szardíniai, francia és angol államok egyes nagyobb kerületeiben kerestetvén, csak a következő porosz kormány kerületekben talál atott:

1845—1854 népszám		előző született*)		elhunyt		28.04 pro mille halálozás mellett meghalt volna		meghalt e szerint főlé számmal		1855—64 halálozási pro mille	
		általán	pro mille	általán	pro mille			általán	pro mille		
Gumbinnen	630.541	25.823	=40.95	23.536	=37.33	17.680	5.856	=9.29		31.36	
Bromberg	467.109	21.044	=45.05	16.847	=36.07	13.098	3.749	=8.03		31.09	
Marienwerder	630.873	28.693	=45.48	22.218	=35.22	17.689	4.529	=7.18		31.18	
Königsberg	863.275	35.997	=41.70	30.251	=35.04	24.206	6.045	=7.00		29.2	

*) 1845—54 a halva születettek száma ismeretlen lévén, az, az 1855—61-ki arány szerint a születések száma alapján számított ki, hogy ezen kerületek halálozási összehasonlítható legyen.

Guiana francia tartomá. volt (Oesterlen szerint) évtized = 1843—52 melyben csak 3.125% halt meg, jól lehet ezen adatok nem oly megbízhatók mint az európaiak. Mily pusztítást okoz egy járvány nálunk és más államokban, mutatja a következő tábla:

Állam, tartomány, megye.	év	népszám	cholérában meghalt		több halt meg mint született		átlagos évi halálzási pro mille	1) 1855-ki polgári évbén. 2) 1845—65 csak ezen évbén multa felül a halálzási a születéseket igennagy inség következtében. 3) a cholera feltánte óta 1865-ig ez volt a legnagyobb járvány. 4) 1841—65 csak ezen évbén, az igen nagy inség következtében multa felül a halálzási a születéseket. 5) mióta a cholera feltánt, ez volt 1865-ig a legnagyobb járvány.
			általán	ezer lakos után	általán	ezer lakos után		
Magyarország	1855	9.532,177	106.220 ¹⁾	11.14	84.528 ¹⁾	8.87	51.94	
» állam	»	13 468,398	119.203 ¹⁾	8.85	97.858 ¹⁾	7.26	48.40	
Holland	1847 ²⁾	3.055,377	—	—	7.788	2.55	31.56	
Anglia	184 ³⁾	—	—	6.70	századunkban ezen eset nem fordult elő			
»	1854	18.616,310	—	1.30		23.50		
»	1866	21.409,684	—	0.68		23.40		
Franciaország	1854 ³⁾	35.910,496	145.541	4.05	69.318	1.93	27.70	
Belgium	1847 ⁴⁾	4.350,527	—	—	2.062	0.47	27.62	
Poroszország	1849 ⁵⁾	16.331,187	45.315	2.77	1816 óta nem volt oly eset		28.92	
Keleti és nyugoti porosz tartomány.	1848	2.452,795	?	?	23.147	9.44	46.5	
Posen tartomány	»	1.352,614	?	?	10.801	7.98	46.0	
Porosz-Szilézia	»	3.041,553	?	?	11.054	3.63	37.1	
Bromberg porosz kormánykerület	»	—	—	—	—	—	—	
Ruthén megyékben	1855	450.471	8.557	18.99	12.887	28.61	59.11	
Tót »	»	1.414,646	18.195	12.86	19.801	14.00	51.92	
Magyar »	»	4.607,283	55.837	12.12	36.655	7.95	53.69	
Ezen megyéken kívül hazánk többi rész.	»	2.994,471	21.677	7.24	8.462	2.83	47.47	
Zalamegyében	»	220.284	7.931	36.00	11.265	51.14	92.20	
Somogy »	»	245.670	7.166	29.17	6.701	27.27	74.60	
Ung »	»	94.479	2.476	16.21	5.887	62.31	96.58	
Szepes »	»	155.448	4.448	22.18	4.313	27.74	63.27	
Szabolcs »	»	143.417	2.660	18.55	3.076	21.45	68.20	
Arva*) »	1847 ⁶⁾	85.156	—	—	7.692	90.33	111.76	

évi halálzási pro mille

1855-ben cholera év	41.2	1831-ben cholera év	50.8
»	43.1	»	53.1
»	36.6	»	33.3
»	44.1	»	71.6

6) 1847 martintól 1848 február végeig

IV. Tábla.

A magyar-osztrák monarchia országainak 1851-ki

(Sajnos ugyan, hogy ezekhez hasonló több évi adatok nincsenek közölve, de nagy értékkel bírnak ezen egyéviék is, a menyiben az egy országban elszembetűnő különbséget mutatnak fel.)

Főország	A különböző vallású népszám halálozási % szerint sorozva			esketés		élőn született általában			ezer la- kos után született élőn	holtan született általában			az összes szülöt- tekből volt ezer között		egy eske- tésre hány tör- vényes szülött?
				általán	hány lélekre egy?	törvé- nyes	törvény- telen	összesen		törvé- nyes	törvény- telen	összesen	halva szülött	törvényte- len szülött	
1	1	israeliták . . .	347,886	3.004	116	10.399	166	10.565	30.37	143	7	150	14.0	16.1	3.3
2	2	Magyar ²⁾ unitariusok . . .	46,272	432	107	1.406	47	1.453	31.40	8	—	8	5.5	32.2	3.3
3	3	erdélyor- görög catholicusok	1.346,493	13.843	97	47.312	1.228	48.540	36.05	246	18	264	5.4	25.3	3.4
4	4	szági és ha- reformatusok . . .	1.750,509	20.766	84	68.687	2.813	71.500	40.84	985	78	1.063	14.6	39.3	3.4
5	5	tárörvi- evangelicusok . . .	955,920	11.046	86	37.805	1.487	39.292	41.10	828	50	878	21.8	38.2	3.5
6	6	deki keleti görögök . . .	1.576,757	19.407	81	64.492	831	65.323	41.43	429	19	448	6.8	12.0	3.3
7	7	római catholicusok	4.864,403	64.080	76	234.922	12,277	247.199	50.82	1.583	2.4	1.797	7.2	50.1	3.7
együtt			10.888,240	132.578	82	465.023	18.849	483.872	44.44	4.222	386	4.608	9.4	39.0	3.3
8	1	erdélyi israeliták . . .	15,657	122	128	534	3	537	34.30	2	1	3	5.3	7.4	4.4
9	2	magyarországi israeliták . . .	332,229	2.882	115	9.865	163	10,028	30.18	141	6	147	14.1	16.6	3.3
10	3	unitariusok . . .	46,272	432	107	1.406	47	1.453	31.40	8	—	8	5.5	32.0	3.3
11	4	magy. orsz. görög catholic. . .	694,512	6.884	101	23.832	803	24.635	35.47	157	16	173	7.3	33.0	3.5
12	5	erdélyi keleti görögök . . .	641,533	5.733	112	22.494	351	22,845	35.61	80	7	87	3.8	15.6	3.0
13	6	» reformatusok . . .	297,419	2.815	106	10.857	539	11.396	38.32	46	9	55	4.4	47.0	3.0
14	7	» görög catholicusok . . .	651,981	6.959	94	23.480	425	23.905	36.66	89	2	91	3.1	17.3	3.4
15	8	magy. orsz. keleti görögök . . .	407,561	4.436	92	17.974	211	18.185	44.62	70	—	70	3.3	11.3	4.1
16	9	erdélyi evangelicusok . . .	199,943	2.176	92	7.040	232	7.272	36.37	304	14	318	41.0	32.1	3.1
17	10	magy. orsz. evangelicusok . . .	743,726	8.634	86	29.955	1.234	31.189	41.94	507	36	543	17.1	40.0	3.1
18	11	» » reform. . . .	1.453,090	17.951	81	57.830	2.274	60.104	41.36	939	69	1.008	16.3	38.3	3.3
19	12	erdélyi római catholic. . .	220,932	2.349	94	8.680	849	9.529	43.13	70	24	94	9.8	90.7	3.7
20	13	magy. orsz. római cathol. . .	4.233,144	55.123	77	208.736	11.049	219.785	51.92	1.424	183	1.607	7.3	50.7	3.8
21	14	végvidéki keleti görögök . . .	527,663	9.238	57	24.024	269	24.293	46.04	279	12	291	11.0	11.4	2.6
22	15	» római cathol. . .	410,327	6.608	62	17.506	379	17.885	43.59	89	7	96	5.3	21.3	2.6
23	16	» evangelicusok . . .	12,251	236	52	810	21	831	67.83	17	—	17	20.3	24.7	3.1
24	1	keleti görögök . . .	314,721	2.539	124	9.849	548	10.397	33.04	27	4	31	3.0	53	3.0
25	2	israeliták . . .	461,716	1.360	339	9.786	4.202	13.988	32.49	161	119	280	19.6	303	7.3
26	3	lajtán evan- gelicusok . . .	179,985	1.448	124	5.699	801	6.500	36.11	203	43	246	36.4	125	4.1
27	4	tuli római catholicus. . .	13.501,933	118.837	114	456.256	72.192	528.448	39.14	8.311	2.368	10.679	19.8	138	3.0
28	5	reformatusok . . .	77,623	718	108	2.627	338	2.965	38.20	77	8	85	27.0	113	3.3
29	6	görög catholicus. . .	2.139,548	20.007	107	86.681	5.268	91.949	42.97	685	80	765	8.2	58	4.1
együtt ³⁾			16.674,626	144.909	115	570.898	83.349	654.247	39.23	9.464	2.622	12.086	18.1	129	4.0
30	1	bukovinai israeliták ⁴⁾ . . .	14,581	8	1.823	53	262	315	21.60	—	—	—	—	832	6.3
31	2	morvai » . . .	38,225	491	78	932	80	1.012	26.47	35	6	41	38.0	82	2.0
32	3	cseh » . . .	75,459	924	82	2.243	64	2.307	30.57	54	5	59	25.0	29	2.3
33	4	felső ausztriai evangelicus. . .	18,405	88	209	358	70	438	23.25	14	2	16	36.0	162	4.2
34	5	dalmát keleti görögök . . .	74,524	740	101	?	?	2.340	31.40	?	?	?	?	?	?
35	6	dalmát róm. és görög cath. . .	318,836	3.256	98	?	?	10.643	33.38	?	?	?	?	?	?
36	7	bukov. keleti görögök . . .	314,721	2.539	124	9.849	548	10.397	33.04	27	4	31	3.0	53	3.0
37	8	cseh evangelicusok . . .	35,866	264	136	967	214	1.181	32.93	41	17	58	46.3	186	3.3
38	9	morvai » . . .	26,004	159	163	668	117	785	30.19	21	7	28	34.1	152	4.3
39	10	karinthiai » . . .	17,901	89	201	317	126	443	24.75	4	5	9	19.0	290	3.6
40	11	bukovinai róm. catholic. . .	34,466	365	94	1.327	105	1.432	41.55	3	—	3	2.1	73	3.6
41	12	karinthiai » . . .	301,323	1.591	189	5.782	3.072	8.854	29.38	58	44	102	11.1	348	3.3
42	13	felső austr. » . . .	687,794	4.280	161	16.555	3.975	20.530	29.85	317	108	425	20.3	195	3.0
43	14	tyroli » . . .	857,103	5.300	162	25.030	1.849	26.879	31.36	255	33	288	10.6	69	4.1
44	15	sziléziai evangelicusok . . .	58,463	602	97	2.429	230	2.659	45.48	95	10	105	38.0	87	4.2
45	16	galicziai » . . .	23,346	246	95	960	44	1.004	43.00	28	2	30	29.0	40	4.0
46	17	» israeliták ⁴⁾ . . .	333,451	428	779	7.490	3.876	11.366	34.09	107	114	221	19.1	344	17.7
47	18	stýriai római catholicusok . . .	1.000,108	6.391	156	22.233	7.643	29.876	29.88	456	238	694	22.7	256	3.6
48	19	salzburgi » . . .	145,830	690	211	3.062	1.033	4.095	28.08	46	25	71	17.0	254	4.3
49	20	sziléziai » . . .	375,347	3.532	106	13.515	2.188	15.703	41.83	210	54	264	16.3	140	3.0
50	21	krajnai » . . .	463,328	2.738	169	12.695	1.169	13.864	29.92	102	36	138	9.0	86	4.7
51	22	tengerparti róm. catholic. . .	534,137	4.883	106	17.815	1.316	19.131	35.82	319	90	409	21.0	72	3.7
52	23	morvai reformatusok . . .	26,136	229	114	893	174	1.067	40.86	31	5	36	32.3	162	4.0
53	24	cseh római catholicusok . . .	4.223,022	42.481	99	155.588	26.361	181.949	43.08	3.338	1.023	4.361	23.1	147	3.7
54	25	bukovinai görög catholic. . .	9,784	131	75	374	40	414	42.31	2	—	2	5.0	96	2.0
55	26	lombard római catholic. . .	2.744,118	23.576	116	101.699	4.742	106.441	38.80	1.121	255	1.376	12.3	46	4.1
56	27	cseh reformatusok . . .	51,487	489	105	1.734	164	1.898	36.86	46	3	49	25.3	86	3.6
57	28	velencei róm. catholicus. . .	2.279,999	20.565	111	86.671	2.271	88.942	39.01	888	69	957	10.6	26	4.3
58	29	morvai » . . .	1.709,473	16.377	104	64.286	9.869	74.155	43.38	808	252	1.060	14.1	134	4.0
59	30	alsó ausztriai ⁵⁾ róm. cath. . .	1.101,810	9.132	121	33.854	6.288	40.142	36.43	781	231	1.012	24.6	158	3.0
60	31	galicziai görög catholic. . .	2.129,764	19.876	107	86.307	5.228	91.535	42.98	683	80	763	8.3	57	4.4
61	32	» római » . . .	2.067,292	21.077	98	84.514	7.324	91.838	44.42	1.618	234	1.852	19.3	81	4.1
dalmát összes keresztény			393,715	4.020	91	—	—	12.983	32.97	—	—	—	—	—	—

népesedési mozgalmak hitfelekezeti szerint¹⁾

szórva s egymással vegyülten azonos physical, társadalmi és politikai viszonyok közt élő különböző vallásfelekezeti lakosok népesedés-mozgalmi tekintetben így

elhunyt (halvaszü- löttek kivül)		az elhunytak között általán volt				ezer elhunyt közt volt			ezer előn szülött közül meg- halt			ezer lakos közül meghalt				öt évnél idősebb ezer lakos közül meg- halt*)	
általán	ezer la- kos után	0—1	1—5	0—5	öt évnél idősebb	0—1	1—5	0—5	0—1	1—5	0—5	0—1	1—5	0—5	öt évnél idősebb		
		éves gyermek				éves gyermek			éves gyermek			é v e s					
4.964	14.27	1.586	923	2.509	2.455	319.3	186.0	505.3	150.1	87.4	237.3	4.56	2.65	7.21	7.06	7.95	
1.072	23.17	240	151	391	681	223.0	140.0	364.7	165.3	103.0	269.1	5.19	3.26	8.45	14.72	16.54	
34.138	25.35	9.195	5.275	14.470	19.668	269.3	154.1	423.0	189.1	108.7	298.1	6.83	3.92	10.75	14.61	16.62	
53.222	30.40	17.125	7.978	25.103	28.119	321.1	149.0	471.7	239.3	111.6	351.1	9.78	4.56	14.34	16.06	18.36	
29.924	31.30	9.080	4.960	14.040	15.884	303.1	165.7	469.1	231.7	126.2	357.3	9.49	5.19	14.68	16.61	18.97	
50.033	31.73	12.030	9.068	21.098	28.935	240.1	181.2	421.6	184.2	138.0	323.0	7.63	5.75	13.38	18.35	21.14	
185.094	38.05	65.921	31.316	97.237	87.857	356.1	169.2	525.3	266.7	126.7	393.4	13.55	6.44	19.99	18.06	21.10	
358.447	32.92	115.177	59.671	174.848	183.599	321.3	166.3	487.3	238.0	123.3	361.3	10.58	5.48	16.06	16.86	19.46	
151	9.60	48	24	72	79	317.0	158.0	476.3	89.2	44.6	133.3	3.06	1.53	4.59	5.05	5.91	
4.813	14.50	1.538	899	2.437	2.376	319.0	186.0	506.3	153.1	89.3	243.2	4.63	2.71	7.34	7.16	8.05	
1.072	23.17	240	151	391	681	223.0	140.0	364.7	165.3	103.0	269.1	5.19	3.26	8.45	14.72	16.54	
16.595	23.90	4.929	2.777	7.706	8.889	297.1	167.3	464.3	200.2	112.5	312.7	7.10	3.99	11.09	12.81	14.48	
16.282	25.40	3.551	2.633	6.184	10.098	218.1	161.7	379.3	155.6	115.1	270.7	5.54	4.10	9.64	15.76	17.99	
7.702	25.90	2.064	1.226	3.290	4.412	268.1	159.2	427.2	180.2	107.0	287.2	6.90	4.10	11.00	14.90	17.06	
17.543	26.91	4.266	2.498	6.764	10.779	243.2	142.4	385.6	178.1	104.3	282.4	6.53	3.82	10.35	16.56	18.92	
12.064	29.60	2.998	2.396	5.394	6.670	248.3	198.6	447.1	165.3	131.5	296.3	7.36	5.87	13.23	16.37	19.26	
6.088	30.45	1.531	900	2.331	3.657	251.5	170.7	399.3	210.3	123.7	334.4	7.65	4.50	12.15	18.30	20.65	
23.263	31.28	7.344	3.957	11.301	11.962	315.7	147.1	485.2	235.3	126.6	362.0	9.87	5.31	15.18	16.10	18.40	
45.520	31.33	15.061	6.752	21.813	23.707	330.0	148.3	479.2	248.8	112.4	361.2	10.30	4.65	14.95	16.38	18.62	
6.949	31.45	2.014	1.124	3.138	3.811	289.3	161.1	451.1	211.3	117.3	329.3	9.12	5.08	14.20	17.25	20.00	
160.532	37.92	59.345	27.071	8.416	74.116	369.7	168.6	538.3	270.0	123.3	393.3	14.01	6.40	20.41	17.51	20.53	
21.687	41.10	5.481	4.039	9.520	12.167	252.6	186.2	439.0	225.9	166.3	392.2	10.39	7.65	18.04	23.05	26.53	
17.613	42.92	4.562	3.121	7.683	9.930	259.0	177.2	436.2	255.6	174.4	429.1	11.11	7.60	18.71	24.21	27.34	
573	46.77	205	103	308	265	257.6	179.7	537.3	246.3	124.0	370.3	16.73	8.41	25.14	21.63	27.05	
6.885	21.88	1.982	1.269	3.251	3.634	287.0	184.3	472.2	190.6	122.3	312.6	6.30	4.03	10.33	11.55	12.95	
11.271	24.41	2.991	2.266	5.257	6.014	265.4	201.9	466.1	199.4	151.1	350.5	6.48	4.90	11.38	13.03	14.30	
4.471	24.84	1.423	522	1.945	2.526	318.1	116.7	435.1	219.1	80.3	299.3	7.91	2.90	10.81	14.03	15.96	
405.052	30.00	132.408	56.885	189.293	215.759	326.3	140.1	467.3	250.3	107.7	358.2	9.80	4.21	14.01	15.98	18.12	
2.342	30.17	698	390	1.088	1.254	298.0	166.3	464.3	235.1	131.5	366.9	8.99	5.02	14.01	16.15	18.22	
69.900	32.67	19.628	12.082	31.710	38.190	280.0	172.0	453.6	213.3	131.4	344.0	9.17	5.64	14.81	17.86	20.59	
499.921	29.98	159.130	73.414	232.544	267.377	318.1	146.9	465.2	243.2	112.2	355.4	9.54	4.40	13.94	16.04	18.20	
143	9.81	45	31	76	67	314.7	216.0	531.5	142.3	98.4	241.2	3.09	2.12	5.21	4.60	4.99	
654	17.11	165	93	258	396	252.3	142.2	394.3	163.1	92.0	255.1	4.32	2.43	6.75	10.36	11.44	
1.326	17.57	374	210	584	742	282.1	158.4	440.1	162.1	91.0	253.1	4.95	2.78	7.73	9.84	11.05	
362	19.67	92	23	115	247	254.1	63.3	317.6	215.0	161.0	356.0	5.00	1.25	6.25	13.42	14.60	
1.478	19.83	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	
6.658	20.88	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	
6.885	21.88	1.982	1.269	3.251	3.634	287.0	184.3	472.2	190.6	122.3	312.6	6.30	4.03	10.33	11.55	11.38	
837	23.34	273	114	387	450	326.2	136.2	462.1	231.2	97.0	328.2	7.61	3.18	10.79	12.55	14.01	
617	23.73	157	77	234	383	254.3	124.0	379.3	200.0	98.0	298.0	6.04	2.96	9.00	14.73	16.38	
446	24.92	117	25	142	304	262.3	56.1	318.4	264.1	57.0	321.1	6.54	1.39	7.93	16.99	18.46	
862	25.01	270	147	417	445	313.2	170.3	483.7	188.3	102.0	291.1	7.83	4.23	12.09	12.92	15.03	
7.683	25.50	1.998	549	2.547	5.136	260.0	71.3	331.5	225.7	62.0	287.7	6.63	1.82	8.45	17.05	18.94	
18.212	26.48	5.731	1.298	7.029	11.183	314.7	71.3	386.0	279.2	63.0	342.2	8.33	1.89	10.22	16.26	17.92	
22.799	26.60	6.440	3.079	9.519	13.280	282.3	135.0	417.3	239.2	114.0	354.2	7.51	3.59	11.10	15.50	17.13	
1.569	26.84	581	185	766	803	370.3	117.9	488.2	218.1	69.0	288.0	9.94	3.16	13.10	13.74	16.24	
640	27.41	203	98	301	339	317.2	153.1	470.3	202.2	98.0	300.2	8.69	4.20	12.89	14.52	16.95	
9.148	27.43	2.407	1.932	4.339	4.809	263.1	211.2	474.3	211.7	170.0	381.7	7.22	5.79	13.01	14.42	16.00	
27.480	27.48	7.391	2.845	10.236	17.244	269.0	103.3	372.3	247.3	96.0	343.3	7.39	2.84	10.23	17.25	19.00	
4.038	27.69	1.165	214	1.379	2.659	288.5	53.0	341.5	284.3	53.0	337.5	7.99	1.46	9.45	18.24	20.00	
10.482	27.93	3.629	1.290	4.919	5.563	346.2	123.0	469.3	231.0	77.0	308.0	9.67	3.44	13.11	14.82	17.17	
13.301	28.71	2.433	2.146	4.579	8.722	182.0	161.3	344.2	175.3	154.0	330.3	5.25	4.63	9.88	18.83	20.81	
15.748	29.48	4.359	3.582	7.941	7.807	276.3	227.5	504.3	227.0	187.2	415.0	8.16	6.70	14.86	14.62	16.19	
773	29.58	206	128	334	439	266.5	165.6	432.1	192.3	120.0	312.0	7.88	4.90	12.78	16.80	19.39	
126.034	29.84	46.969	19.773	66.742	59.292	372.7	156.3	529.6	258.1	109.0	367.1	11.12	4.68	15.80	14.04	16.10	
295	30.15	82	55	137	158	278.0	186.4	464.4	198.3	132.0	330.0	8.38	5.62	14.00	16.15	18.66	
83.281	30.35	28.223	11.779	40.002	43.279	338.0	141.4	480.3	265.1	110.0	375.0	10.28	4.30	14.58	15.77	17.36	
1.569	30.47	492	262	754	815	313.5	167.0	480.6	259.2	138.0	397.2	9.55	5.09	14.64	15.83	17.66	
70.156	30.77	25.052	9.013	34.065	36.091	357.1	128.3	485.6	281.1	101.3	383.0	10.99	3.95	14.94	15.83	17.40	
53.543	31.32	16.927	8.232	25.159	28.384	316.1	153.0	469.6	228.3	111.0	339.2	9.90	4.81	14.71	16.61	19.21	
34.920	31.69	14.895	3.845	18.740	16.180	426.5	110.1	536.7	371.0	95.0	466.0	13.52	3.49	17.01	14.68	16.10	
69.605	32.68	19.546	12.027	31.573	38.032	280.3	172.6	453.6	213.3	132.0	345.5	9.17	5.65	14.82	17.86	20.60	
69.950	33.84	20.201	9.885	30.086	39.864	288.3	141.3	430.1	220.0	108.0	328.0	9.77	4.78	14.55	19.29	22.45	
8.143	20.68	1.839	1.078	2.917	5.226	227.0	132.4	359.1	141.7	83.0	224.7	4.67	2.74	7.41	13.27	14.71	

A születési és halálozási arányszám oki viszonya.

Népesedési statisticában igen fontos, annak egyik részében főszerep jutott a tehetetlen, gyámoltalan gyermeknek; bűnbakja ő a halálozásnak, mert a népesedési statisticának egyik általánosan elfogadott tantétele szerint ő növeli a középhalálozást; sőt Wappäus, Oesterlen, Kolb és más statistikusok szerint a halálozási viszonyt minden országban lényegesen, és jelentékeny fokig egyedül a születési arányszám szabályozza.¹⁾ Továbbá: azon államokban hol magasabb a születési arányszám, az általánosan mutatkozó nagyobb halálozásnak a mindenütt igen nagy gyermek halandóság az oka.²⁾ (Mintha az ártatlan szülött tehetne arról, hogy irgalom nélkül rakásra hagyják elhalni.)

Tudva azt, hogy az idézett tételek alapján könnyen mentegethetné valaki nagy halandóságunkat,³⁾ szükséges vizsgálni, mennyiben állanak ezen tételek; mert sokkal nehezebb és fontosabb a tárgy, semhogy pirulnia kellene e sorok írójának ha a vitában legyőzetnék, feltéve, hogy a hivatottak érdemesnek tartandják az itt fejtegetendő kérdéshez hozzá szólni. Pedig érdemes e tárgy a mély kimerítő tanulmányozásra annál inkább, minthogy a statistikusok nézete meglehetősen elterjedt már a nagy közönség között, s alig ha nem ez egyik oka annak, hogy oly hallatlan közönnnyel nézi és túri

¹⁾ »In jeden Lande wird das Sterblichkeits-Verhältniss ganz wesentlich und bis zu einem gewissen (172 lapon áll: bedeutenden) Grade ganz allein durch das Geburten-Verhältniss bestimmt.« Wappäus Bevölkerungsstatistik I köt. 165. l. 184 lapon pedig: »Die mitgetheilten Daten reichen wohl schon vollkommen hin, zu beweisen, dass die allgemeine Sterblichkeits-Ziffer, oder die mittlere Mortalität bis zu einem hohen Grade von dem Geburten-Verhältniss abhängig ist, s. a. t.

²⁾ »Es ist schon erwähnt, dass das durchgängig sich zeigende höhere Mortalitäts-Verhältniss in jenen Ländern, die eine höhere Geburten-Ziffer haben, seinen Grund in der überall sehr hohen Kinderstreblichkeit hat,« s. a. t. U. ott 181. l.

³⁾ Pár héttel academiai előadásom után ez meg is történt.

legtöbb állam a nagy gyermek halandóságot, gondolva talán, hogy a hol sok születik, soknak el is kell hálnia, ott tehát nem igen lehet segíteni a bajon.

De hiszen a szükségszerű gyermekhalandóság minimumát nem ismerjük, még csak nem is gyaníthatjuk, mert a természet csak bizonyos határig hajthatatlan és kérlelhetlen, azon határon túl oly bajjal kell küzdenünk, mely az ember akaratától és cselekvés módjától függ; míg tehát ama határt, vagy egyelőre legalább a tapasztalt minimumot el nem érjük, addig fáradhatlanul küzdenünk kell a halálozás lehető apasztása mellett; míg azonban a fennebbi tételek állanak,

<i>Magyarországban</i>	0—1	1—2	2—3	3—4	4—5 éves
élő gyermek:	440,848	313,888	273,417	250,914	246,192=
elhunyt:	115,992=26.31 ⁰ / ₀	31,856	16,001	10,150	8,008=

Határőrvidéken

élő gyermek:	53,583	37,691	32,166	27,681	25,532=
elhunyt:	13,265=24.756 ⁰ / ₀	3,342	1,996	1,313	1,061=

Angliában

1852—61 élő:	655,219	547,542	505,711	479,048	460,976=
elhunyt:	100,791=15.38 ⁰ / ₀	35,041	17,512	11,362	8,024=

100.000 lakos között volt

Angliában 1852—61ben	magyar szület. ‰ mellett lett volna
0—1 éves, 1 évnél idősb	0—1 éves, 1 évnél idősebb
3.421 + 96,579	4.530 + 95,470
haláloz.: 15.38 ⁰ / ₀ 1,754 ⁰ / ₀ a	15.38 ⁰ / ₀ 1,754 ⁰ / ₀ b
meghalt 526 + 1,694=2.220	meghalt 697 + 1,674=2.371 volna

Magyarországban 1856—59	angol szület. ‰ mellett lett volna
4.530 + 95,470	3.421 + 96,579
haláloz.: 26.31 ⁰ / ₀ 2.426 ⁰ / ₀ c	26.31 ⁰ / ₀ 2.426 ⁰ / ₀ d
meghalt 1.192 + 2.316=3.508	meghalt 900. + 2.343=3.243 volna

Angliában 0—5 éves, 5 évnél idősb	a 0—5 évesek magy. aránya mellett
13.828 + 86,172	15.674 + 84,326
halál: 6.52 ⁰ / ₀ 1.53 ⁰ / ₀ k	6.52 ⁰ / ₀ 1.53 ⁰ / ₀ l
meghalt 902 + 1.318=2.220	meghalt 1.022 + 1.290=2.312 volna

Magyar	a 0—5 éves. angol aránya mellett
orsz. 15.674 + 84,326	13.828 + 86,172
halál: 11.93 ⁰ / ₀ 1.94 ⁰ / ₀ m	11.93 ⁰ / ₀ 1.94 ⁰ / ₀ n
meghalt 1.870 + 1.636=3.506	meghalt 1.650 + 1.672=3.322 volna

a halálozás apasztása melletti küzdelem nagy részben meg-
hiusul.

Állittatik, hogy a magasabb születési arányszám nö-
veli a közép halálozást; lássuk mennyivel növeli azt. Erre
nézve szükséges ismernünk az öt éven aluli élő gyermekek
számát, s ezt könnyű kikeresni, ha tudjuk a minden egyes
korév szerint elhunytak számát; ezek a magyar államból csak
1852—59 vannak szakadatlan évsorban ismertetve, tehát
csak 1856—59 = négy évről lehet kiszámítani az öt éven
aluli élő gyermekeket; volt e szerint 4 évi átlagban:

0—5 éves

1,525,259 = 15.67‰-a az 1856—59 átlagos népszámnak

182,007 = 11.93‰ + 1.94‰ öt évnél idősebbek halandósága; ezen 4 évi
születés = 4.53‰, halálozás = 3.508‰

176,653 = 16.84‰-a az átlagos népszámnak

20,977 = 11.87‰ + 2.22‰ öt évnél idősebbek halandósága; ezen 4 évi
születés = 5.107‰, halálozás = 3.84‰

2,648,496 = 13.83‰-a a tíz évi népszámnak

172,730 = 6.52‰ + 1.53‰ öt évnél idősebbek halandósága; ezen 10
évi születés = 3.421‰, halálozás = 2.219‰

E szerint a nagyobb, vagyis magyar

születés által

halálozás által

az angol közép halálozásban okozott differentia lenne

$b-a = +0.151$

$d-a = +1.023$ ez tehát hétszer

nagyobb differentia mint $b-a$.

Ellenben a kisebb vagyis angol

születés által

halálozás által

a magyar közép halálozásban okozott differentia volna

$c-d = -0.265$

$c-b = -1.137$, tehát a kisebb ha-

lalozás által okozott differentia

$4\frac{1}{2}$ -szer nagyobb mint $c-d$.

Tehát nagyobb, vagy is magyar

születés által

halálozás által

az angol közép halálozásban okozott differentia lett volna

$l-k = +0.092$

$n-k = +1.102$, ez 12-szer nagyobb

differentia mint $l-k$.

Ellenben a kisebb, vagy is angol

születés által

halálozás által

a magyar közép halálozásban okozott differentia lett volna

$m-n = -0.184$

$m-l = -1.194$, ez $6\frac{1}{2}$ -szer na-

gyobb differentia mint $m-n$

Hasonló módon számítva a 0—1 évesekkel,
és 100.000 lakos után Norvégiában*)

magyar, vagy is majd felével	míg magyar vagy is nagyobb
nagyobb születési % mellett	halálzási % mellett 1383-
128-czal növeltetett volna a	mal növeltetnék a közép ha-
közép halálzás;	lálzás, ez 11-szer több mint
	a 128.

Ellenben Magyarországon

a kisebb = norvég születési	norvég halálzás mellett pe-
% mellett 328-czal csökkent	dig 1583-mal, vagy is: 5-ször
volna a közép halálzás;	kisebb lett volna a közép
	halandóság, mint norvég szü-
	letési, de magyar halálzási
	% mellett.

0—5 évesekkel pedig számítva, Norvégiában

a 0—5 éveseknek magyar	míg magyar halálzási %
aránya mellett 80-nal növel-	mellett 1494-gyel növeltetnék
tetett volna a közép halá-	a közép halálzás ez 18½-
lázás;	szer nagyobb differen-
	tia mint a 80.

Magyarországon pedig

a 0—5 éveseknek norvég ará-	ellenben norvég halálzási %
nya mellett 215-tel kisebb	mellett 1629-czel csökkent
lett volna a halandóság;	volna a közép halálzás, ez
	8-szorosa a 215-nek.

Ugyan így számítva a 0—1 évesekkel Norvégiá-
ban növekedett volna a közép halálzás

a nagyobb vagy is angol szü-	angol halálzási % mellett
letési % mellett 25-tel;	388-czal, ez 15½-szer na-
	gyobb differentia mint
	25.

Angliában pedig csökkent volna a közép halálzás

a kisebb = norvég születési	a kisebb = norvég halál. %
% mellett 35-tel;	mellett 398-czal, ez 11½-
	szer több mint 35.

*) Norvégiából nem ismerem ugyan a minden egyes korév sze-
rinti elhunytak számát annyi évből, hogy úgy mint más államokból ki-
kereshettem volna az 5 éven aluli élők halandósági %-át, azt tehát
megközelítőleg 5% vettem, bizonyos lévén az iránt, hogy ez még na-
gyobb a valódinál; a 0—5 évesek 13,525%-át teszik a népszámnak.

0—5 évesekkel számítva, Norvégiában növeltetett volna a közép halálozás

11-gyel a 0—5 éveseknek angol aránya, de saját halálozási % mellett.	408-czal angol halálozási % mellett, ez 37 - szer nagyobb differentia mint 11.
--	--

Ellenben Angliában csökkent volna a közép halálozás

15-tel a 0 - 5 éveseknek norvég aránya mellett.	412-vel norvég halál % mellett, ez $27\frac{1}{2}$ - s z e r n a - g y o b b d i f f e r e n t i a
	mint 15.

Ezekből látszik, hogy a nagyobb születési arányszám aránylag nem sokkal növeli a közép halálozást. Megkell azonban jegyezni, hogy hazánkban norvég születési % mellett az egy, illetőleg öt évnél idősebbek aránya különböző volna az itt felvett aránytól, s akkor természetesen a közép halálozás is más lenne; ugyan ez áll más államokra nézve.

Nem tartom tehát eléggé indokoltnak oly kiváló nagy súlyt helyezni — mint az eddig történt — a halálozás azon növekedésére, mely a nagyobb születési arányszámból ered miután a nagy halandóság sokkal nagyobb mérvben emeli a születési arányszámot, mint ez amaszt; s meggyőződésem szerint Malthusnak azon tantétele helyes, »hogy a magasabb születési arányszámnak nagyobb halandósága az oka,» és ezt következően gondolom bebizonyíthatni.

Képzeljünk két népcsaládot A. és B. népesedés-statisztikai minden (közegészségileg is fontos) tekintetben egyenlő viszonyok közé helyezve: tehát azonos erkölcsi és anyagi viszonyok között, azonos műveltséggel és szokásokkal, vallási és politikai intézményekkel, azonos éghajlattal és talajjal s. a. t. egyenlő születési = 3, és halálozási = 2%-kal, egyenlő (0—5 éves) gyermekhalandósággal = 20% viszonyítva a szülöttekhez.

Idő folytán azt találjuk, hogy B. nevű népcsalád születési száma 4%-ra a halálozás 3%, a gyermekhalandóság 33%-ra emelkedett, míg az A. nevű népcsaládnál a viszony ugyan az maradt. A népesedési mozgalomnak bekövetkezett ezen változása mutatja, hogy a népesedésstatisztikai viszonyok azonossága megzavartatott. Mielőtt vizsgálnók

vajjon előbb a születési vagy a halálozási arányszám emelkedett-e, tisztába kell jönnünk az iránt:

1. Miben halnak el az emberek?

Betegségben, a legkevesebben aggkorban, (itt csak a természetes halált véve tekintetbe.)

2. Mely okok idézik elő a betegségeket?

A gyógyászat mai napiglan nem képes ezen kérdésre határozottan, szabatosan, megnem czáfolható módon válaszolni. Vegyük tehát a betegségek okául a positive és negative ártalmas hatányokat k. l. m. — r. Mennél gyöngébb, érzékenyebb, mennél kevésbé kifejlett az emberi szervezet, annál kevésbé képes a k. — r. hatányoknak ellentállani; következésképen mennél közelebb áll még születéséhez a gyermek, annál több hal el közülök. — Tegyük fel továbbá, hogy a megbetegedő gyermekeknek 40%-a szokott átlag elhalni.

Ha B. nevű népcsaládnál a népesedés-statisticai viszonyok azonosságának kezdődő megzavartatásakor a születési viszony emelkedik előbb, úgy ez csak is kedvező termékenységi tényezők következtében történhetik. A kedvező termékenységi tényezők épenséggel nem növelhetik a halandóságot, mert a születési viszonnak kedvező emelkedése csak olynemű egybekelések szaporodásának lehet következménye, melyek az élelmi czikkek bősége, olcsósága, könnyebb keresetmód, emelkedett jólét, s. a. t. folytán köttetnek; de a kedvező egybekelési tényezők kedvező hatással vannak a halandóságra is, különben nem lehetne azokat a népesedési mozgalomnak lényegesen kedvező mozzanata gyanánt venni. — 20% gyermekhalandóság mellett a k. — r. ártalmas hatányok csak 50% gyermekekre gyakorolnak befolyást, s betegségbe ejtik azokat. Az élelmi czikkek bősége s olcsósága, könnyebb keresetmód, emelkedett jólét mellett az alsóbb néposztályoknál is előre halad a szellemi és anyagi műveltség; gondosabban ápoltatnak, jobban neveltetnek a gyermekek; kényelmesebb, tágasabb s egészségesebb lakások kerestetnek, fogadtatnak s építtetnek; jobb táplálékkal élnek, jobban ruházkodnak, mindenben tisztábbak, s. a. t. s. a. t. ezek által javulnak az egészségi viszonyok, s a legnagyobb valószínűséggel sőt bizonyosnak vehető, hogy a positive és negative ártalmas hatá-

nyok k. — r. száma kevesbedik, s n-ig megy vissza. Az ártalmas hatányok = kór okok kevesbedése mellett tehát 50⁰/₀-nál kevesebb gyermek fog megbetegedni, következésképp 20⁰/₀-nál kevesebb is fog elhalni.

A népesedés-statisticai (egészségi tekintetben is fontos) viszonyok azonosságának ilyenmü megzavartatása csak előnyös lehet egy népesaládra nézve. S ez már magában véve is ellentmond a Wappäus népesedésstatisticai, Oesterlen orvosstatisticai, s mások művében is foglalt azon tételnek, »hogya*) a születési arány emelkedésének szabály szerint megfelelne a halálozási arány egyidejü emelkedése is.«

Vegyük most az ellenkező esetet, hogy t. i. kedvezőtlen tényezők okozzák a termékenység emelkedését, u. m. szegénység, inség, nyomor, ezek következtében talán kétségbeesés, a szülők korai elhalta, (a midőn az árvák idő előtt kényszerülnek egybekelni, hogy nagyobb sikerrel folytathassák a gazdaságot vagy valamely ipart,) könnyelműség, elerkölcstelenedés,*) s. a. t. tehát merő kóros társadalmi viszonyok; — mikép jelenkezik ezeknek hatása első sorban?

Feltétlenül áll, hogy ezen kóros viszonyok előbb a halandóságot növelik okvetlenül; mert azon pillanatban, a mint bár minemü kóros viszonyoknak első jelei mutatkoznak, mielőtt azok befolyásukat gyakorolhatnák a születési arány emelésére, a k. — r. ártalmas hatányokhoz, vagy is kór okokhoz csatlakoznak, s ezen kór okok sorát v-ig vagy egészen z-ig növelik. A megszorodott kór okok pedig azonnal nyilvánítják hatásukat sűrűbb megbetegedés által; ha több ember beteg, több is hal el, és először természetesen a legérzékenyebb, leggyöngébb emberek, tehát a gyermekek, (részben ugyan a valódi aggok is, ezeknek száma azonban sokkal csekélyebb, semhogy a halandóságot érezhető módon tartósan növelhetnék,) míg a magasabb korosztálybeliek hosszabb ideig képesek ellentállani. Az elősorolt, és azokhoz hasonló

*) az eddigi népesedésmozgalmi viszonyok mellett DrW.

*) Mint Guanaxato mexicói tartományban, hol a nép — Quetelet szerint — az apathia, indolentia, tisztátalanság, lustaság, szegénység és elerkölcstelenedés következményeinek legfeltűnőbb példáját mutatja, ott a születések 6.22⁰/₀-ot tesznek, a halandóság 5.07⁰/₀, és az emberek igen rövid ideig élnek.

társadalmi körviszonyok tehát azonnal növelik a halandóságot a mint jelenkeznek, míg a születési arány emelkedése csak reméltetik, a fieri stadiumban van. A k. — r. hatányok következtében a gyermekeknek 50%-a betegedett meg, a v-ig vagy z-ig megszaporodott új ártalmas hatányok még 30—33 gyermek megbetegedését fogják okozni; (itt nem jöhet tekintetbe az, vajjon a természet külviszonyainak rövható-e fel ezen megbetegedési többlet, avagy a szülők részéről ered-e az az által, hogy talán több nem életképes gyermek nemzetik, vagy hogy a gyermekek nagyobb száma miatt ezek rosszabbul, kevésbé gondosan ápolatnak.) Midőn tehát előbb a gyermekhalandóság 20% volt, most 33% leend, feltéve, hogy a gyermekbetegségek 40%-a halállal végződik. Az r. — v. vagy egészen z-ig megszaporodott káros hatányok = kór okok a legnagyobb valószínűséggel, sőt előbb utóbb bizonyosan több kevesebb befolyást fognak gyakorolni a magasabb korosztályu emberek megbetegedésére. s így halálózására is, ennek következtében a közép élettartam meg rövidül, a nemzedékek rövidebb ideig fognak tartani, gyorsabban fogják egymást felváltani.

Azonban el is tekintve attól, hogy az új káros hatányok r. — v. vagy — z. a gyermekkoron kívüli emberekre is fogják gyakorolni hatásukat, már maga a tetemesen növelt gyermekhalandóság felette érezhető hiányt s űrt okozand a népszámban; a jótékony természet iparkodik azt helyre hozni, kitölteni, hogy az egyensúly fentartassék; a halandósági többletet tehát pótolja születési többlettel. Áll ez főleg azon anyákról, kiknek gyermekei az első hetekben vagy hónapokban elhálnak, mert ily anyák könnyebben s hamarább fogamzának ismét, miután a nő sokkal kevesebb hajlammal bír a fogamzásra szoptatás ideje alatt. — Ha a társadalmi körviszonyok elháríttatnak, megszűnnek, akkor ismét előbb csökken a halandóság, meghosszabbíttatik az élettartam, és ennek következtében csökken azután a születések relatív száma is.

Wappausnak (Bevölkerungsstatistik I. K. 216 l.) következő érvelése: »Es erscheint auffallend, dass bei grösserer Geburtenziffer auch die Kindersterblichkeit nicht allein überhaupt, sondern auch im Verhältniss zu den Geburten

grösser zu seyn pflegt, gleichsam als wenn der Werth eines Kinderlebens im umgekehrten Verhältniss mit der Häufigkeit der Erzeugung derselben stehe, oder als wenn die Natur bestrebt wäre, um so weniger von den Neugeborenen wieder zu Grunde gehen zu lassen, je geringer ihre Zahl bei einer Bevölkerung ist.« igénytelen nézetem szerint következően leendő módosítandó: mennél több gyermek hal el az emberi tudatlanság, indolentia, mesterségesen előidézett visszásgokból eredő betegségek és csekély életképesség következtében, annál többet iparkodik a természet teremteni.

Ezekből talán kiderül, hogy a népesedési statisticában felállított tétel csak akkor helyes, ha az megfordítatik, s következően kell hangzania: a halálozási arány növekedésének megfelelő a születési arány egyidejű emelkedése.

Tegyük fel végre, hogy B. nevű népesaládnál az A. népesaláddal azonos népesedésszabványok physical okok által zavartattak meg: rablógazdaság mellett kimerült a talaj, ennek következménye szegénység, nyomor és inség; s ekkor ugyan azon eset áll be, mely fennebb a kedvezőtlen termékenységi tényezők alatt már fejtegetve lőn, hogy t. i. ezek következtében előbb emelkedik a halandóság, s csak azután a születési arány is. Avagy elposványosodik a talaj, a keletkezett mocsárok által terméketlenné lesz, hasonlóan a dögleletes levegőt terjesztő, a miveltetést nem tűrő, a hasznavehetővé tételnek ellenszegülő terjedelmes, pomptini (közneven pontini) mocsárokhoz, melyeken egykor, míg t. i. Latium fennállott 23, Plinius szerint a római köztársaság legrégibb idejében 25 népes és vagyonos község létezett. Eltekintve a mocsárok terméketlen voltától, miután azok állítólag károsan hatnak az egészségre, tehát felesleges volna bizonyítani, hogy ez esetben okvetlenül előbb **kell** növekednie a halálozásnak, s később bekövetkezik a születések relatív emelkedése is, mert (Quetelet szerint) a halálozás szabályozza a születéseket. — Ha a mocsarak kiszárittatnak, akkor ismét előbb csökken a halandóság, s ennek következtében apad a születések relatív száma is, nem pedig megfordítva.

A statisticusoknak azon általános feltevése ellen, »h o g y

a magas születési arány jelentékeny oka volna a nagyobb halandóságnak, « következő kérdéseket állítok fel:

mely physiologiai vagy természetből meritett érvszől azon általános feltevés mellett, mely természeti törvény szerint történék ez? Szabad-e feltennünk, hogy a jótékony természetnek kedve telnék abban, sokat alkotni azért, csakhogy mennél többet rombolhasson; hogy B. nevű népcsaládnál azért hagyja 4% gyermeket születni, csakhogy mennél több életet lehessen idő előtt megsemmisítenie? Vajjon megegyeztethető e az a teremtés az alkotás czéljával? Hiszen ez (igénytelen nézetem szerint) ellenkezik egy czélszerű természeti törvény észszerű felfogásával.

Nekem úgy tetszik, — ha csak elfogult nem vagyok — hogy az ellenkező, t. i. az általam elfogadtatni kívánt Malthusféle tantételnek, mely szerint »a magas születési arálynak nagyobb halálozás az oka« itt fejtegetett magyarázata sokkal helyesebb (plausibilisabb) és észszerűbb, mint a fenálló, általánosan elfogadott tételnek statisticusok általi magyarázata.

Azonban feltéve, azon körülmény, hogy B. nevű népcsaládnál a születési viszony 4%, oly jelentékeny oka a nagyobb halandóságnak, a milyennek tartatik; miért szabnak határt ezen oknak a statisticusok, miért korlátozzák azt csak a gyermekhalandóságra? Mi okból gondolják annak hatását a többi korosztályokra ki nem terjeszthetni? Mily érv harczol a mellett, mikép akarják bebizonyítani, hogy ugyan azok csak az első, ötödik, vagy tetszés szerinti N-dik év végeig bír hatással, azontul pedig hatása megszűnik?

A statistica nem ignorálhatja ezen kérdéseket, nem térhet ki előlük, azokat nem lehet agyonhallgattatni; ezen kérdéseket világosan, szabatosan, praecise meg kell oldani, ha a statistica nem akar a sötétben tapogatózni; az Ariadne fonalat keresni kell, ha szándékban van ezen chaost valahára legombolyítani.

A nagy halálozás, — még a legmagasabb születési arányszám mellett is — sohasem természetszerű szükségesség, normalis közegészségi viszonyok mellett nem rendszeres

tünemény; ha tehát az valahol előáll, kell hogy magasabb születési arány következék be, miszerint az egyensúly helyreálltassék, különben némely néptörzsek aránylag rövid idő alatt egymásután kihalnának; holott az ember azért születik, hogy céljának éljen, többi közt, hogy az emberiném szaporításához hozzájáruljon.

Ha tehát magas születési arány mellett nagy a halálozás, akkor ennek főoka a physical vagy socialis viszonyokban keresendő, nem pedig azon körülményben, hogy a születési arány nagyobb mint másutt, miután a magasabb születési viszony aránylag kevéssé növeli a halandóságot, mint ezt fennebb kimutattam; mert hasonló, s főleg azonos physical és socialis viszonyok mellett csak $N\%$ gyermek halhat meg akár 3 , akár 10% legyen a születési szám.

Azon statistikai tétel, »hogy a születési viszony emelkedésének szabály szerint megfelel a halálozás egyidejű növekedése« csak akkor állana, ha a halálozás elérné valahol a szükségszerű minimumot mely eddig ismeretlen, és absolute ki nem számítható, miután az emberek hibáinak befolyását a halálozásra szabatosan constatalni és elkülöníteni nem lehet; mert a Wappäus által megközelítőleg $1,73\%$ -ra kiszámított halálozási minimumot megdöntötte már a természet a magyarerdély országi israeliták 1866—70-ki átlagos $1,38\%$ halálozásával,*) ez 25% -kal kisebb mint a Wappäus minimuma. Hogy pedig az israelitáknak ezen csekély halálozása sem közelíti meg a szükségszerű minimumot, bizonyítja ugyan azok öt éven aluli gyermekeinek halandósága, mely viszonyítva a szülöttekhez $24,5\%$ -ot tett,*) holott az Norvégiában csak $17,9\%$; a norvégivel egyenlő gyermekhalandóság mellett csak $1,20\%$ lett volna az israeliták általános halálozása. Hogy azonban a jelenlegi népesedés-mozgalmi viszonyok mellett a fentebb idézett statistikai tétel nem áll, tanúsítja a tapasztalás, mely e tételt Szász és Hannoverországban már megcáfolta; számításom szerint ugyan is következő volt a születési és halálozási viszony:

*) V. Ö. X. táblázati D. tábl.

Szászországban		születési ‰	halálozási ‰	
1836—45	. .	3.861	. .	2.808
46—55	. .	3.878	. .	2.774
tehát 1846—55	. .	+ 0.017	. .	—0.034

ezen évtizednek epochalis mosto-
hasága daczára,
s daczára annak,
hogy ezen ország
kiválóan iparál-
lam, emelkedett a
születési viszony,
és csökkent a ha-
landóság.

1846—55	. .	3.878	. .	2.774
56—65	. .	3.995	. .	2.730
tehát 1856—65	. .	+ 0.117	. .	—0.044

Hannoverországban pedig

1846—55	. .	3.062	. .	2.319
56—64	. .	3.223	. .	2.199
e szerint 1856—64	. .	+ 0.161	. .	—0.120

Vajjon ezen tapasztalati tények után, az eddigi népesedés-
mozgalmi viszonyok mellett fentartható-e még tovább is a
fennebb idézett tétel?

Állittatik továbbá, hogy az alacsony születési számnak
ceskély halálozás szokott megfelelni; ebből tehát az követ-
keztethető, hogy a hol kevesebb születik, kevesebb is hal el.
Ezen állítás is (mint megfordított variatiója a fennebbi tétel-
nek) akkor állana, ha csak a gyermekkor gyengességei és
az aggkor gyarlósága, meg véletlen szerencsétlenség folytán
következnék be a halálozás; vagy ha legalább a mestersé-
gesen előidézett visszáságokból eredett, a civilisatio előhala-
dásával ismét kiírtható járványos kórok nem léteznének. Hogy
azonban az eddigi népesedésmozgalmi viszonyok mellett ezen
tétel sem áll, erre nézve a II és IV táblázatból számos pél-
dát hozhatok fel.

XII. Táblázat.

a)

Sorszám	mutató sz. ¹⁾	Ország	ezer lak. után		szület. és halál. köz. különbs.	ezer élön született közül meghals.		több halt el 0—5 éves	Ország	mutató sz. ¹⁾
			keveseb. született	és több halt el		0—1 éves	1—5 éves			
1	11	francia ²⁾	5.65	6.97	12.62	+ 56.9	+42.7	99.6	mint norvég	1
2	»	»	6.16	4.44	10.60	23.1	35.0	58.1	» dán	4
3	»	»	6.26	3.25	9.51	33.2	19.9	53.1	» holstein	5
4	»	»	4.92	4.51	9.43	12.1	37.5	49.6	» svéd	2
5	9	belga	1.29	6.29	7.58	41.9	52.2	94.1	» norvég	1
6	11	francia	2.91	4.45	7.36	45.2	33.3	78.5	» slezvig	3
7	21	osztrák	1.12	4.79	5.91	— 3.1	37.7	34.4	» szász	16
8	3	slezvig	2.84	2.52	5.36	+ 19.7	12.4	32.1	» norvég	1
9	18	bajor	4.07	1.08	5.15	115.6	—51.5	64.1	» porosz	15
10	13	baden	1.51	3.63	5.14	108.3	—30.3	78.0	» angol	6
11	11	francia	2.51	2.61	5.12	— 18.1	+29.7	11.6	» svájcz	7
12	18	bajor	3.39	1.72	5.11	+ 38.3	1.6	39.9	» island	14
13	»	»	1.55	3.33	4.88	107.8	—13.2	94.6	» hessen	10
14	9	belga	1.90	2.57	4.47	18.2	+29.4	47.6	» holdstein	5
15	7	svájcz	3.75	0.66	4.41	71.3	—40.1	31.2	» »	»
16	9	belga	0.56	3.83	4.39	— 2.9	+47.0	44.1	» svéd	2
17	20	sardiniai	1.37	2.85	4.22	+ 17.0	12.7	29.7	» porosz	15
18	12	holland	0.72	3.40	4.12	52.5	3.6	56.1	» angol	6
19	9	belga	1.50	1.72	3.22	8.8	38.2	47.0	» hannover	8
20	2	svéd	0.73	2.46	3.19	44.8	5.2	50.0	» norvég	1
21	18	bajor	0.83	2.21	3.04	109.1	—38.9	70.2	» holland	12
22	4	dán	0.49	2.53	3.02	33.8	+ 7.7	41.5	» norvég	1
23	19	toscana	0.95	1.99	2.94	4.2	13.5	17.7	» porosz	15
24	13	baden	1.51	1.30	2.81	54.5	— 8.2	46.3	» hessen	10
25	18	bajor	1.96	0.78	2.74	127.1	43.2	83.9	» erdély	17

s. a. t. s. a. t.

¹⁾ Ezen rovat számai azon számot jelölik, mely alatt valamely ország a II. táblázaton előfordul.

²⁾ Ez így olvasandó: Franciaországban ezer lakos után kevesebb született 5.65, és több halt el 6.97 mint Norvégországban. Továbbá ugy azon első sorban: Franciaországban ezer élön született közül meghalt 0—1 éves 56.9 több, 1—5 éves 42.7 több, több halt el 0—5 éves 99.6 mint Norvégországban, s. i. t.

Norszám	mt. sz. *)	Ország és vallásfelekezet	ezer lak. után kevesebb, és több halt születtett meg	szülöttök és elhunytak közötti többség	ezer élón szülött közl meghalt közötti 0-1 éves	1-5 éves	öbbaht el 0-5 éves	Ország és vallásfelekezet	mt. sz. *)
1	50	krajnai róm. catholicusoknál	4.38	19.11	23.49	+ 86.3	+ 110.2	196.5	8
2	33	felső anstr. evangel.	11.05	10.07	21.12	125.1	116.4	241.5	»
3	41	karinth. róm. cath.	4.92	15.90	20.82	136.5	17.4	153.9	»
4	38	morvai evangelic.	4.11	14.13	18.24	110.8	53.4	164.2	»
5	46	galiciai israel.	0.21	17.83	18.04	122.5	125.4	247.9	»
6	10	erdélyi unitár.	2.90	13.57	16.47	76.1	59.2	135.3	»
7	31	morvai israeli.	7.83	7.51	15.34	73.9	47.4	121.3	»
8	48	salzburgi róm. cath.	2.10	13.19	15.29	131.1	—	36.8 94.3	»
9	37	cseh evangelic.	1.37	13.74	15.11	142.8	+ 52.4	195.2	»
10	50	krajnai róm. cath.	0.26	14.21	14.47	22.1	65.0	87.1	»
11	59	alsó anstr. »	9.05	4.85	13.90	153.9	+ 25.9	128.0	»
12	36	bukov. keleti gör.	1.26	12.28	13.54	101.4	+ 77.4	178.8	»
13	22	végvidéki róm. cath.	1.03	12.47	13.50	90.9	+ 41.9	131.9	»
14	47	stajer »	0.30	12.98	13.28	93.9	+ 6.2	100.1	»
15	56	cseh reformát.	8.62	3.63	12.25	41.1	+ 68.1	109.2	»
16	41	karinth. róm. cath.	0.80	11.00	11.80	72.3	—	27.8 44.5	»
17	32	cseh israelitáknál	3.73	7.97	11.70	72.9	+ 46.4	119.3	»
18	57	velencei róm. cath.	6.47	3.93	10.40	63.6	+ 31.4	95.0	»
19	55	lombard. »	6.68	3.51	10.19	47.0	+ 40.8	87.8	»
20	56	cseh reformát.	4.69	5.46	10.15	70.7	+ 35.4	106.1	»
21	9	magyar israelit.	4.12	4.90	9.02	64.2	+ 45.2	109.4	»
22	46	galiciai »	8.91	0.02	8.93	9.5	+ 72.0	81.5	»
23	56	cseh reformát.	7.76	0.87	8.63	94.2	+ 6.5	100.7	»
24	59	alsó anstr. róm. cath.	6.65	1.85	8.50	112.9	—	13.2 99.7	»
25	57	velencei róm. cath.	2.54	5.76	8.30	93.2	—	1.3 91.9	»

*) Ezen rovat számai azon fősorszámot jelölik, mely alatt az illető hitfelekezeti népesség a IV táblázaton előfordul.

26	55	lombard	róm. cath.	2.75	5.34	8.09	76.6	+	8.1	84.7	mint bukov. róm. catholicusok.	40
27	48	salzburgi	»	3.32	4.52	7.84	119.2	—	50.8	68.4	» erdélyi unitár.	10
28	56	cseh reformát.	»	4.97	2.54	7.51	28.2	+	61.0	89.2	» szilez róm. cath.	49
29	57	velencez. róm. cath.	»	3.99	3.36	7.35	79.5	—	3.3	82.8	» galíciai evang.	45
30	59	also austr.	»	6.95	0.37	7.32	142.8	—	15.2	127.6	» morvai róm. cath.	58
31	55	lombard	»	4.20	2.94	7.14	62.9	+	12.7	75.6	» galíciai evang.	45
32	50	krajnai	»	1.47	5.54	7.02	10.2	—	51.0	61.2	» unitáriusoknál	10
33	43	tyrolai	»	4.11	2.70	6.81	39.4	—	2.1	41.5	» magy. gör. cath.	11
34	58	morvai	»	2.10	4.48	6.58	10.1	—	41.1	51.2	» szilez. evang.	44
35	16	erdélyi evang.	»	1.95	4.55	6.50	30.1	—	16.7	46.8	» erdélyi reform.	13
36	47	stajer róm. cath.	»	1.52	4.31	5.83	82.0	—	7.8	74.2	» unitár.	10
37	57	velenc.	»	2.82	2.84	5.66	50.7	+	24.3	75.0	» szilez róm. cath.	49
38	55	lombard.	»	3.03	2.42	5.45	34.1	—	33.7	67.8	» » » »	»
39	18	magyar reform.	»	3.26	1.73	4.99	83.8	—	19.1	64.7	» magy. kel. gör.	15
40	17	» evangelic.	»	1.06	3.87	4.93	33.1	+	28.6	61.7	» galíciai evang.	45
41	46	galíciai izraelit.	»	1.38	3.53	4.91	11.5	—	57.5	69.0	» magyar gör. cath.	11
42	42	felső austr. róm. cath.	»	1.55	3.31	4.86	113.9	—	40.8	73.1	» erdélyi unitár.	10
43	55	lombard.	»	4.28	0.51	4.79	7.0	+	1.7	8.7	» cseh. róm. cath.	53
44	49	szilez.	»	3.65	1.09	4.74	12.9	—	7.1	20.0	» szilez evang.	44
45	60	galíciai görög	»	1.64	3.08	4.72	48.5	—	0.5	49.0	» magy. kel. gör.	15
46	17	magyar evang.	»	2.68	1.68	4.36	70.3	—	4.9	65.4	» » » »	»
47	41	karinth. róm. cath.	»	2.02	2.33	4.35	60.4	—	41.8	18.6	» erdélyi unitár.	10
48	22	végvidéki	»	2.45	1.82	4.27	29.1	+	8.1	37.2	» végvid. kel. gör.	21
49	16	erdélyi evangel.	»	0.29	3.54	3.83	32.2	—	19.4	51.6	» erdélyi gör. cath.	14
50	51	isztriai róm. cath.	»	0.84	2.57	3.41	49.7	—	82.9	132.6	» » » »	»
51	19	erdélyi	»	1.49	1.85	3.34	46.5	—	13.7	32.8	» magy. kel. gör.	15

s. a. t. s. a. t. Ugy olvasandó mint az előbbeni, a) alatti tábla.

Mely tétel ellenében ennyi kivételt tehet kimutatni, megállhat-e az tovább is szabálynak?

Ezen fejtegetés alapján tehát azt állítom, hogy a magasabb vagy alacsonyabb születési viszony szükségszerű következése, de a jelenlegi népesedésmozgalmi viszonyok mellett nem oka a nagyobb vagy kisebb halandóságnak.

Ha midazáltal jelen fejtegetésem nem ismertetnék el helyesnek, szolgáljon mentségemül a jó akarat ily fontos problema megoldásához egy homokszemmel hozzájárulhatni; talán sikerülend ez által legalább új, helyesebb eszméket felköltenem; mert én nem vagyok statisticus ex professo, hanem gyakorló orvos, és csak kényszerűségből foglalkoztam e helyütt a statisticával, hogy kimutassam közegészségi állapotunk sanyaru voltát és a közegészségügy **gyökeres** organicus reformjának égető szükségét.

VI. Tábla.

Meghalt Magyarorszáiban.

a) Holt évek, = az ismertkoru elhunytak közép élettartama.

Meghalt.

Évszám	0—1 hónapig	1—6 hónapig	6—12 hónapig	1—2 évig	2—3 évig	3—4 évig	4—5 évig	5—10 évig	10—15 évig	15—20 évig	20—25 évig	25—30 évig	30—40 évig	40—50 évig	50—60 évig	60—70 évig	70—80 évig	80—90 évig	90—100 évig	100—éven felül	0—100 éven felül	
1852	53,668	30,774	22,888	28,532	14,529	8,020	5,790	16,038	7,738	7,442	8,008	9,709	19,056	18,822	22,303	20,947	11,444	3,540	620	95	309,963	1852
1853	57,450	33,558	26,818	34,769	19,397	12,562	8,813	21,706	10,339	9,123	9,210	11,040	22,141	22,339	25,477	24,687	13,395	4,144	742	104	367,814	1853
1854	50,754	31,127	26,434	35,376	20,071	13,567	10,972	23,555	11,696	10,860	10,744	13,234	27,715	28,607	31,993	30,038	15,158	4,640	751	103	397,395	1854
1855	64,241	38,816	29,181	42,773	26,952	18,381	15,540	34,690	19,762	18,424	18,238	21,654	46,661	40,523	46,931	41,913	19,813	5,643	957	124	556,217	1855 *)
1856	52,434	31,866	22,934	27,019	14,718	10,424	8,530	17,802	8,784	8,706	9,173	10,603	23,222	23,591	25,365	23,618	12,018	3,511	592	64	334,974	1856
1857	56,539	34,267	23,054	29,332	15,244	9,764	7,930	16,672	8,247	8,376	8,592	9,648	20,653	20,207	21,670	22,000	11,023	3,097	566	53	326,934	1857
1858	56,121	37,741	30,345	38,091	17,974	11,133	8,534	20,333	9,059	9,392	9,801	10,516	22,315	21,989	23,561	25,150	13,339	4,254	651	69	370,368	1858
1859	57,232	35,533	25,901	32,981	16,069	9,281	7,037	17,751	8,504	8,877	9,166	9,300	20,187	19,263	20,338	19,911	11,398	3,339	543	66	332,677	1859
1864	50,851	37,509	28,224	35,842	19,330	12,262	10,324	20,183	9,018	8,971	10,790	11,125	22,884	25,980	26,437	28,406	17,051	5,173	774	94	381,228	1864
1865	49,802	32,817	22,607	30,923	17,269	10,111	8,464	17,629	7,953	8,036	9,452	9,683	19,269	22,014	22,176	22,879	13,226	3,949	560	56	328,875	1865
összeg	549,092	344,008	258,386	335,638	181,553	115,505	91,934	206,359	101,100	98,207	103,174	116,512	244,103	248,335	266,251	259,549	137,865	41,290	6,756	828	3,706,445	
átélt évek	22,879	100,335 ₅	193,789 ₅	503,457	453,882 ₅	404,267 ₅	413,703	1,547,692 ₅	1,263,750	1,718,622 ₅	2,321,415	3,204,080	8,543,605	11,175,075	14,643,805	16,870,685	10,339,875	3,509,650	641,820	86,940	átélt évek =	77,959,329

Erdélyországban.

Magyarországi közép élettartam 21,03 év.

1851	6,198	4,080	3,436	3,648	2,298	1,510	1,100	3,176	1,713	1,898	1,763	1,990	3,550	4,157	4,567	5,370	3,579	1,328	337	61	55,759	1851
1852	6,860	4,128	2,933	3,460	1,992	1,277	1,009	2,626	1,585	1,669	1,845	1,923	4,003	4,242	5,203	5,764	4,323	1,687	390	71	56,990	1852
1853	6,942	4,340	3,270	4,087	2,587	1,546	1,366	3,378	2,004	1,984	2,164	2,401	4,776	5,548	6,599	7,026	4,994	1,794	409	77	67,292	1853
1854	6,460	4,249	2,949	4,117	2,692	1,895	1,654	4,144	2,149	1,982	2,056	2,467	4,831	5,305	6,143	6,161	4,313	1,511	348	52	65,478	1854
1855	7,447	4,768	3,592	4,427	3,125	2,298	2,118	5,191	2,605	2,421	2,351	2,691	5,687	5,949	7,082	7,175	5,338	1,761	455	54	76,535	1855 *)
1856	6,359	3,794	2,617	3,108	1,914	1,484	1,334	3,381	1,978	1,885	1,902	2,284	4,319	4,140	4,881	4,950	3,461	1,319	272	42	55,424	1856
1857	7,193	4,678	3,145	3,437	2,056	1,317	1,202	2,934	1,646	1,659	1,620	1,837	3,638	3,628	4,183	4,232	3,034	1,121	276	30	52,906	1857
1858	7,003	4,822	3,720	4,119	2,228	1,478	1,162	3,239	1,809	1,825	1,771	1,894	3,888	3,807	4,472	4,643	3,443	1,361	302	49	57,055	1858
1859	7,479	4,625	3,483	4,105	2,310	1,469	1,142	2,930	1,724	1,769	1,753	1,829	3,576	3,273	4,041	4,188	3,185	1,263	273	54	54,471	1859
1865	5,797	4,023	3,137	3,709	2,046	1,222	1,001	2,526	1,402	1,574	1,619	1,672	3,601	3,835	4,206	5,036	3,368	1,177	240	44	51,235	1865
összeg	67,738	43,507	32,282	38,217	23,248	15,496	13,088	33,545	18,615	18,666	18,844	20,988	41,869	43,904	51,377	54,565	39,038	14,322	3,302	534	593,145	
átélt évek	2,822 ₅	12,689 ₅	24,211 ₅	57,325 ₅	58,120	54,236	58,896	251,587 ₅	232,687 ₅	326,655	423,990	577,170	1,465,415	1,975,680	2,825,735	3,546,725	2,927,850	1,217,370	313,690	56,070	átélt évek =	16,408,926

Horvát-Tótországban.

1856-ban több számított 100-zal.
1858-ban „ 9-czel.
1859-ben kevesebb „ 100-zal.

Erdélyországi közép élettartam 28,21 év.

1854	3,378	2,787	2,686	3,175	1,796	1,222	998	1,928	1,022	1,103	1,282	1,678	3,687	4,559	4,892	3,237	1,281	328	46	4	41,089	1854
1855	4,236	3,258	2,578	3,196	2,231	1,624	1,440	3,025	1,487	1,439	1,572	1,887	4,149	4,849	4,938	3,718	1,612	381	71	6	47,697	1855 *)
1856	3,827	2,679	1,950	2,061	1,331	972	843	1,671	806	810	954	1,179	2,677	2,861	3,061	2,128	786	210	21	5	30,832	1856
1857	4,534	2,971	1,860	1,882	966	673	695	1,389	652	753	934	941	2,208	2,275	2,447	1,813	711	182	30	1	27,917	1857
1865	4,425	3,147	2,645	2,694	1,354	812	602	1,293	564	689	1,048	1,095	2,336	2,615	2,706	2,343	944	254	26	3	31,595	1865
összeg	20,400	14,842	11,719	13,008	7,678	5,303	4,578	9,306	4,531	4,794	5,790	6,780	15,057	17,159	18,044	13,239	5,334	1,355	194	19	179,130	
átélt évek	850	4,329	8,789	19,512	19,195	18,560 ₅	20,601	69,795	56,637 ₅	83,895	130,275	186,450	526,995	772,155	992,420	860,535	400,050	115,175	18,430	1,995	átélt évek =	4,306,644

Határőrvidéken.

1855-ben több számított 4-el.
1856-ban kevesebb „ 10-zel.
1865-ben „ „ 2-zel.

Horvát-tótországi közép élettartam 24,04 év.

1851	4,629	3,341	2,373	2,583	1,960	1,477	1,308	3,056	1,204	1,197	1,186	1,663	3,137	3,613	3,425	2,384	1,207	337	86	12	40,178	1851
1852	5,429	3,039	2,436	2,727	1,477	1,109	917	2,518	1,095	1,085	1,154	1,399	2,628	3,132	3,038	2,151	1,040	330	70	10	36,784	1852
1853	5,956	4,681	4,158	4,751	2,668	1,370	1,157	2,833	1,284	1,410	1,366	1,736	2,972	3,438	3,652	2,583	1,366	436	93	9	47,919	1853
1854	5,159	3,692	3,296	3,995	2,303	1,468	1,010	2,774	1,604	1,586	1,707	2,188	4,415	4,869	5,206	3,453	1,556	451	86	8	50,826	1854
1855	5,839	4,224	3,477	4,130	2,911	1,965	1,606	3,497	2,088	2,071	2,027	2,466	5,265	5,337	5,315	3,652	1,584	459	101	16	58,030	1855 *)
1856	5,801	3,643	2,437	2,743	1,760	1,273	1,006	1,931	1,036	1,274	1,355	1,491	3,153	3,058	3,287	2,324	909	283	63	6	38,833	1856
1857	6,098	3,902	2,595	2,404	1,446	1,003	921	1,724	874	1,083	1,240	1,340	2,713	2,566	2,874	2,054	859	250	60	5	36,011	1857
1858	5,771	4,431	3,575	3,786	2,059	1,388	1,141	2,212	1,048	1,242	1,437	1,496	3,119	2,855	3,370	2,421	1,043	363	65	5	42,827	1858
1859	6,130	4,684	3,993	4,437	2,720	1,586	1,176	2,308	958	1,239	1,520	1,386	2,636	2,475	2,905	2,207	893	299	56	3	43,608	1859
1865	5,601	4,106	3,459	3,967	2,163	1,406	1,135	2,400	838	1,006	1,506	1,619	2,828	2,946	3,087	2,683	1,055	286	62	4	42,157	1865
összeg	56,413	39,743	31,799	35,523	21,467	14,045	11,377	25,253	12,029	13,193	14,498	16,784	32,866	34,289	36,159	25,909	11,512	3,494	742	78	437,173	
átélt évek	2,350 ₅	11,591 ₈	23,849 ₃	53,284	53,667 ₅	49,157 ₅	51,196 ₅	189,397 ₅	150,362 ₅	280,877 ₅	326,205	461,560	1,150,310	1,543,005	1,988,745	1,684,085	863,400	296,990	70490	8,190	átélt évek =	9,208,715

A magyar államban.

Határőrvidéki közép élettartam 21,06 év.

*) 1854-ki november 1-étől 1855-ki december végeig = 14 hó alatt.

	693,643	442,100	334,186	422,386	233,946	150,349	120,977	274,463	136,275	134,860	142,306	161,064	333,895	343,687	371,831	353,262	193,749	60,461	10,994	1,459	4,915,893	
átélt évek	28,901 ₉	128,945 ₁₀	250,639 ₆	633,579	584,865	526,221 ₅	544,396 ₅	2,058,472 ₅	1,703,437 ₅	2,360,050	3,201,885	4,429,260	11,686,325	15,465,915	20,450,705	22,962,030	14,531,175	5,139,185	1,044,430	153,195	átélt évek =	107,883,614

Magyar birodalomban a közép élettartam 21,95 év.

b)

Ezer összes kora elhunyt közül meghalt a következő országokban.

Életkor	Magyar		Erdély		Horváltót		Határőr-vidéken		Lajtántul		Lombard Velencze		Hesszia		Baden		Bajor		Francia		Porosz		Szász		Angol		Svájcz		Külállami átlag	Magyarországban e szerint ezer összes kora elhunyt közül meghalt több vagy kevesebb				
	10 évi átlagban		10 évi átlagban		5 évi átlagban		10 évi átlagban		1852—59=8 évi átlagban		1852—59=8 évi átlagban		1863—65=3 évi átlagban		1852—63=12 évi átlagban		1852—62=11 évi átlagban		1853-ban normális év		1853—62=10 évi átlagban		1834—58=25 évi átlagban		1851—65=15 évi átlagban		Gisi szerint 1850—65							
		rang-sor*)		rang-sor		rang-sor		rang-sor		rang-sor		rang-sor		rang-sor		rang-sor		rang-sor		rang-sor		rang-sor		rang-sor		rang-sor		rang-sor					rang-sor	
0—1 hó	148	VII	144	III	114	II	129	V	129	IV	216	VIII	94	I	136	VI	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4 államban	144	+ 4	Ha Angol és Szászország mellőztetik, akkor a többi nyolcz külállammal valamennyi életkort lehet évtized szerint összehasonlítani; meghalt eszerint hazánkban több vagy kevesebb mint nyolcz külállamban.		
2—6 »	93	V	73	II	83	III	91	IV	101	VI	60	I	127	VII	129	VIII	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	»	104	— 11				
7—12 »	70	V	55	II	65	III	73	VIII	66	IV	46	I	72	VII	71	VI	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	»	64	+ 6					
év																																		
0—1	311	IX	242	III	262	IV	293	IV I	296	VIII	322	X	293	VI	336	XI	378	XIII	177	I	277	V	362	XII	236	II	9	»	297	+ 14				
1—2	91	XI	64	V	73	VIII	81	IX	69	VI	72	VII	61	IV	51	II	45	I	55	III	—	—	—	—	84	X	7	»	62	+ 29				
2—3	49	X	39	VII	43	IX	49	XI	37	VI	34	V	29	IV	24	II	20	I	28	III	—	—	—	—	42	VIII	»	31	+ 18					
3—4	31	X	26	VII	30	IX	32	XI	24	VI	19	IV	20	V	16	II	14	I	18	III	—	—	—	—	27	VIII	»	20	+ 11					
4—5	25	IX	22	VIII	25	X	26	XI	19	VI	16	V	15	IV	12	II	10	I	13	III	—	—	1—6 évig	—	19	VII	»	15	+ 10					
1—5	196	XIII	151	VIII	171	IX	188	XII	149	VII	141	VI	125	IV	103	II	89	I	114	III	176	XI	141	V	172	X	9	»	134	+ 62				
6—10	56	X	57	XI	52	IX	58	XII	45	VII	35	IV	33	III	30	II	24	I	36	V	50	VIII	—	—	44	VI	8	»	37	+ 19				
11—15	27	IX	31	XI	25	VIII	28	X	25	VII	22	IV	16	II	17	III	12	I	23	V	—	—	—	—	23	VI	7	»	20	+ 7				
16—20	26	VII	31	XII	27	VIII	30	XI	26	VI	25	V	23	IV	19	II	14	I	29	IX	—	—	—	—	30	X	7	»	24	+ 2				
21—25	28	V	32	VIII	32	IX	33	X	27	IV	28	VI	30	VII	24	II	20	I	38	XII	27	III	—	—	35	XI	8	»	29	— 1				
26—30	31	VII	35	IX	38	X	38	XI	29	IV	29	V	30	VI	23	II	21	I	34	VIII	27	III	—	—	—	—	7	»	27	+ 4	8 kül-állami átlag			
0—10	563	XIII	450	III	455	VII	539	XII	490	VIII	498	X	451	IV	469	VI	491	IX	327	I	503	XI	—	—	452	V	372	II	9	»	450	+ 113	450	+ 113
11—20	53	XI	62	XIII	52	IX	58	XII	51	VII	47	VI	39	III	36	II	26	I	52	VIII	43	V	—	—	40	IV	»	43	+ 10	42	+ 11			
21—30	59	VIII	67	X	70	XI	71	XII	56	V	57	VII	60	IX	47	III	41	I	72	XIII	54	IV	47	II	65=26—35 évig	57	VI	»	55	+ 4	56	+ 3		
31—40	66	X	71	XI	84	XIII	75	XII	64	IX	57	V	52	IV	50	III	48	I	62	VII	62	VIII	50	II	65=36—45 »	60	VI	»	56	+ 10	57	+ 9		
41—50	67	VIII	74	XI	96	XIII	79	XII	72	X	61	IV	60	III	61	V	59	II	64	VI	65	VII	56	I	65=46—55 »	70	IX	»	63	+ 4	64	+ 3		
51—60	72	II	87	IX	101	XIII	83	VI	86	VII	70	I	91	XI	87	VIII	82	V	90	X	76	IV	76	III	76=56—65 »	98	XII	»	84	— 12	85	— . . 13		
61—70	70	XII	92	IX	74	XI	59	XIII	89	X	92	VII	119	III	113	IV	109	V	121	II	92	VIII	103	VI	91=66—75 »	138	I	»	108	— 38	109	— . . 39		
71—80	37	XI	66	X	30	XII	26	XIII	66	IX	85	VII	94	V	103	IV	105	III	141	I	75	VIII	88	VI	75=76—85 »	125	II	»	98	— 23	99	— . . 62		
81—90	11	XI	24	IX	7	XIII	8	XII	23	X	31	VI	32	V	32	IV	36	III	64	I	27	VII	26	VIII	22=86—95 »	38	II	»	34	— 23	35	— . . 24		
90—en felül	2	X	7	II	1	XIII	2	XI	3	V	2	VIII	2	IX	2	VII	3	IV	7	I	3	III	1	XII	1=95 éven felül	2	VI	»	3	— 1	3	— . . 1		
összeg	1000		1000		1000		1000		1000		1000		1000		1000		1000		1000		1000		1000				1000				+ 139 = + 139			

Ezen táblázathoz nem kell commentar, mert a számoknak egyszerű összehasonlítása mutatja, mily rosszul állanak halandósági tekintetben Szent István koronaországai, némileg az erdélyi gyermekhalandóság kivételével. Királyhágón — innen csak 16—30 évig aránylag valamivel kedvezőbb a halálozás, mert hogy az 50 évnél idősebb elhunytak száma a többi országhoz képest oly csekély, ez igen szomorú jelenség, valamint az is, hogy a felnőttek halandósága 51—60 évig éri el a maximumot; míg Erdélyben, s főleg a külállamokban tíz évvel később áll be a halálozási maximum; de még a 71—80 éves elhunytak száma is nagyobb külföldön, mint nálunk az 51—60 éveseké; sőt néhány államban a 81—90 éves emberek oly nagy számmal vannak, hogy majdnem annyi hal el közülök, mint nálunk a 71—80 éves. És ez igen természetes, mert ha gyermek s ifjúsági korban halnak el sokan, magasabb kort kevesebben érhetnek el, de még ezeknek is tetemes része idő előtt múlik ki. — Ennek hazánkra nehezülő káros következményét mérlegelni, az olvasóra bízom.

*) A rangsort jelző számok a vízszintes sorokban kimutatott azonos kora elhunytak számára vonatkoznak.

a) Európai államok népességének középkora.

	<u>fogyasztó</u>	<u>termelő</u>		<u>fogyasztó</u>	<u>termelő</u>
1870-ben volt Magyarorszáiban	4.165,663	+7.022,839	a Magyarállamban	5.739,016	+ 9.770,446
19 küllál. átlag mellett lett volna	3.745,910	+7.442,592	» »	5.192,567	+10.316.895
e szerint kevesebb lett volna a fogy.	419,753 ^{m^l}	s annyiv. több term.	» »	— 546,449 ^{ezel}	s annyiv. több term.
Francia arány szerint lett volna	3.055,580	+8.132,922	» »	4.235,634	+11.273,828
tehát kevesebb » »	1.110,084 ^{ezel}	s annyiv. több term.	» »	—1.503.382 ^{ezel}	s annyiv. több term.
Franciaia életkor mellett Magyarországon	8,207,552	ember	a Magyarállamban pedig	11.443,530	ember
ugyanazon vagyont képviselt volna					
melyet képviselt 1870-ben	11.188,502	»	»	»	15.509,462 ember

M. T. Akad. Ért : A Társ. Tud. köreiből. 1875.

b) Europai államok népességének középlettartama.

Legoyt szerint a középlettartam kö- vetkező:					tiz ezer el- hunyt között volt 60 évnél idősebb	
Ország	mely évi el- hunytak után számítva	év	hónap			
1 Norvég . .	1851—1855	36	7	Dr. Gisi Vilmos szerint . . .	3	3.031
2 Svajcz . .	1850—1864	36	7		2	3.335
3 Francia . .	1851—1860	36	1		4	2.913
4 Hannover .	1853—1858	35	4		1	3.340
5 Slezvig . .	1845—1854	33	6		5	2.911
6 Belgium . .	1851—1860	32	8	Dr. Weszelovszky szerint . .	7	2.464
7 Dánia . .	1850—1854	31	10		8	2.390
8 Svéd . .	1856—1860	30	10		6	2.547
9 Holland . .	1850—1859	30	6		9	2.175
10 Skót . .	1856—1858	30	5		10	2.136
11 Hesszia . .	1863—1865	30	—		12	1.987
12 Baden . .	1852—1863	29	11		11	2.019
13 Bajor . .	1851—1860	29	4			
14 Angol . .	1851—1860	29	1			
15 Szász . .	1850—1858	26	8			
16 Porosz . .	1851—1860	26	6			
17 Toscana .	1858—1860	25	9			
18 Osztrákall.	1858—1861	24	6			
átlag					átlag	2.604
és pedig . .				német tartományai.	év hó	
				illyr	29 3	
				olasz	25 6	
				szláv	22 7	
19 Magyarállam	22	—	—		13	1.261
és pedig				Erdélyor. 1851—59 és 1865	28 2.5	1 1.884
				Társorsz. 1854—57 és 1865	24 —	3 1 124
				Végvidék 1851—59 és 1865	21 — 22 nap	4 955
				Magyarorsz. 1852—59 és 1864—65	21 — 11 nap	2 1.204
Poroszország 25 kormánykerülete kö- zött legrövidebb a középlettartam						
1 Königsberg	22	11		1853—1864	1	1.600
2 Gumbinnen	22	10			2	1.596
3 Danzig	22	6			3	1.509
4 Oppeln	22	1			4	1.480
5 Marienwerder	21	7			6	1.368
6 Posen	21	7		1856—1865	5	1.475
7 Bromberg	21	—			7	1.298
Zwickau } szászországi	21	1				1.641
				korm. kerület		

Dr. Weszelovszky szerint

c) Minthogy a nagy gyermekhalandóság lenyomja a középlettartamot, szolgáljon összehasonlítással néhány államnak középlettartama, melynél az elhunyt gyermekek nem vétetnek számba.

Ország, és kormánykerületek				mely évi elhunytak után számított a köz. élettartam	összes el- hunyt után	0—1 éves	0—5 éves			
						elhaltak kihagyásával				
					számított közép élettartam					
1	Belgium			1855	38.90	2	45.86	1	53.98	
2	Francia			1853	37.65	3	45.69	4	52.64	
3	Hannover			1862—1864	35.44	5	44.66	—	—	
4	Holland			1856	34.70	4	44.74	3	53.00	
5	Hesszia			1863—1865	29.96	7	42.22	7	50.71	
6	Baden			1852—1863	29.90	6	43.57	5	51.71	
7	Bajor			1852—1862	29.28	1	46.50	2	53.89	
8	Angol			1851—1865	29.14	10	38.07	9	48.20	
9	Porosz			1853—1864	26.22	11	36.08	10	47.25	
10	Szász			1834—1865	25.91	8	40.91	6	51.16	
11	Osztrákállam			1857—59 és 1865	25.20	9	40.54	8	49.48	
átlag					31.12		42.62		51.20	
12	Magyarállam					21.95	12	31.19	11	41.77
1	Erdély	ugyan azon évekből				28.21	1	36.41	1	44.89
2	Horvát-tót	számítva mint fenn-				24.04	2	32.48	2	41.63
3	Végvidék	tebb				21.06	4	29.66	4	39.52
4	Magyar					21.03	3	30.39	3	41.45
1	Königsberg	1853—1864				22.94	3	31.60	3	44.51
2	Gumbinnen					22.82	4	31.13	2	44.53
3	Danzig					22.55	1	31.97	4	43.32
4	Oppeln					22.07	2	31.73	1	44.84
5	Marienwerder					21.64	5	30.56	6	42.20
6	Posen	1856—1865				21.62	7	29.45	5	42.21
7	Bromberg					21.05	6	29.46	7	41.47
Zwickau } Szászországi						21.12		36.89		49.01

Ezen c) táblázati összehasonlítás mutatja, hogy még az idézett porosz kormány kerületek nagyobb felének középlettartama is kedvezőbb a miénknél, ha az az elhunyt gyermekek kihagyásával számított; a többi államoknak így számított középlettartama pedig nagyban felülmúlja a miénket, világos jelöl annak, hogy nálunk nem csak a gyermekek halnak el nagyobb számmal mint más államokban, de a magasabb koruaknak is tetemes része korai halállal múlik ki, a mint ez a VI táblázaton b) alatt látható.

Ennél sokkal tanulságosabb s érdekesebb azon korosztályok egymás közötti, és egyes korosztályoknak megfelelő születettekkel való összehasonlí-
alkotó években láttak napvilágot, mely években a 41—50 évesek korosztálya szülöttéi állottak fegyver alatt, czélszerű leend ezen két korosztályt egyenlően fel-

A)

Ország és megyék	1855—59-ben1851—54-ben		Az 1870-ki népszámlálás szerinti						
	összes születettek át- lagának fele =		11—15	16—20	21—25	26—30	31—35	36—40	41—45
	11—15 16—20 évesek		éves korosztálybeli lakosoknak ötöd része.						
Magyarországban .	219.782	216.047	238.761	204.476	178.393	184.039	154.974	144.691	112.582
Erdély » .	38.899	37.726	50.336	43.817	41.295	38.504	33.524	32.833	26.286
Horvát-tót » .	19.204	17.873	20.250	17.410	17.675	18.196	16.260	13.850	11.603
Határőrvidéken .	25.887	23.083	24.555	20.789	20.271	21.901	19.153	15.447	12.942
Királyhágón inneni magyar megyékben .	107.927	105.838	118.046	100.255	82.329	89.540	76.457	70.791	56.407
tót » .	31.415	30.493	32.891	27.832	22.047	25.863	20.936	20.913	15.840
ruthen » .	9.839	7.696	13.172	9.566	8.351	9.766	7.847	8.053	5.519

Más culturállamok tapasztalata szerint az egy év alatt születetteknek legalább fele túléli,
vagy csak eléri, avagy legalább nagyon megközelíti a 30-ik korévet.*)

Hazánkat illetőleg az összehasonlítást e tekintetben csak megközelítőleg lehet tenni, mert
csak az utóbbi két évtizedből vannak megbízható adataink; minthogy pedig a népszámlálásnál alig
mondhatnak be valahol pontosan a korévek, azért csak évötödes korosztályok vétetnek fel az össze-
hasonlításba. Itt azonban nem csekély nehézséget okoz azon körülmény, hogy a kerek 20, 30 s. a. t.
évesek száma tetemesen meghaladja a megelőző korévüek számát; ugyan ez áll — bár kissébb
mértvben — a 25 és 35 évesekről. Ezen aránytalanságot nagy részben akkép lehet kiegyenliteni,
hogy az öt évi korosztályba az évötöd első éveleinek fele, és a következő évötöd első éveleinek is
fele¹ vétetik a közbenső négy évhez, például: a 16—20 évesek korosztályába számítottak a 17, 18,
19, 20 évesek egészben, a 16 és 21 éveseknek pedig fele: a 16 évesek a 21 éveseknél nagyobb szá-
mának kihagyott fele u. is helyreállítja némileg az arányt, az az elsimitja az aránytalanságot mely
abból ered, hogy számos 21 éves egyén 20 évesnek iratta be magát; a fenn felállított öt évi kor-
osztályok tehát ily módon vannak számítva. A husz évnél magasabb korosztályok azonban csak
az 1851—54-ki szülöttekhez viszonyítva hasonlíthatók össze, mert korábbi, az illető korosztályok-
nak megfelelő születési adataink ismeretlenek. Ezen összehasonlításnak azért mégis van megköze-
lítő értéke, minthogy államunk egyes részei között 1850-től 1830-ig a születési arány alig külön-
bözött az 1851—59-ben észlelt aránytól. E szerint

Ország és megyék:	Korosztály:	11—15 évet	16—20 évet	21—25 évet	26—30 évet	31—35 évet	36—40 évet	41—45 évet
Magyarországban	100 szülött	54	47	41	43	36	33	26
Erdély »		65	58	55	51	44	43	35
Horvát-tót »		53	49	49	51	45	39	32
Határőrvidéken	közül tulélte	47	45	44	47	41	33	28
Anyországi } magyar megyékben		55	47	39	42	36	33	27
tót »		52	46	36	42	34	34	26
ruthen »		67	62	54	63	51	52	36

Ezen összehasonlításnál azonban figyelembe veendő, hogy a korosztályokban a tényleges
népesség van kimutatva, abban tehát számos idegen leginkább a férfikorból van foglalva, míg az
1851—59-ben születettek — csekély kivétellel — csak hazabeliek.

B)

Korosztály	0—5 évig	6—10 évig	0—10 évig
Magyarösszállamban .	146.67	115.52	262.19
Magyarországban . .	147.58	115.31	262.89
Erdély » . .	137.05	114.62	251.69
Horvát-Tót » . .	143.62	114.24	257.86
Határőrvidéken . . .	157.65	120.10	277.75
Király- } hágón } } inneni magyarok	147.47	114.61	262.08
} tuli » .	140.61	116.16	256.77
Németek	133.09	109.02	242.11
Rumenek	144.19	115.33	259.52
Tótok	154.10	115.04	269.14
Szerbek	157.25	112.34	269.59
Ruthenek	165.08	139.56	304.64

Ha egy népesalád nem szenved valami su-
szerű; míg államunk egyes részeiben Erdély, és az

1. Magyarországban ugyan is a 26—30
az előbbi korosztályt illetőleg a társországokban és
osztálya meghaladja a megelőző korévüek számát
számmal vannak a tótoknál és rutheneknél mint a
ruthen több mint a 21—25 éves. Végre a németek-

2. A korosztályok számbeli csökkenésénél
tekintetben rendellenes igen nagy ingadozás vehető
pasztalunk. A 11—20 évesek ugyan is aránylag leg-
kezőjét látjuk, itt a csökkenés csak 1%-nál kissé
rályhágón inneni magyaroknál ezen két korosztály

3. Végre a négy legmagasabb korosztály,
Nem kevésbé fontos de egyszersmind szo-
osztályban az összes nemzetiségek között maj¹ a
éven felüliek korosztályai, említésre alig méltó cse-
halalozásának oka nem a fajban, hanem a külvizszo-
czélszerűnek tartja elrendelni.

Az összehasonlítás könnyítése végett a kö-

Korosztály	6—10	—
Magyar államban	31.15	—
Magyarország	32.27	—
Erdély »	22.45	—
Horvát-Tótország	29.38	—
Határőrvidéken	37.55	—
Király- } hágón } } inneni magyaroknál . .	32.86	—
} tuli magyaroknál . .	24.45	—
Németeknél	24.07	—
Rumeneknél	28.86	—
Tótoknál	39.06	—
Szerbeknél	44.91	—
Rutheneknél	25.52	—

tása, mely korosztályok után az V. táblán kiszámított a közép életkor; s minthogy a 21—30 évesek osztályának szülöttéi hazánk történetében korszakot
osztva előtűntetni az azokban előforduló rendellenesség kimutatására.

Az V. táblázati felvétel szerint az egyes korosztályokban foglalt népesség ezrelék számokban.

11—15 évig	16—20 évig	11—20 évig	21—25 évig	26—30 évig	21—30 évig	31—35 évig	36—40 évig	31—40 évig	41—45 évig	46—50 évig	41—50 évig	51—60 évig	61—70 évig	71—80 évig	81—90 évig	90 éven felül	Korosztály
107.85	94.86	202.71	81.71	86.32	168.03	72.24	68.48	140.72	52.70	53.26	105.96	70.32	37.30	10.73	1.76	0.28	Magyarállamb.
109.43	96.53	205.96	80.40	86.12	166.52	70.96	68.44	139.40	51.70	53.34	105.04	70.84	36.78	10.53	1.77	0.27	Magyarorsz.
103.86	93.60	197.46	86.14	81.57	167.71	69.80	69.30	139.10	55.00	54.33	109.33	73.62	43.53	14.42	2.68	0.46	Erdély »
102.40	86.80	189.20	86.57	91.24	177.81	81.41	70.73	152.14	57.74	54.54	112.18	67.02	34.16	8.41	1.06	0.16	Horvát-Tótor.
104.69	88.36	193.05	82.13	92.46	174.59	80.72	65.54	146.26	53.70	49.66	103.36	62.47	33.78	7.99	0.67	0.08	Határőrvidék.
110.46	97.06	207.52	75.40	85.95	161.35	71.87	67.86	139.73	52.38	53.39	105.77	72.66	38.03	10.84	1.77	0.25	Király- hágón } } inneni magy. } tuli magy.
105.66	88.32	193.98	83.07	80.02	163.09	69.78	68.35	138.13	54.85	53.95	108.80	77.08	44.95	14.26	2.42	0.52	
109.54	103.06	212.60	78.94	83.15	162.09	72.27	67.14	139.41	54.23	53.15	107.38	77.25	43.13	13.57	2.18	0.28	Németek
105.72	97.44	203.16	80.26	82.94	163.20	73.66	69.90	143.56	53.61	54.11	107.72	68.48	39.66	12.08	2.23	0.39	Rumenek
108.25	94.29	202.54	72.07	86.98	159.05	68.53	70.31	138.84	52.06	57.08	109.14	73.58	35.56	10.08	1.80	0.27	Tótok
105.27	100.64	205.91	79.30	87.72	167.02	78.22	66.60	144.82	51.28	50.60	101.88	70.07	32.62	7.24	0.73	0.12	Szerbek
115.66	85.31	200.97	70.90	86.40	157.30	67.50	71.78	139.28	47.95	51.74	99.69	56.70	30.15	8.87	2.00	0.40	Ruthenek

lyos bajban, tehát rendes viszonyok között a korosztályoknak legifjabbtól kezdve legidősebbig állandó, folytonos számszerinti csökkenése egészen természet-
erdélyi magyarok kivételével valamennyi népfajnál kivételek észlelhetők.

évesek nagyobb számmal vannak mint a 21—25 évesek, ugy szinte a 46—50 éveseknek száma meghaladja a 41—45 évesekét; ugyan ez tapasztalható, de csak
Határőrvidéken. Még nagyobb kivételek észlelhetők (a Királyhágón tuli magyarok általános kivételével) valamennyi nemzetiségnél; a 26—30 évesek kor-
minden népfajnál, és pedig összes koru ezer között a Királyhágón inneni magyaroknál 10-zel, a tótoknál és rutheneknél 15-tel. A 36—40 évesek nagyobb
31—35 évesek. A 46—50 évesek száma nagyobb mint a 41—45 éveseké az anyaországi magyaroknál, rumeneknél, tótoknál és rutheneknél. A 36—40 éves
nél a 11—15 évesek többen vannak mint a 6—10 évesek.

állandó, arányos mozgalom volna szabályszerű, leglassubb csökkenésnek kellene lenni a legerőteljesebb korban, és legsebesebbnek aggkorkban. Nálunk e
észre, különösen szoros értelmű hazánkban, a Királyhágón inneni magyaroknál, és főleg a németeknél az életerő legvirágzóbb szakában rohamos apadást ta-
nagyobb számmal vannak anyaországunkban és a 21—30 évesek legkevesebben, az apadás itt 4% ! tesz, míg a társországokban ennek homlokegyenest ellen-
nagyobb, még a Határőrvidéken sem apad 2%-kal; hazánk e szerint aránylag legkevesebb véderőt képes kiállítani, és Erdély sem áll sokkal jobban. A Ki-
közötti csökkenés megközelíti, a németeknél pedig meg is haladja az 5% ! míg az erdélyi magyaroknál csak 3%.

vagy is a 60 évnél idősebbek relativ számereje tetemesen csekélyebb mint más europai népesaládoknál, mint ez a VII sz. táblán van feltüntetve.

moru jelenség az, hogy az anyaországi magyaroknál legnagyobb születési % daczára, a 0—5 évesek korosztálya relative gyenge; míg az öt legmagasabb kor-
közép, majd ismét némely kivétellel az utolsó helyet foglalják el, ellenkezően az erdélyi testvérekkel, kikenél a hat legmagasabbkorosztály, vagy is a 40
kely kivétellel az első helyen állanak; — és ez kézzel fogható bizonyítéka annak, (ha épen szukség volna ilyenre,) hogyaz anyaországi magyarok feltűnő nagy
nyokban fekszik; melyek azok ? azt teendő folytonos észleletek s vizsgálatok alapján az orvosok derithetik ki, ha a törvényhozás szükségesnek, avagy legalább

vetkező táblán van feltüntetve hány ezrelékkel csökkent minden megelőző évötödes és évtizedes korosztály.

11—15	16—20	11—20	21—25	26—30	21—30	31—35	36—40	31—40	41—45	46—50	41—50	51—60	61—70	71—80	81—90	90 é.fel	Korosztály
7.67	12.99	59.48	13.15	+4.61	34.68	14.08	3.76	27.31	15.78	+0.56	34.76	35.64	33.02	26.57	8.97	1.48	Magyarállamb.
5.88	12.90	56.93	16.13	+5.72	39.44	15.16	2.52	27.12	16.74	+1.64	34.36	34.20	34.06	26.25	8.76	1.50	Magyarország.
10.76	10.26	54.23	7.46	—4.57	29.75	11.77	0.50	28.61	14.30	—0.67	29.77	35.71	30.09	29.11	11.74	2.22	Erdély »
11.84	15.60	68.66	0.23	+4.67	11.39	9.83	10.68	25.67	12.99	—3.20	39.96	45.16	32.86	25.75	7.35	0.90	Horvát-Tótor.
15.41	16.33	84.70	6.23	+10.33	18.46	11.74	15.18	28.33	11.84	—4.04	42.90	40.89	28.69	25.79	7.32	0.59	Határőrvidék.
4.15	13.40	54.56	21.66	+10.55	46.17	14.08	4.01	21.62	15.48	+1.01	33.96	33.11	34.63	27.19	9.07	1.52	Király- hágón } } inneni magy. } tuli
10.50	17.34	62.79	5.25	—3.05	30.89	10.24	1.43	24.96	13.50	—0.90	29.33	31.72	32.13	30.69	11.84	1.90	
+ 0.52	6.48	29.51	24.12	+4.21	50.51	10.88	5.13	22.68	12.91	—1.08	32.03	30.13	34.12	29.56	11.39	1.80	Németek . .
9.61	8.28	56.36	17.18	+2.68	39.96	9.28	3.76	19.64	16.29	+0.50	35.84	39.24	28.82	27.58	9.85	1.84	Rumenek .
6.79	13.96	66.60	22.22	+14.91	43.49	18.45	+1.78	20.21	18.25	+5.02	29.70	35.56	38.02	25.48	8.28	1.53	Tótoknál .
7.07	4.63	63.68	21.34	+8.42	38.89	9.50	11.62	22.20	15.32	—0.68	42.94	31.81	37.45	25.38	6.51	0.61	Szerbeknél .
23.90	30.35	10367	14.41	+15.50	43.67	18.90	+4.28	18.02	23.83	+3.79	39.59	42.99	26.55	21.28	6.87	1.60	Rutheneknél

*) Némely államban a 40-ik, Carey szerint Angliában 43., korévet.

Mily munkaerőt képvisel egy ország, azt népességének korosztályok szerinti felosztása mutatja; s minthogy ezen felosztásnak értéke, valamint a azon államokat, melyeknek felállított korosztályai egyenlők. Az államok közé felvétellett hazánk különböző nemzetiségű népessége is. — Az összehasonli-

Volt e szerint tízezer között

Sorszám	O r s z á g	népszámlálási év	rangsor	0—5 éves	rangsor	6—10 éves	rangsor	11—15 éves	rangsor	16—20 éves	rangsor	21—25 éves	rangsor	26—30 éves
1	Franciaia	1851	1	929	2	922	2	880	8	881	16	832	13	802
2	Alsó és Felső Austria és Salzburg	1870	2	1.031	1	879	1	854	25	953	35	973	30	869
3	Karinthia	1870	3	1.038	6	964	5	910	7	877	5	779	14	806
4	Tyrol és Voralberg	1870	4	1.081	3	936	4	902	12	885	22	868	5	770
5	Stajer	1870	5	1.079	5	955	3	897	9	882	17	839	22	834
6	Hollandia	1849	6	1.127	21	1.133	30	1.078	17	928	25	900	23	843
7	Rómaegyházi állam	1853	7	1.140	18	1.120	9	975	16	924		1 7 5 2		
8	Belgium	1846	8	1.164	15	1.091	10	978	13	899	28	908	3	753
9	Szardínia	1838	9	1.190	24	1.142	27	1.068	35	1.012		1 6 8 2		
10	Krajna	1870	10	1.211	9	1.033	11	989	6	875	14	828	8	783
11	Isztria	1870	11	1.243	7	1.015	7	955	2	854	36	986	11	799
12	Dánia	1845	12	1.249	11	1.075	6	952	23	947	33	955	24	851
13	Svéd	1850	13	1.257	10	1.066	8	964	32	977	24	892	34	878
14	Irland	1841	14	1.260	37	1.318	38	1.247	37	1.084	34	962	2	748
15	Württemberg	1861	15	1.261	4	939	19	1.028	38	1.090	29	910	1	718
16	Cseh	1870	16	1.274	12	1.079	20	1.030	27	961	13	825	4	757
17	Szlezvig	1845	17	1.280	16	1.103	12	993	15	915	27	904	19	821
18	Dalmát	1870	18	1.282	17	1.112	35	1.100	5	870	26	902	7	781
19	Lajtántuli állam	1870	19	1.304	13	1.085	13	995	18	930	19	854	18	819
20	Britannia	1851	20	1.306	33	1.168	29	1.072	33	988	32	935	17	817
21	Morva	1870	21	1.326	8	1.026	15	1.008	31	976	18	845	9	787
22	Magyar állami németek	1870	22	1.331	14	1.090	34	1.095	36	1.031	6	789	21	832
23	Porosz	1864	23	1.350	23	1.141	23	1.048	22	947	31	917	6	779
24	Norvég	1855	24	1.353	22	1.140	14	1.000	3	855	23	891	25	851
25	Erdély	1870	25	1.371	27	1.146	21	1.039	19	936	20	861	16	816
26	Holstein	1845	26	1.376	34	1.188	17	1.024	20	943	30	912	10	790
27	Erdélyi magyarok	1870	27	1.406	32	1.162	25	1.057	10	883	15	831	12	800
28	Szilézia	1870	28	1.416	19	1.121	18	1.026	26	954	3	747	15	809
29	Horvát-Tót	1870	29	1.436	25	1.142	16	1.024	4	868	21	866	35	912
30	Magyar állami rumének	1870	30	1.442	29	1.153	26	1.057	30	974	8	803	20	829
31	Magyar öszállam	1870	31	1.467	31	1.155	31	1.078	24	949	10	817	28	863
32	Anyarszági magyarok	1870	32	1.475	26	1.146	36	1.105	29	971	4	754	26	859
33	Magyarország	1870	33	1.476	30	1.153	33	1.094	28	965	9	804	27	861
34	Magyarországi-tótok	1870	34	1.541	28	1.150	32	1.082	21	943	2	721	31	870
35	Galicia és Bukovina	1870	35	1.551	36	1.268	28	1.060	14	909	12	824	32	872
36	Magyar állami szerbek	1870	36	1.573	20	1.124	24	1.053	34	1.006	7	793	33	877
37	Határörvidék	1870	37	1.576	35	1.201	22	1.047	11	884	11	821	36	924
38	Magyarországi ruthenek	1870	38	1.651	38	1.396	37	1.156	1	853	1	709	29	864
26 Külsországi átlag			1.234		1.078		1.001		935		1.691			

Ezen táblázathoz sem kell commentar, mert a számoknak egyszerű összehasonlítása mutatja itt is, mily rosszúl áll anyarszágunk; míg t. i. a há-tályai között (eltéktintve a 21—25 évesek osztályától kivételes rendkívüli születési éveik miatt) csak a 40 évesekig bezárólag tartja meg a magasabb rangso-hetven évnél idősebb egy emberre, tízenötven aluli 13 esik, nálunk közel 30. Volt ugyan is tízezer között a 26 külsorszáiban 3.313 fogyasztó, az az: tízenöt 126. Ezen tábla mutatja tehát, hogy hazánk azért szegény munkaerőben, mert nem tudja fenntartani azon hasznos tényezőket melyeknek birtokában van, czára emelkedhetnek.

Ezzel állami s társadalmi életünk pathologicus jelenségei, a nép physical állapotának körjelei nagyjából elő volnának tüntetve, ki látni akar, meggyő-belátandja minden valódi hazafi a gyökeres gyógymódnak elkerülhetlen szükségét; a kérdés csak az, lehet és tanácsos-e még tovább halogatni a gyógymód talán nekünk jutott osztályrészül.

munkaerőnek mérve is főleg akkor tűnik szembe, ha az más államokkal hasonlittatik össze: czélszerű leend a következő táblán összehasonlítani tábsba felvett államok sorrendje Wappäus után azon állammal kezdődik, melynél az első korosztály a legkissebb.

rangsor	31—40 éves	rangsor	41—50 éves	rangsor	51—60 éves	rangsor	61—70 éves	rangsor	71—80 éves	rangsor	81—90 éves	rangsor	90 felül	Ország
36	1.475	37	1.247	38	1.017	36	646	38	301	36	63	33	5	Franciaia
31	1.434	34	1.206	33	964	32	579	25	218	24	37	17	3	Alsó és felső Austria, Salzbu g
33	1.441	38	1.276	36	1.002	37	651	27	221	22	33	13	2	Karinthia
11	1.331	36	1.241	37	1.002	38	686	35	245	29	50	16	3	Tirol és Vorarlberg .
37	1.495	35	1.221	34	967	34	603	22	199	16	27	8	2	Stajer
14	1.344	14	1.062	27	815	21	495	26	221	31	51	26	3	Hollandia
18	1.365	24	1.109	20	777	30	563	31	232	26	41	9	2	Rómaegyházi állam .
15	1.352	33	1.180	21	780	28	549	37	269	37	71	35	6	Belgium
12	1.342	9	1.051	22	781	22	505	20	189	23	36	10	2	Szardínia
5	1.279	31	1.149	35	975	35	633	24	216	18	28	5	1	Krajna
19	1.376	28	1.132	24	788	33	581	30	227	27	41	25	3	Isztria
6	1.299	18	1.088	17	746	26	529	33	244	35	61	30	4	Dánia
16	1.353	5	999	28	832	24	513	29	223	28	44	11	2	Svéd
1	1.166	2	920	3	648	11	423	15	157	34	58	37	9	Irland
2	1.244	22	1.100	32	944	27	535	21	199	19	31	4	1	Württemberg
9	1.327	27	1.129	31	879	25	517	19	188	20	31	18	3	Cseh
4	1.275	23	1.103	26	791	23	513	34	244	32	54	28	4	Szlezvig
10	1.328	8	1.042	14	728	29	563	32	235	30	50	36	7	Dalmát
21	1.382	29	1.133	29	837	20	473	16	160	14	26	12	2	Lajtántuli állam . .
7	1.308	3	982	7	690	16	451	28	222	33	56	31	5	Britannia
13	1.343	32	1.156	30	859	19	470	18	173	17	29	14	2	Morva
27	1.394	15	1.074	19	772	12	431	11	136	11	22	24	3	Magy. állami ném. .
8	1.323	25	1.119	10	706	18	469	17	165	21	33	19	3	Porosz
17	1.356	1	876	23	781	31	569	36	246	38	73	38	9	Norvég
24	1.391	21	1.093	16	736	13	435	13	144	15	27	32	5	Erdély
3	1.267	16	1.074	12	720	17	465	23	200	25	38	20	2	Holstein
20	1.381	19	1.088	18	771	15	449	12	143	13	24	34	5	Erdélyi magyarok .
22	1.388	30	1.134	25	790	14	439	14	152	10	22	7	2	Szilézia
38	1.512	26	1.122	4	670	5	342	4	84	4	11	6	2	Horvát-Tót
32	1.436	17	1.077	6	685	10	397	10	121	12	22	27	4	Magy. áll. rumének .
29	1.407	13	1.060	9	703	8	373	8	107	5	18	23	3	Magyar öszállam .
28	1.397	11	1.058	13	727	9	380	9	108	7	18	15	2	Anyarszági magy. .
26	1.394	10	1.051	11	708	7	368	7	105	6	18	22	3	Magyarország . . .
23	1.388	20	1.091	15	736	6	356	6	101	8	18	21	3	Magyarországi tótok
30	1.415	12	1.060	5	681	1	290	1	62	2	7	2	1	Galicia és Bukovina
34	1.448	6	1.019	8	701	3	326	2	72	3	7	3	1	Magy. áll. szerbek .
35	1.462	7	1.034	2	625	4	338	3	80	1	7	1	1	Határörvidék . . .
25	1.393	4	997	1	567	2	301	5	89	9	20	29	4	Magyaror. ruthenek .
1.347			1.107		827		527		208		42		3 26 Külsorz. átlag	

rom első, vagy is a gyermekek, tehát az improductiv kornak osztályaiban majdnem valamennyi más országnál kedvezőbben áll, a termelő kornak osz-rozatot, azontul pedig a legmagasabb korosztály kivételével a legkedvezőtlenebb helyek egyikét foglalja el; s míg átlag a fentebbi idegen országokban éven aluli, anyarszágunkban pedig 3.723; volt 6.434 termelő, vagyis 15—70 éves, míg nálunk 6.151; volt végre 70 évnél idősebb amott 253, nálunk csak hanem idő előtt veszni hagyja azon nagy erőt, melynek életben tartása éskellő használata mellett a jólét, műveltség éshatalom sokkal tekintélyesebb pol-

zódhetik ezen táblázatokból, hogy azok népünk életfájának szivgyökerein rágódnak, és miután ezzel nemzetünk szenvedő állapota constatálva lön, talán alkalmazását? Feleljen kiki magának arra, várhatunk e még ??! feltéve, hogy ezen országot mint magyart biztosan fenntartani és fejleszteni akarjuk, mi

A népesedési mozgalom

1852—59 és 1864-ben.									
9 évi átlagos népszám	házasság köttetett általában	hány lélekre egy ?	született élön		meghalt		gyarapodott a népesség		Átlag
			általán	ezer lakos után	általán	ezer lakos után	általán	ezer lakos után	
az országban	8.859,283	78,880	112. ₃	396,818	44.79	337,041	38.04	59,777	
A megyékben, és pedig : magyar ²⁾	4.330,341	38,967	111. ₁	197,648	45.64	167,733	38.73	29,915	6.91
Az ország többi részében	4.528,942	39,913	113. ₅	199,171	43.98	169,308	37.38	29,863	6.59
Tót megyékben	1.447,733	11,518	125. ₇	61,207	42.28	54,182	37.44	7,025	4.84
Ruthen megyékben	472,143	3,824	123. ₅	18,544	39.28	16,311	34.54	2,233	4.74
Többi »	2,609,067	24,571	106. ₂	119,420	45.77	98,814	37.87	20,606	7.90
Román megyékben = Arad, Krassó, Temes, Közép-Szolnok, Kővár és Zaránd									

¹⁾ Bihar, Zemplén és partium megyéken kívül, miután Biharból és Zemplénből 1866—70-ből hiányos adatok küldettek be; partium megyék adatai pedig 1852—59-ből nem közzöltek.
²⁾ Budapesttel együtt, melyet itt (ellenkezően a III. táblázati kimutatással) azért kellett felvenni, mert 1866—70-ki adatai elkülönítve nem közzöltek.
³⁾ Máramaros adatai részben hiányosan küldettek be, s ezért a rutén megyék itt kimutatott viszonyszámai némi csekély részben eltérnek a valóságtól.

1852 - 59 és 1864 = 9 évi átlagos népszám								
az országban	8.859,283	—	337,041	—	248,414	meghalt e szerint fölös számmal		az országban fölősen elhalt ezer között volt
						általán	ezer lakos után	
Az országban	8.859,283	—	337,041	—	248,414	88,627	10. 00	—
A megyékben, és pedig : magyar	4.330,341	488.8	167,733	497.66	121,423	46,310	10.69	522.53
Az ország többi részében	4.528,942	511.2	169,308	502.34	126,991	42,317	9.34	477.47
Tót megyékben	1.447,733	163.4	54,182	160.76	40,594	13,588	9.38	153.32
Ruthen megyékben	472,143	53.3	16,311	48.40	13,239	3,072	6.50	34.66
Többi »	2,609,067	294.5	98,814	293.18	73,158	25,656	9.83	289.49
Román » = Arad, Krassó, Temes, Közép-Szolnok, Kővár és Zaránd								

a) A népesség gyarapodott 100,000 lélek után			
	1852—59 és 64-ben	1866—70-ben	emelkedett a gyarapodás 1866— 70-ben
az országban	675	752	
a megyékben, és pedig:			
magyar megyékben	691	696	5
az ország többi részében	659	810	151
tót megyékben	484	696	212
rutén megyékben	474	1.038	564
többi »	790	826	36

			1852—59 és 64-ben	1866—70-ben	c) 10,000 lélek után számítva a há- gyarapodás 1866—70-ben
legnagyobb volt					
a magyar megyék között	Nógrádban		79	117	38
	és Esztergomban		82	117	35
tót	»	Nyitrában	72	121	49
	»	és Trencsénben	79	123	44
rutén	»	Bereg-Ugozásában	70	101	31
többi	»	Pozsonyban	76	111	35

Ellenben csökkent a házasságok viszonyszáma csak is

Magyarországban.¹⁾

1866—70-ben.											A
5 évi átlag- osnépszám	házasság kötetett általán	hánylélekre egy ?	született élön		meghalt		gyarapodott a népesség		1866—70 viszonyítva 1852— 59 és 64 tíz ezer lakos után emelkedett vagy csökkent		Átlag
			általán	ezer lakos után	általán	ezer lakos után	általán	ezer lakos után	a születés	a halálozás	
9.881.919	110.191	89.	437.535	44.27	363.166	36.75	74.369	7.52	— 5.2	—12.9	Az országban
4.996.634	55.245	90.	222.273	44.48	187.515	37.52	34.758	6.96	—11.6	—12.1	A megyékben és pedig
4.885.285	54.946	88.	215.262	44.06	175.651	35.96	39.611	8.10	+ 0.8	—14.3	Magyar
1.500.715	17.435	86.	67.361	44.88	56.906	37.92	10.454	6.96	+26.0	+ 4.8	Az ország többi rész.
571.592 ³⁾	5.480	104.	23.368	40.88	17.433	30.50	5.935	10.38	+16.0	—40.4	Tót megyékben . .
2.812.978	32.032	87.	124.533	44.27	101.310	36.01	23.223	8.26	—15.0	—18.6	Ruthen » . .
1.136.543	13.613	83.5	47.825	42.08	38.276	33.68	9.549	8.40	.	.	többi » . .
									.	.	Román » . .

zöltek.

								B
1866—70 = 5 évi átlagos nép- szám	az ország- nak ezer la- kosa között volt	meghalt 5 évi átlagban	az ország- ban elhalt ezer között volt	az I. tábláza- ton kimuta- tott 17 kül- lani 28.04 promille halá- lozás mellett elhunyt volna	meghalt e szerint fö l ö s s z á m m a l		az ország- ban fö l ö - sen el- hunyt ezer között volt	Az országban fö l ö s s z á m u ezer elhunyt köz ö t t mennyivel volt több vagy kevesebb 1866—70-ben mint 1852— 59 és 64-ben?
					általán	ezer lakos után		
9.881,919	—	363.166	—	277.089	86.077	8. 70	—	
4.996,634	505.63	187.515	516.34	140.106	47.410	9.49	550.79	A magyar megyékben + 28.26
4.885,285	494.37	175.651	483.66	136.983	38.667	7.91	449.21	Az ország többi részében. — 28.26
1.500,715	151.87	56.907	156.70	42.080	14.827	9.88	172.25	Tót megyékben + 18.93
571.592	57.84	17.433	48.00	16.027	1.406	2.46	16.33	Ruten » — 18.33
2.812,978	284.66	101.310	278.96	78.876	22.434	7.97	260.63	Többi » — 28.85
1.136,543	115.01	38.276	105.40	31.868	6.408	5.64	74.44	Román megyékben

b) 10,000 lélekre esett házasság			
	1852—59 és 64-ben	1866—70-ben	növekedett 1866—70-ben
az országban	89.0	111.5	22.5
a megyékben, és pedig :			
magyar megyékben	89.9	110.5	20.6
az ország többi részében	88.1	112.5	24.4
tót megyékben	79.6	116.2	36.6
ruthen megyékben	81.0	95.8	14.8
többi megyékben	94.2	113.9	19.7

zasságokat, azoknak gyarapodása		1852—59 és 64-ben	1866—70-ben	gyarapodás 1866—70-ben
legkisebb volt				
a magyar megyék között	Szatmárban és Zalában	92 103	100 117	8 14
tót	» » Liptóban és Sárosban	87 90	102 110	15 20
ruthen	» » Máramarosban	80	91	11
többi	» » Sopronban és Vasban	74 80	85 93	11 13
.	.	112	95	— 17
.	.	102	94	— 8

A többi nemzetiségű lakosok nem képeznek absolut vagy tetemes relativ többséget annyi megyében, hogy azoknak megközelítő népszámát kihozní, következő számítási mód alkalmaztatott. — Számba vétetett az egyes nemzetiségű lakosság minden megyéből, (Biharon és Zemplénen kívül de partiummal ki az 1866—70-ki népesedési mozgalom, mely is következő:

c		Az egyes nemzetiségek népszáma 1866—70=5 évi átlagban	esketés ál- talan	hánylélekre egy ?	élőn született	
					általán	ezer lakos után
	Magyar	5.025,436	55.216	91.0	223.313	44.44
	Német	1.572,125	17.580	89.4	69.366	44.12
	Román	992,872	11.285	88.0	41.476	41.77
	Tót	1.699,258	19.551	86.9	75.387	44.36
	Horvát	204.649	2.164	94.6	9.007	44.01
	Szerb	264.282	3.203	82.5	12.656	47.89
	Orosz	403.605	4.078	98.5	17.062	42.27
	Összesen	10.162,227	113.077	89.1	448.267	44.11
Erdélyi	Magyar	646.460	6.809	94.9	24.641	38.12
	Német	223.131	2.342	95.3	7.786	34.89
	Román	1.213,073	12.141	99.9	43.427	36.62
	Összesen	2.082,664	21.292	97.8	75.854	36.42

Jóllehet nem nagy a különbség az így kikeresett viszonzyszámok és az A. táblán fentebb kimutatottak között, ez utóbbi számítási mód még is megkö- nek mutatkozik; mert ezen számításnak kiindulási pontja azon föltevés, hogy az egyes megyékben minden hitfelekezetű és nemzetiségű népességnek születési

*) Alább következő D. tábla szerint a Királyhágón inneni és tuli keleti görögök gyarapodása 1866—70-ben 0.728% volt. — Arad, Krassó, Temes és Zaránd megyéknek absolut Szerdahely és Ujegyház szék lakosainak absolut többsége szintén keleti görög, Alsó- és Felső Fehérben megközelitik az absolut többséget, s ezeknek átlagos gyarapodása 0.78%. Az itt hatóságok keleti görög lakosainak gyarapodását. Az ország többi részében lakó, D. tábla szerint a keleti görögök népesedés mozgalmi számítása alapján, fennmaradt 747 ezer görögkeleti románok népesedési mozgalma azon megyékben, melyekben többséget képeznek aránylag igen kedvező, nem lehet föltenni, hogy azon törvényhatóságokban kedvezetlenül szaporodtak gyék népességének gyarapodásával melyekben laknak, marad legkedvezőbb esetben 0.24% a szerbek gyarapodására; e szerint fentebb a szerbek gyarapodása legalább mellett az leend az egyes nemzetiségű lakosok gyarapodása, mely fennebb a C. alatti tábla utolsó rovatában van kimutatva.

Magyarország-Erdélynek népesedési mozgalma hitfeleke-							
Magyarország—Erdélyben	Népszám	esketés		élőn született		ezer szülött között tör- vénytelen	egy eske- tésre hány törvényes szülött
		általán	hánylélekre egy ?	általán	ezer lakos után		
	13.180.811	140.236	94.0	549.400	41.68	75.30	3.62
Israelita	f 535,365	3.233	165.6	14.597	27.27	12.84	4.46
Görög catholicus	1.580,503	16.732	94.5	62.640	39.63	62.80	3.51
Unitárius	54.313	556	97.7	1.887	34.74	82.14	3.12
Római catholicus	6.139,751	68.879	89.1	283.648	46.20	89.04	3.75
Görög keleti	1.786,770	18.126	98.6	66.947	37.47	50.49	3.51
Helvét hitv. evang.	2.006,575	21.243	94.5	77.720	38.73	76.75	3.38
Ágostai » »	1.077,534	11.466	94.0	41.961	38.94	59.40	3.44

Minthogy Bihar és Zemplénmegyének, valamint az izraelitáknak adatai is hiányosak, ennélfogva az arányszámok — az unitáriusok kivételével —

és születési meg halálózási százalékukat kiszámítani sikerülne. Hogy azonban ezeknek népesedési mozgalmát is megközelítőleg kimutatni lehessen, kísérletképen együtt) Keleti Károlynak »Hazánk és népe« cz. művében foglalt számítása alapján, s az illető megyének születési és halálózási százaléka szerint számittatott

meghalt		gyarapodás		az alább*) alatt előadott okból rectificált gyarapodás
általán	ezer lakos után	általán	ezer lakos után	
186.067	37.02	37.246	7.42	= 7.53 Magyaroknál
58.465	37.19	10.901	6.93	= 7.39 Németeknél
32.766	33.00	8.710	8.77	= 8.95 Románoknál
63.774	37.53	11.613	6.83	= 6.89 Tótoknál
7.141	34.89	1.866	9.12	= 9.37 Horvátoknál
10.393	39.33	2.263	8.56	= 2.40 Szerbeknél
12.555	31.11	4.507	11.16	= 11.21 Oroszoknál
371.161	36.52	77.106	7.59	Magyarországban
19.507	30.17	5.134	7.95	Erdélyi Magyar
6.396	28.64	1.390	6.25	
34.427	28.38	9.000	8.24	
60.330	28.97	15.524	7.45	Erdélyben

zelítőleg sem mutatja eléggé hiven az egyes nemztiségű lakosság népesedési mozgalmát, mi főleg abból tűnik ki, hogy a szerbek gyarapodása rendkívül kedvező- és halálózási aránya azonos. Hogy pedig a szerb népességnek gyarapodása nem lehet oly kedvező, azt a következő exclusiv számítás bizonyítja.

többséget képezik a keleti görögök, de ezek csekély kivétellel románok, s azon négy megyének gyarapodása 0.83%.. — Hunyad megye, Fogaras vidék, Szászsebes, Szászváros, Szeben, elősorolt Királyhágón inneni és tuli törvényhatóságok népességének együttes gyarapodásapedig 0.81%_o; s ezzel egyenlőnek lehet a legnagyobb valószínűséggelvenni az elősorolt törvény- népességnek gyarapodása lenne akkor 0.62%_o; de ezek között 515 ezer román van, és pedig oly megyékben, melyeknek 1866—70-ki átlagos gyarapodása 0.79%_o; s miután a görögkeleti volna, melyekben a népesedési mozgalom elég kedvező, hol azonban a románok kisebbségben vannak; az 515 ezer román gyarapodását tehát 0.79%_o vagy is egyenlőnek véve azon me- 0.616%-kal nagyobbknak tűnik fel. — Ha ezen 0.616%_o gyarapodás a szerbek lakta megyék többi nemzetiségű lakossága között aránylag osztatik fel, akkor az itt kifejtett számítási mód

meghalt		gyarapodás		meghalt 0—5 éves gyermek			ezer elhunyt között volt öt évnél idő- sebb	Magyarország—Erdélyben
általán	ezer lakos után	általán	ezer lélek után	általán	ezer élőn szülött kö- zött	ezer elhunyt között		
450.893	34.21	98.507	7.47	224.981	409.5	499.0	501.0	
7.401	13.83	7.196	13.44	3.576	245.0	483.2	516.8	Israelita
48.770	30.86	13.870	8.77	21.404	341.7	438.9	561.1	Görög catholicus
1.443	26.57	444	8.17	549	290.7	380.4	619.6	Unitárius
237.709	38.72	45.939	7.48	126.980	447.7	534.2	465.8	Római catholicus
53.941	30.19	13.006	7.28	24.448	365.2	453.2	546.8	Görög keleti
65.846	32.82	11.874	5.91	31.091	400.0	472.2	527.8	Helvét hitv. evang.
35.783	33.21	6.178	5.73	16.933	403.5	473.2	526.8	Ágostai » »

minden hitfelekezetű népességnél némi részben eltérnek a valóságtól.

Ezen munka elhagyta már a sajtót midőn megtudtam, hogy a polgárosított határőrvidéki népesedés-mozgalmi adatok azon megyék adataival együtt közöltettek, mely megyékbe a Határőrvidék bekebleztetett; miért is némely számok igazítást szükségelnek.

A 41-ik lap alsó táblaja tehát ezzel helyettesítendő:

1873-ban Anyaországban partiúmon kívül	Népszám	meghalt		meghalt		
				cholerában		cholerán kívül
		általán	%	általán	%	%
	10.966,722	743,245	6,777	166,558	1,519	5,258
Magyar megyékben . .	5.544,069	389,975	7,034	86,666	1,563	5,471
Az orsz. többi részéb.	5.422,653	353,271	6,514	79,892	1,473	5,041
Tót megyékben	1.531,094	102,647	6,704	26,233	1,713	4,991
Ruten »	571,667	41,449	7,250	11,617	2,032	5,218
Bács és bánsági megy.	1.788,054	113,358	6,340	18,321	1,024	5,316
Többi megyében . . .	1.531,838	95,817	6,255	23,721	1,548	4,706
Erdélyben partiummal	2.346,100	126,380	5,387	22,053	0,940	4,447
				hagymázban		himlőbe.
				általán	%	kanyaró.
Svédországban 1773-ban	1.972,407	105,139	5,330	20,137	1,021	0,615

A 42-dik lap tábláján pedig (szem előtt tartva azt, hogy az itt fennebb kimutatott népszámba oly területnek lakossága is van felvéve, mely terület 1855-ben és 1866—70-ben külön állott) következően alakulnak a számok:

Anyaországban partiúmon kívül	az 1866—70-ki halálozást normalisnak véve, meghalt 1873-ben			1873-ban többet halt meg mint 1855-ben.		
	szabályszerűen ‰	cholerában ‰	más járványban ‰	egészben ‰	cholerában ‰	cholerán kívül ‰
	3,643	1,519	1,615	1,641	0,425	1,216
Magyar megyékben .	3,738	1,563	1,733	1,702	0,354	1,348
Az orsz. többi részéb.	3,541	1,473	1,500	1,576	0,285	1,291
Tót megyékben	3 792	1,713	1,199	1,564	0,440	1,128
Ruten »	3,050	2,032	2,168	1,389	0,148	1,241
Bács és bánsági megy.	3,718	1,024	1,598	1,995	0,606	1,389
Többi megyében . . .	3,292	1,548	1,415	1,162	0,563	0,599
Erdélyben partiummal	2,900	0,940	1,547	2,297	0,891	1,406

43. lap 2 sor huszezerrel helyet olvass: tizegyezerrel 7,8 sor százhetvenhétezer helyett olvass: százhatvankilenczezer.

45. lap	Krassó	5,083	0,821	4,264
	Temes	6,278	0,631	5,647
	Bács	7,124	1,392	5,732
	Torontál	6,145	0,987	5,158
	Átlag	6,340	1,024	5,316

Ezen négy megye hitfelekezet szerinti lakosságának kiszámított halálozási százaléka figyelmen kívül hagyandó, miután az ezen megyékbe bekebelezett polgárosított Határőrvidék egyes részeinek hitfelekezet szerinti népszáma ismeretlen.

Sajtóhibák.

3. lap utolsó sor anyag helyett olvass : anyagi.

4. » 23. » esi » » esik.

36. » utolsó előtti sor sz...ség helyett olvass : szükség.

36. » utolsó » rendelkeznek helyett olvass : rendelkeznek.

I. tábla, szöveg, 3-dik kikezdés 4-dik sor az angolországi legnagyobb halálozásainak átlagos % helyett olvass: az angolországi legnagyobb halálozási %; 5-dik sor, a norvégországi legnagyobb halálozásainak átlagos % helyett olvass; a norvégországi legnagyobb halálozási %.

VIII. tábla, szöveg 4-ik hasáb 1 sor ak²/₃-da helyett olvass: csak ²/₃-da.

ÉRTEKEZÉSEK

a társadalmi tudományok köréből.

Első kötet. 1867—1870.

I. Szám. Az uzsora törvényekről. Szinováczy György től. 1867. 17 l.	Ára 10 kr.
II. Szám. A magyar mezőgazdaság. Keleti Károlytól. 1867. 19 l.	10 kr.
III. Szám. A nemzet szellemi élete a párisi kiállításon. Dr. Konek Sándortól. 1868. 42 l.	20 kr.
IV. Szám. A magyar Korona országainak legújabb népesedési mozgalmai. Dr. Konek Sándortól. 1868. 52 l.	20 kr.
V. Szám. Jogtudomány s nemzetgazdaságtan. Kautz Gyulától. 1868. 38 l.	20 kr.
VI. Szám. A statistika hivatalos és tudományos művelése. Keleti Károlytól. 1868. 41 l.	20 kr.
VII. Szám. A római jog s az újabbkori jogfejlődés. Pulszky Ágostontól. 1869. 27 l.	10 kr.
VIII. Szám. Gaius. Rentmeister Antaltól. 1869. 116 l.	30 kr.
IX. Szám. Zádor György magyar akadémiai tag emlékezete. Tóth Lőrincztől. 1869. 26 l.	20 kr.
X. Szám. A törvénykezés reformja. Ökröss Bálinttól. 1869. 18 l.	20 kr.
XI. Szám. A büntetés rendszerről általában, különösen a halálbüntetésről Poroszországban. Csatskó Imrétől. 1870. 26 l.	20 kr.
XII. Szám. A bírósági szervezet, különösen a bíróságok megalakulása. Baintner Jánostól. 1870. 37 l.	20 kr.

Második kötet. 1870—1874.

I. Szám. A fogyasztási egyletek. Dr. Vécsey Tamástól. 1870. 59 l.	20 kr.
II. Szám. Az emberi öntudat jelen fokáról. Dr. Barsi Józseftől. 1870. 27 l.	10 kr.
III. Szám. Kassa város parketkészítése a XV. század kezdetén. Wenzel Gusztávtól. 1870. 43 l.	10 kr.
IV. Szám. Emlékbeszéd Császár Ferencz tiszti tag fölött. Dr. Suhayda Jánostól. 1871. 12 l.	10 kr.
V. Szám. Szemle a magyar jogászgyűlések munkássága s eredményei felett. Tóth Lőrincztől. 1872. 88 l.	30 kr.
VI. Szám. Modern alkotmányos monarchiai intézmények. Ladányi Gedeontól. 1873. 28 l.	10 kr.

VII. Szám. Emlékbeszéd Rau Károly Henrik felett. Kautz Gyulától. 1873. 16 l.	10 kr.
VIII. Szám. A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése. Hajnik Imrétől. 1873. 18 l.	10 kr.
IX. Szám. A részvénytársulati ügy törvényhozói szempontból. Dr. Matlekovits Sándortól. 1873. 32 l.	10 kr.
X. Szám. Mezőgazdasági statistika a nemzetközi kongresszusokon. Keleti Károlytól. 1874. 32 l.	10 kr.
XI. Szám. A székely kérdés. Galgóczy Károlytól. 1874. 24 l.	10 kr.
XII. Szám. Az emberi élet-tartam és a halandóság kiszámításáról; 4 graphicus rajzzal. Kőrösi Józseftől. 1874. 52 l.	30 kr.

Harmadik kötet 1875.

I. Szám. A kényszer-egyesség a csődeljárásban. Apáthy Istvántól. 1875. 25 l.	18 kr.
II. Szám. Quetelet emlékezete. Keleti Károlytól. 1875. 24 l.	10 kr.
III. Szám. Magyarország népesedési mozgalma 1864—1873-ban és a cholera. Keleti Károlytól. 1875. 56 l.	40 kr.
IV. Szám. Ujabb adataink Magyarország bűnvádi statistikájából Konek Sándortól. 1875. 55 l.	35 kr.
V. Szám. A statistika és a nemzetgazdaságtan közti viszony a mai korban. Konek Sándortól. 1875. 26 l.	15 kr.
VI. Szám. Emlékbeszéd Szigethi Warga János l. tag felett. Galgóczy Károlytól. 1875. 23 l.	15 kr.